

319376

4. évf.
1995.
3. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGGUTATÁS

Szemle a hazai és külföldi
irodalomból
4. évfolyam 1995.
3. szám

Tiszteletbeli főszerkesztő:
Niederhauser Emil

Főszerkesztő:
Chalnok Győző

Grafikai tervező:
Szabó János

Felelős kiadó:
Juhász Jenő
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár főigazgatója

Szerkesztőség:
Budapest, Molnár u. 11. Pf. 244
1368 Telefon: 118-8515

Megjelenik negyedévenként.
Éves előfizetési ár:
1000 Ft (ÁFA-val), külföldön: 24\$
Előfizethető
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár
MNB 232-90142-7662 számláján
Terjeszti a szerkesztőség

A lap egyes számai - 250.- Ft-os
áron megvásárolhatók az
Országos Idegennyelvű
Könyvtárban és a Könyvtárellátó
Vállalat Kódex Könyvruházában
(Bp. V., Honvéd u. 5.)

HU ISSN-1215-2684

Készült a **BÍRÓ family** Kft
Nyomdaüzemében
Felelős vezető: Bíró Endre

A kiadvány
"Magyarországi nemzeti és
etnikai kisebbségekért",
a Soros Alapítvány,
valamint a Külügyminisztérium,
a Művelődési és Közoktatási
Minisztérium és a Magyarok
Világszövetsége támogatásával
jelenik meg.

Tartalom

Nemzetállam, identitás, asszimiláció	245
Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok	
A nemzetállami identitás erőzítője és új alternatívái (Alonso, W.)	247
A nacionalizmus mint a tárgy metafizikája a Másik tükrében (Karnooouh, C.)	249
Érdek és felelősség koherenciája az 1990 utáni Európában (Böhr, Ch.)	251
Új etnikai kisebbségek a fejlett országokban (Castles, S., Miller, M.J.)	254
Etnicitás és akkulturáció a századfordulós Budapesten (Gyáni Gábor)	257
Gazdálkodás és paraszti életforma a Székelyföldön (Csanády András, Vincze Mária, Tóth Attila, Lőrincz György, Oláh Sándor)	259
"Én román akarok lenni" (Tánczos Vilmos)	264
Az új osztrákok: asszimiláció és integráció a külföldiek körében (Stiegnitz, P.)	266
Egy bennfentes szemtanú Jugoszlávia felbomlásáról (Zimmermann, W.)	267
A hajdani Szovjetunió nemzetiségi problémáiról – kínai szemmel (Stolberg, E.-M.)	269
Tatárok Ukrajnában (Åremčuk, V.D. – Bezverhij, V.B.)	272
Mi, bretonok (Gwigourel, T.)	275
Marseille-i társadalomkép a XX. századból: az olasztól az észak-afrikai migráció dominanciá- jáig (Temime, E.)	279
Faj, vallás és nemzetiség az amerikai társada- lomban: etnicitás-modell a kontaktustól az asszi- milációig (Barkan, R.E.)	282
Nemzeti és nemzetiségi irodalmak	
Helyzetkép a szlovákiai magyar irodalomról a század végén (Grendel Lajos)	286
Koszorúk Herceg János fejfájára (Bányai János, Tomán László, Toldi Éva etc.)	289
A vajdasági magyar létregény kérdései (Bori Imre)	292
Kisebbségek nyelvhasználata	
Az emberi nyelv misztériuma (Makkai Ádám)	294
Német nyelvszigetek és kutatásuk (Geyer, I.)	295

Nemzetállam, identitás, asszimiláció

A nemzeti elv megítélése régiókban, de világon mindenütt, vitára ingerlő téma. Christoph Böhr optimista: szerinte ez az eszme egyáltalán nem kerékkötője a kelet-közép-európai országok integrációjának, sőt inkább feltétele; csak egyenlő jogú és fejlődésük optimális fokán álló alakulatok szabad elhatározásából jöhet létre az egységes Európa. Egy másik német szerző, A. Schmidt-Rösler viszont történelmi példával perel ezzel a derűlátással. Hitelt érdemlően bizonyítja, hogy az 1918 és 1920 között született bánáti autonómia-tervek elsősorban "nem nemzeti" indíttatásuk miatt valottak kudarcot.

A nemzetállami eszme kritikájában W. Alonso odáig megy, hogy leszögezi: az 1. világháború utáni békerendezés a korábnál türelmetlenebb világot teremtett. A világháborúval letűnt birodalmak nem kívántak ragaszkodást alattvalóiktól egyetlen szellemi ortodoxiához sem, és eltűrték a csoportok sokféleségét.

Az uralkodó nemzeteszme és az állam politikai intézményei által meghatározott kisebbségi életkeretek mércéje az identitás és az asszimiláció foka. Egy magyar (Gyáni Gábor) és egy amerikai (E. Barkan) szerző is Milton Gordon asszimilációs modelljére hivatkozik dolgozatában. A modellben koncentrikus (de esetenként egymásba hatoló) körök ábrázolják a többség-kisebbség viszonyát, a kisebbség asszimilációjának fokozatait: a belső kör a többségi társadalom domináns kultúrája, a legkülső pedig a kisebbség ún. kontaktus köre. Befelé haladva következik be a többségi kultúra átvétele (pl. bilingvizmus), majd az adaptáció, beilleszkedés, az alkalmazkodás, később – immár részben bekerülve a legbelső körbe – az integráció, s mindezek után valósul meg a teljes asszimiláció. A kör belseje felé haladva az ívek egyre szakadozottabbak, a kisebbségi csoportok egyre könnyebben engednek a többségi hatásokat.

Budapest századfordulós etnikai viszonyainak elemzése során Gyáni Gábor erre a modellre hivatkozva szögezi le: a korabeli etnikai arányok megállapításához nem elégségesek a hagyományos nyelvi, kultúrstatistikai eszközök, a teljes integráció nem nyelvi-kulturális gyökerű jelenség, hanem társadalmi. Kifejti azt is, hogy Budapesten nem volt jellemző az etnikai csoportok lakóhelyválasztása során a szegregációra való törekvés (még a zsidók disszimilációs indexszáma is csupán 30, Bécs 45-ös értékével szemben), s feltevése szerint nagyrészt ez magyarázza az etnikai alapú önszerveződés gyengeségeit.

Tánczos Vilmos a nyelvi-kulturális identitás egy meglepő fejleményét regisztrálja: tapasztalatai szerint az Erdélybe települt csángók nemzeti identitása bizonytalan. A gondot számunkra nem a nemzeti hovatartozás

eldöntése jelenti, hanem a hagyományos népi kultúra városival való fölcserélése.

A székelyföldi paraszti életformát vizsgálva Csanády András is egy széles körben elfogadott nézettel polemizál. Véleménye szerint a részben megkövült parasztias életforma és mentalitás magyarázataként nem elégséges a polgári intézmények és viszonyok hiányára hivatkozni. A kapitalizálódás akadálya inkább a társadalom egészét átítató másféleség: a polgári tulajdon burkában is paraszti életformájukat tartják fenn az itt élők, s nemcsak falvakban, de városokban is.

A szlovák-magyar viszony szociológiai és etnopszichológiai vizsátát végezte el egy szlovákiai kollektíva, és publikálta az eredményeket Ellenpróba c. könyvében. Bár a felmérés egy nem túlságosan nagy mintára hagyatkozott, megállapításai, következtetései hitelesnek tűnnek. Közülük kiemelésre kívánkozik a két etnikum egymással szembeni elégedetlenségének vizsgálata (ún. belső és külső elégedetlenség, az utóbbi gerjesztésében igen nagy szerepet játszhat a média. Egy másik tanulmány, V. Spasovska munkája, a nyugati tömegtájékoztatás felelősségét elemezve a boszniai konfliktusban – a Die Zeit nyomán – egyenesen a háború riportereinek a háborújáról ír), valamint az egyazon kérdéskörre vonatkozó szlovák és magyar követelések ütköztetése. (Egyik csoport sem igazán akceptálja a másik igényeit.) A konzervativizmus és a változtatás igénye együtt van jelen mindkét fél véleményében, ám míg ez a magyaroknál az egyenjogúság zsinórmértékének követelésében ölt testet, addig a szlovákok többségénél a változtatás filozófiájának nincs jól kivehető körvonala: keveredik benne az európai irányzatok által kikényszerített tolerancia az előítéletekkel és az asszimilációtól való félelemmel.

Az irodalmi munkák közül – Grendel Lajos kitűnő tanulmánya mellett – ezúttal egy könyvre kívánjuk a t. Olvasó figyelmét felhívni. A Csiksomlyói passió páratlan hazai és külföldi sikere ösztönözte nyilván Székely András Bertalant, hogy az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában őrzött Venczel hagyatékából az általa feldolgozott misztériumjátékot közlétegye. Venczel veretes nyelvű feldolgozása olyan értékes költői betéteket tartalmaz, mint Babits középkori himnuszfordításai vagy Papini "Krisztus történetének" szép részlete. Méltán került a mű az egyetemes magyar kultúra maradandó értékei közé. És ez cáfolni látszik egyben azt a nézetet is, amely az anyanyelvnek és kultúrának nem tulajdonít különös jelentőséget a nemzeti kisebbségek megmaradásában, az asszimiláció meggátolásában.

Budapest, 1995. augusztus 18.

Cholnoky Győző

Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

A nemzetállami identitás eróziója és új alternatívái

A *Journal of International Affairs* tematikus száma az állami szuverenitás és függetlenség mai helyzetét és problémáit vizsgálja tanulmányaiban. William Alonso dolgozatában a nemzeti (értsd: nemzetállami, állampolgári) identitás kivételes szerepének gyengülését, új alternatívák megjelenését járja körül.

Ma már mindenki számára nyilvánvaló, hogy a homogén etnikumok önrendelkezési jogának érvényesítésére épült nemzeti államokból álló ideális világ nemcsak illúzió, hanem rémálom is. Logikusan végiggondolva ugyanis Wilson elnök elveit, akár több tízezer olyan külön-külön homogén, csakis azonos származásúakat tömörítő nemzetállamot kellene létesíteni, amelyet valóban a közös talaj és vérség ismerős és baljós köteleke tartana össze.

Alonso hivatkozik két újkeletű, már a posztkommunista nacionalizmus időszakában keletkezett könyvre (Daniel P. Moynihan: *Pandaemonium*, 1993; William Pfaff: *The Wrath of Nations*, 1993), amely megkérdőjelezi a nemzetállami eszme kizárólagosan pozitív szerepét és jövőjét is. Pfaff szerint a győztes antant az I. világháború után a nemzetállami eszme nevében ugyanúgy húzott önkényes határokat és hívott életre saját képére formált államszervezeti struktúrákat Közép-Európában, mint tette azt a II. világháború után a függetlenné váló gyarmatokon. Az I. világháborúval letűnt birodalmak bűneik és hátrányaik ellenére nem kívánták meg alattvalóiktól a ragaszkodást egyetlen eszmei ortodoxiához, és eltűrték a csoportok sokféleségét (igaz, azokat hatalmi érdekből igyekeztek kijátszani egymás ellen).

A nemzetállami, állampolgári identitást ma már mindinkább kiegészítő, potenciálisan annak alternatíváiként megjelenő identitások közül hármat emel ki a szerző. Megjegyzendő, hogy nyugati szokás szerint nemzetet nem etnikumot ért, mint az nálunk szokás, hanem egy-egy állam kormányzatának, lakosságának, területének komplexumát, vagyis nemzetállamot.

Az első új, alternatív jelenség a szupranacionalitás, a nemzetek fölöttiség. Az ENSZ mint ennek megtestesítője féltékenyen őrködik a tagállamok integritásán, ugyanakkor készséggel elfogadja azok felbomlását és utódállamaikat (Szovjetunió, Jugoszlávia stb.). Az ilyen ellentmondások dacára a globális méretű kölcsönös függőség szükségessé teszi a világszervezetet. A hatékony működés azonban a szervezeti szimmetria elvének következtében egyre inkább megköveteli a részszervezetek, azaz az államok struk-

turális hasonlóságát. Ez a közös strukturális alapelv a nemzetállam fogalma. Az ENSZ mellett ez teszi lehetővé más világszervezetek működését is (IMF, Világbank, WTO). Korábban, amikor a világ népei nagyon eltérő állam- és intézményi struktúrákban éltek, az ilyen globális együttműködés elképzelhetetlen volt.

A nemzetállami elv diadala mellett azonban más, azt keresztező identitások is jelentkeznek szupranacionális szinten. Ennek példái a nemzetközi sportszövetségek is: ezek nemzetállami alapon szerveződnek ugyan, de az elvet viszonylagossá teszi az, hogy a sportolók érdekeiknek megfelelően gyakran cserélgetik a nemzeti színeket, amelyekben versenyeznek. A nemzetállami keretek jelentőségét csökkentő további intézménytípust képviselnek a gazdasági-politikai társulások, mindenekelőtt az Európai Unió, az észak-amerikai NAFTA és a dél-amerikai Mercosur. A skála ellenkező végén ugyancsak csökkenti a nemzetállam dominanciáját a régiók erősödésének folyamata (Katalónia, Wales, Lombardia stb.).

A második alternatív jelenség a transznacionalitás és annak kultúrája. Itt két olyan világszerte tapasztalható kulturális folyamatot emel ki a szerző, amely társadalmi jelentőségben máris a hagyományos kultúrák mellé sorolható. Az egyik az angol nyelv egyetemes nemzetközi kommunikációs eszközzé válása, amelyben nem elterjedésének történelmi okai a fontosabb tényezők, hanem az, hogy a gyors kommunikációt igénylő, interaktív mai társadalomnak közös nyelvi nevezőre van szüksége. A másik az észak-amerikai populáris (pop) és anyagi (fogyasztói) kultúra, azon belül az ifjúsági kultúra világméretű elterjedése. Ennek is megvan a magyarázata, ám többnyire veszélyeit emlegetik. Pedig az amerikai popkultúra dominanciája részben időbeli elsőségéből adódik, s nyilván versenytársai fognak támadni. És látni kell, hogy a konzumkultúra csak külsőség, csomagolás, amely alatt szellemi értékek is terjednek. A régi birodalmak (Róma, Kína, az arab kalifátus) kulturális kisugárzása is fogyasztói javakon keresztül valósult meg a hétköznapiakban.

A harmadik alternatív jelenség a nemzetállami identitás eróziójának tényezői közt a transznacionális közösségek kialakulása. Ennek példái a bevándorlók különféle (az ó-, illetve az új hazában született) generációi, amelyek mind az óhazával, mind egymással, mind a velük tartósan érintkezőkkel (pl. beházasodók) változatos típusú kapcsolatokat tartanak fenn, nem területi alapon, hanem gyakran nagy távolságokat áthidalva, laza és szolidaritással jellemezhető közösségeket képezve. Ez nemcsak a fejlett országokban fordul elő, de ott figyelhetők meg legmarkánsabb esetei. Ilyenek pl. a vegyes eredetű európai iszlám közösségek, az amerikai zsidóság vagy az ugyancsak amerikai kubai emigráns közösség. Ezek a csoportok nem nevezhetők kisebbségi etnikumnak. Ugyanakkor szolidari-

tásuk révén egyre inkább érzékelhető közéleti, sőt politikai befolyást képesek gyakorolni.

Alonso, William: Citizenship, Nationality and other Identities. = Journal of International Affairs, 48. vol. Winter 1995. 2. no. 585-599. p.

Ba. K.

A nacionalizmus mint a tárgy metafizikája a Másik tükrében

Nemrégiben a francia rádió (RFI) egyik vezetőségi tagja, Perigot úr azt nyilatkozta, hogy a kis nemzetek közötti nacionalista feszültségek csak addig tolerálhatók, amíg nem sértik a nemzetközi kereskedelmet. Az efféle állásfoglalások is bizonyítják, hogy ma sokan úgy vélik Nyugaton, hogy a nemzetiségi kérdés valamiféle anakronizmus a mi világunkban. Ugyancsak mostanában két tengerentúli médiaszakember (Webster és Mulligan úr) azért küzdött egy kolozsvári tanácskozáson, hogy a szerintük a demokráciát és szabadságot egyedül biztosító multimédia "főútvonalát" mielőbb kiépítsék, ugyanakkor lényeges volt számukra, hogy a kelet-európai kábeltelevíziózás szerzői jogait aprólékosan tisztázzák. Bizony, a nemzetiségi kérdés itt is csak nehezítette a kereskedelem ügyét! Föl kell tennünk a kérdést, hogy ki által és miben túlhaladott a nemzetiségi kérdés?

Elsősorban talán arra a technikai-tudományos-pénzügyi-kulturális forradalomra kell gondolnunk, amely az elmúlt harminc évben Nyugaton kibontakozott, s melynek az állam-nemzet a maga kicsinyesnek tűnő intézményrendszerével, oktatásügyével stb. csak kerékkötője volt. Épp ezért mindazok, akik a Bábel óta tartó nyelvi-nemzeti megosztottság feloldását érzik megvalósulóban lenni Nyugaton, nem értik, hogy a kommunista rendszer összeomlásával szabadabbá lett piacok miért nem akarnak nyitottak maradni az ő tőkéjük számára?

Újabb kérdés tehát, hogy ha pusztán a gazdaság törvényszerűségei vetettek véget a szocialista-kommunista rendszernek, vajon miért nem halt el automatikusan a nemzeti szellem, mely szélsőséges formájában akár idegengyűlöletben is megnyilvánul?

Világos, hogy a múltat nem sikerült "véggépp eltörölni" a kommunista ideológiának. Nyugaton viszont a politika terén egyrészt, s egy régebben megkezdődött metafizikai mutációs folyamat miatt másrészt olyan folyamatok mentek végbe, illetve tartanak még mindig, melyek időszerűtlenné teszik mindannak ünneplését, aminek harminc éve tapsoltak volna. A kommunis-taellenes propaganda ugyanis első renden emelte ki a kommunista ideoló-

gia nemzetietlenségét. Senki sem csodálkozhat tehát ma azon, ha Keleten az elfojtott nemzeti érzések előtörnek!

Egyes keleti archívumok megnyitásával az is napvilágra került, hogy nemcsak osztályharcot folytattak a kommunisták, hanem a két világháború közötti etnikai örökség elleni harcot is. Így érthetőek meg azok a nacionál-kommunista jelenségek, melyek 1956-ban s azt követően jelentkeztek, s mintegy a szinkretizmus eszközévé váltak a proletár internacionalizmus eszméjével egybeötvözve. Különben nehéz lenne fölfogni azt, hogy a haza nélküli proletár számára mégis miért lett fontos a hazája?

Valószínűleg azért, mert a háborút követő évek gazdasági problémáit a kommunisták hamarosan a nemzeti identitás újraélesztésével vélték megoldani, míg a Nyugat továbbra is a profit, a technikai fejlődés által determinált gazdaság továbbfejlesztésén fáradozott. Most látszik igazán, hogy a Nyugat milyen komolyan vette a tőkéről, áruról, csereértékről szóló tanítást, s hogy egy fél évszázada már azon autonóm piaci törvények nyomása alá került, amelyek nem tűrik el az állami pellengérré állítást. (A szerző itt javasolja Polányi Károly A nagy átalakulás c. munkájának megismerését.) Leegyszerűsítve úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kommunisták éppen a fejlődésnek, az átalakulásnak a tradíciókon alapuló logikáját hagyták figyelmen kívül.

Aki tradícióról beszél, az az időről beszél. A gondolkodás, a tudomány, a politika alapjairól. S itt a szerző visszatér ahhoz a hipotézishez, hogy a posztkommunista országokban jelentkező nacionalizmus az elfojtás reakciója. S mindjárt azt is fölveti, hogy a fogyasztói társadalom, melyben a demokrácia, az emberi jogok kiteljesülése és az árubőség dominál, milyen hosszú és kemény harcban alakult ki. Szerzőnk leegyszerűsítve a következőképpen ábrázolja a posztkommunista várakozásokat és zavarokat: 1. kommunizmus = hiány, 2. demokrácia és civil társadalom = bőség társadalmá. Ha a 2. egyenlőségből a bőség fogalma kiesik és a hiányt a demokráciával azonosítják, akkor nem marad más, mint hogy politikai síkról nézve megállapítsuk: az antikommunizmus és a kommunizmus éveken át flörtölt a nacionalizmussal.

Karnoouh itt a nacionalizmus szociológiai, szociálpszichológiai definícióit sorolja elő. Különösen Adornóét, miszerint a nacionalizmus a Másik negatív dialektikájából jött létre. Paradox módon ilyen a zsidó nélküli antiszemitizmus vagy a heideggeri emberfeletti-emberalatti együttlétezése is. Mind-egyik meghatározásban ott szerepel a tükör, melyben mintegy saját magát szemléli a néző, s minthogy nem a klasszikus imperializmus korában vagyunk, az öngerjesztő nacionalizmusnak a Másik egyszerre tükré és tárgya is.

Ez a tükör napjainkban toposzként funkcionál (a maga tér-idő, politikai, történetiségi vonzatában), mégpedig olyan toposzként, amely képtelen ön-

magát autonóm módon megragadni, s a megkésett modernizációban sem tudja magát újra összeszedni, miközben képtelen magára vállalni a nem-morális, társadalmi determinációk hiányát, sőt, az egyiket elvesztve, másikat produkál. A tükörben a Másik egy másik Magamként jelentkezik, s minél inkább Magam vagyok, a nacionalizmus annál inkább radikalizálja a Másikban a negatívizmust. A nacionalizmus nagyon is a modern gondolkodás terméke. A modern, etnikai alapú nacionalizmus szociológiailag értelmezve nem más, mint a hiánytól való félelem triviális változata. Filozófiai értelemben ugyanez: a bőségnek olyan radikális szubjektívizációja, mely magába foglalja a produktív folyamatok végtelen objektívizációját.

Itt a tanulmány szerzője még megemlíti Melegh Attila magyar szociológus egy cikkére utalva (The Western model), hogy a tükör-állapot képes másként is működni, pl. úgy, hogy a Nyugatot elbűvöli, mivel benne, mint abszolút pozitív tükörben szemlélődik mindenki, s ez a tény lehetetlenné teszi, hogy saját történelmének kontextusában váljék autonómmá mindez. Veszedelemes következmények alakulhatnak ki ebből, a szóban forgó ígézet bizonytalan, ismeretlen kelepcei miatt.

Karnoouh, Claude: Le nationalisme comme métaphysique du sujet dans le miroir de l'Autre. = La Nouvelle Alternative, 1994. 36. no. 52-55. p.

K. J.

Érdek és felelősség koherenciája az 1990 utáni Európában

Egy évvel a berlini fal leomlása után az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia párizsi ülészakán megszületett az Új Európa Chartája. Ez hivatalosan is kimondta a háború utáni évtizedek status quóját meghatározó kelet-nyugati szembenállás végét, és a kontinens valamennyi államát elkötelezte a demokrácia, a jogállamiság, az emberi jogok, az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása, az erőszakról, a fenyegetésről való lemondás és a határok sérthetetlensége elvei iránt. Új fejezet nyílt itt Európa politikai életében. A varsói blokk végleges lebontása Németország egységének helyreállításával bezárólag, már csak formalitás kérdése volt.

A szovjet hatalmi diktátum kényszerében született megosztottság ideje tehát lejárt, az európai politika végre a feje tetejéről a talpára állt. De új európai rend ezzel még nem jött létre, csak a lehetősége nyílt meg. A béklyóból szabadult nemzetek, államok helyét az új Európán belül az új közös politika jelölheti ki. Ez a politika még kialakulatlan. Az egész keleti övezet reintegrálása nem annyira "egyszerű", egy műveletben megoldható feladat, mint az NDK beolvadása volt az NSZK-ba. (Önmagában – természetesen – ez sem volt annyira egyszerű.)

Mindmegannyi állam "békés forradalma" (egy sor teljesen új szuverenitással kibővítve) ráadásul egy sor nem várt fejleménnyel is járt. Olyan válságjelenségekkel, amelyek a félévszázados kényszerű lappangás és félrenövés után heveny láz formájában törtek ki. Ezek kezelése rendkívüli és tetemes többletfeladat, amely az eleve bonyolult integrációs küzdelmet külön terheli.

A reintegrálás alapmenetrendjeként az EK-hoz és a NATO-hoz történő csatlakozás, illetve a velük harmonizáló együttműködés keresése és a konkrét lépések fokozatos megtétele kínálkozik. Az egyeztetés közös fóruma továbbra is az EBEÉ (prágai és budapesti ülésszak: 1992, 1994), mely 1995 januárjától mint meghatározott gyakorlati, operatív jogosultságokkal is megerősített "szervezet" (EBESZ) ad keretet az európai politika számára. De az EBESZ kereteiben lejátszódó ténykedések, sajnos, nem érik utol az eseményeket. Nem csak azért, mert a szervezet működésbeli hatékonysága jelen formájában sem kielégítő, hanem: mert a tennivalók korántsem csak a csatlakozási-közeledési kérdésekből állnak.

A ma legaktuálisabb felismerése: a politikai cselekvés lehetőségeinek korlátozott volta. Új dolgot kell Európának tanulnia: azoknak a problémáknak a kezelését, amelyeket a politika mint olyan nem tud megoldani. A. Glucksman Az alagút végén c. könyvében (1991) élesebb fogalmazásban ez valahogy így hangzik: a "rendet" illető elképzeléseink a 20. század végén aligha szólhatnak többről, mint a "káosz korlátozásáról". Az eleinte még pusztán politikával alakíthatónak gondolt európai reintegráció (de még a Nyugat előzőleg elindított külön integrációja is) kénytelen-kelletlen azon a rögös úton fog végigmenni, amelyen nemcsak politikáról, hanem valami egyébéről is szó van, avagy az eddigihez képest teljesen más politikáról van szó. Ezt az új politikát a napi valóságérzék és a józanság olyatén módon határozza meg, hogy nem lesz folyamatosan igazolható, stabil kapcsolata a távlati, elvi célkitűzéssel. (Noha ennek szem előtt tartása azért a politika része marad.)

A kelet-európai forradalom egyik fejleménye, amivel kapcsolatban elemi szükség van a józan belátásra: a nemzet-elv új reneszánsza. Az integrációs menetrendet látszólag keresztező dolog: az egyesítő igából szabadult, újonnan életre kelt szuverenitások emelik magasra jogaikat, vágyaikat. De kárhoztatni kell-e ezt? Nem inkább normális és természetes ez a feléledés az évtizedes, évszázados betemetettség után? Már most útjában áll-e az integrációnak a nemzeti trend Kelet-Európában? Szó sincs róla: az integráció csak a teljes és egyenlő jogú, fejlődésük optimális fokán álló egyedek szabad elhatározásából jöhet létre. Ha a fejlődés egyenlőtlen, az persze kitolja az egységesülés menetét, de nélkülözhetetlen is hozzá. Így a keleti nemzeti hullám akadálymentes lefutása akár a leendő integráció alapérékének is tekinthető.

"Érdekpolitika": a ma aktuális, valós gyakorlati politika neve, mely az elvont "elvi" politikát hivatott felváltani vagy kiegészíteni ("double standards"). Konkrétan: a pusztán elvi politika, amely pl. az antikommunizmus közös nevezőjén mindenféle rész kérdésben is elegendőnek tartotta, hogy morális meggyőződésére építsen (s így hányszor melléfogott!), többé nem célravezető. Ezt O. Harries 14 pont realistáknak c. kiáltványa fogalmazza meg elég világosan, és pedig az "érdek" és a "morál" esetenkénti ütközésével is számot vetve, ám éppen a kettő között ugyancsak meglévő egyeztetési pontokat is keresve. Jóval megfoghatóbb egyébként ennek a tétje, ha a "morál" kategóriája helyén a "felelősség" áll, vagyis, ha a felelős érdeket választjuk kiindulásul.

Érdek és felelősség: vizsgáljuk meg e modell kívánalmait, lehetőségeit az új Németország viszonyai között. Az újraegyesült ország Európa közép-ponti, súlyponti hatalma, mind földrajzilag, mind pedig gazdaságilag tekintve. Szerepe meghatározó a kimunkálandó európai rend szempontjából. (Ezt tudatosan számbavéve alakította a német politika a nemzeti reintegráció kereteit.) De pillanatnyilag legalábbis úgy tűnik: nem nagyon akar e szerepének megfelelni. Pedig egyszerre önérdéke és felelőssége volna, hogy szerepe ne merüljön ki az események passzív szemlélésében. Méretlenül nagyobb aktivitással kellene részt vennie a tennivalókban, ha nem akarja, hogy vesztésre ítélt ütközőállam legyen a fejlett és a válságos, a gazdag és a szegény térfél között. Éppen elsőként és a legaktívabban kellene demonstrálnia az anyagi melléállást a keleti gazdasági és szociális krízis feloldásában. Ez nem erkölcsi kihívás a számára, hanem nyers önérdék, önmagának tartozó felelősség, – amit nem akar felismerni. Hogy miért? Mert még mindig a jóléti prioritásoknak alárendelt gazdaságpolitika bűvkörében él és élteti polgárait is, nem akarva ezt a "vívmányt" feladni. Amíg azonban csak óvják mindezt, sokkal előbb el fogják veszíteni, mintha átváltanának az összeurópai politikára. (Az országot máris kikezdte a keleti tartományok betagozásával járó belső krízis.)

Szemlélet- és léptékváltás kell a gazdaságpolitikában, éppen a konszolidált Nyugat gazdaságpolitikájában ahhoz, hogy felelős új európai politika váljék belőle. Józan fordulatra van szükség, mely tervszerűen lebontja az egyének életrizikójának globális állami, osztályadalmi átvállalását. A jövő Európájába ezt a politikát ui. nem lehet átvinni, legfeljebb majd törekedni lehet közös újrakiépítésére valamennyi integrált részvevőjével együtt. A háború utáni "védett" nyugati társadalom ebben a formájában életképtelen lesz a gazdasági teljesítményverseny kítáguló terepén és a nehezebbé váló feltételek közepette: elöregedett szerkezete egy érintésre összeomlik. Csakhogy végzetesen beleragadt fogyasztói imázsába, és a Kelet káosza "riasztja", – szeretne kívülmaradni rajta. Azonban csak akkor menekülhet meg tőle, ha minden erővel és kellő önkorlátozással a Kelet konszolidációját

segíti, hogy annak polgárai helyben boldogulhassanak, és egyáltalán boldogulhassanak.

Keletnek és Nyugatnak ma tulajdonképpen együtt kell tanulnia és váltania, kinek-kinek a maga felelős érdeke szerint. Téves a hiedelem, miszerint 1989-ben Kelet-Európa szabadult volna fel. Nem: a Nyugat éppúgy felszabadult az antiszovjet kényszerpolitika béklyóiból, és új, váratlan szabadságával éppúgy élnie kell, e szabadság új rizikóit éppúgy át kell gondolnia és értenie, mint Keletnek. Erre előbb vagy utóbb amúgy is rákényszerül, csak akkor már nehezebb lesz leküzdeni ("korlátozni") a káoszt, mint hogyha előre felvállalna valamit a helyzet javítására.

Böhr, Christoph: Am Ende der europäischen Nachkriegsordnung: Auf der Suche nach einer neuen Kohärenz von Interesse und Verantwortung. = Aussenpolitik, 46. Jg. 1995. 2. Quartal. 115-125. p.

K. S.

Új etnikai kisebbségek a fejlett országokban

A két szerző átfogó kötetet adott ki *The Age of Migration* (A migráció kora) címmel. A számos térképet, táblázatot és mellékletet tartalmazó, jól dokumentált monográfia egyik fejezete az új kisebbségekkel foglalkozik. A nyugat-európai és észak-amerikai fejlett ipari államok közös vonása a bevándorlás útján kialakult új kisebbségi etnikumok jelenléte, főleg 1945 után. Általánosítva két alaptípusba sorolhatók ezek a csoportok. Az egyik az etnikai közösség, amely a multikulturális jellegű társadalmakban alakult ki, s azok integráns részét képezi. A másik az etnikai kisebbség, amely az önmagukat homogénnek tartó társadalmak peremén, azokból kizárva él. A két típus tiszta képletként persze nem létezik, de az elsőhöz talán Ausztrália, a másodikhoz Németország áll a legközelebb. A két típus különbségei az adott állam bevándorlási, letelepedési, állampolgársági politikájával, illetve a gyakorlat mögött meghúzódó történelmi tapasztalatokkal magyarázhatók.

A bevándorlási politika terén háromféle modell különböztethető meg. Az ún. klasszikus bevándorlási célpontok (USA, Kanada, Ausztrália) ösztönözték a bevándorlást, és az érkezőket leendő állampolgáraiknak tekintették (később hasonló politikát folytatott Svédország is). A második csoport (Franciaország, Nagy-Britannia, Hollandia) köztes helyzetű: a volt gyarmataikról érkezők előnyt élveztek a máshonnan bevándorlókkal szemben a letelepedés, majd az állampolgárság engedélyezésében. Végül Németország, Svájc és részben Belgium jellegzetes vendégmunkás-célországok, amelyek elzárkóznak a tartós letelepedés, az állampolgárság megadása, illetve a családgyesítés engedélyezése elől.

Megfigyelhető a konvergencia (kiegyenlítőds) folyamata az európai országok között: a volt gyarmattartók bizonyos szigorításokat vezettek be, míg a vendégmunkás-országok enyhítéseket. Ez azonban az Európai Unió egységesítő hatásának eredménye, és együtt jár az Unión belülről érkezők kedvezményezett helyzetének erősödésével a kívülről érkezők rovására.

A bevándorlás munkaerőpiacra gyakorolt hatását tekintve is három országcsoportról beszélhetünk. Ausztrália, Kanada, Svédország, de még Anglia, Franciaország és Hollandia is nyelvi és szakmai tanfolyamokkal, valamint az esélyegyenlőséget célzó jogszabályokkal segíti a bevándorlók elhelyezkedését és érvényesülését. Az USA sajátos helyet foglal el, mivel az esélyegyenlőséget biztosító jogrend mellett hiányoznak a támogatások és tanfolyamok, a minimális állami beavatkozás jegyében. A vendégmunkás-célszörzörökben végül számos korlátozás érvényesül a külföldi munkavállalókkal szemben.

Ami a bevándorló kisebbségek letelepedését illeti, különösen Amerikában alakult ki a lakóhely szerinti elkülönülés. Ez sok esetben félelmet kelt, a "terjeszkedés" rémét idézi fel a környezetben. Az ilyesmivel fenyegetőző rasszizmus azonban önbeteljesítő jóslatként működik, hiszen a terjeszkedéssel vádolt kisebbség tagjai egymás támogatását keresve költöznek egymás közelébe, ami valóban etnikai gettók kialakulásához vezethet.

A társadalmi integráció és a szociálpolitika tekintetében ugyanolyan az országok megoszlása, mint a munkaerőpiacokkal kapcsolatban. Az első csoport államai a multikulturális társadalom elvét elfogadva aktív szociális támogatásban részesítik az új kisebbségeket. Az USA e téren is lehetőleg tartózkodik az állami beavatkozástól, Németország és Svájc pedig a szociális támogatások nagy részéből kizárja a vendégmunkásokat és családtagjaikat (pl. munkanélküliség esetén kitoloncolás fenyegeti őket), illetve az önkéntes és karitatív szervezetek gondjára bízza ellátásukat.

Az állampolgárság megadását illetően a leginkább nagyvonalú Ausztráliától és Svédországtól Kanadán és az USA-n át terjed a skála egészen a külföldieket ideiglenesen ott tartózkodónak tekintő, ezért honosításuktól elzárkózó Németországig, Svájcig és Belgiumig. Sajátos a brit, francia és holland gyakorlat, amely e téren pozitív megkülönböztetést alkalmaz a volt gyarmatokról származó bevándorlókkal szemben. A szerző a kettős állampolgárság intézményét tartja áthidaló megoldásnak, amely egyre inkább terjed a vegyes házasságokból származó gyermekek révén, jóllehet tömeges alkalmazását a kormányok elutasítják.

A nyelvi és kulturális jogok biztosítása terén némely hagyományosan többnyelvű ország jár elöl jó példákkal, leginkább Kanada. Svédország és Ausztrália elfogadta a multikulturális társadalom elvét, ezért szintén támogatja az új kisebbségek anyanyelvi művelődését és kultúráját, míg a többnyelvű Svájc vagy Belgium ezt a támogatást megtagadja a bevándorolt

kisebbségektől. Németország, Hollandia, Franciaország és Nagy-Britannia pedig az ország egynyelvűségének elvéből indul ki.

Az új kisebbségek és a befogadó ország, illetve nemzet viszonyának változatait lényegében három modell fejezi ki. Az első a kizárásos modell, amelynek alapján a bevándorlók nem válhatnak a közös eredetűnek tartott, az etnikai leszármazással kialakult befogadó nemzet vagy nemzetek tagjává (Németország, Svájc, Belgium). A második a francia forradalom nyomán kialakult republikánus modell, amely jogegyenlőséget biztosít a politikai nemzet minden tagjának, azaz minden állampolgárnak. Ez a koncepció azonban belső ellentmondást tartalmaz, ami abból ered, hogy a polgárok egyenlőségének abszolutizált követelménye a kisebbségek elismerésének megtagadásához vezetett. Más szóval: a politikai integráció és a jogegyenlőség biztosítása tartalmazta annak burkolt feltételezését, illetve követelményét, hogy az együtt járjon a kulturális (és nyelvi, identitásbeli stb., tehát etnikai) integrációval. A francia modell belső gyengesége és ellentmondása épp az, hogy e feltételezésnek (ti. hogy a francia polgárrá váló bevándorlók megszűnnek addigi etnikumukhoz tartozni, elveszítve korábbi etnikai és kulturális sajátosságait) az abszurd volta a valóságban egyre nyilvánvalóbb.

A harmadik a multikulturális modell, amely Ausztrália, Kanada, Svédország és kisebb mértékben az USA társadalmában vált elfogadottá. Magyarázatra közülük csak a svéd példa szorul, hiszen a többi esetben kimondottan a bevándorlás útján jött létre az említett országok társadalma. Svédországban viszont az évtizedes szociáldemokrata kormányzás politikájába illeszkedett a bevándorlók integrálásának támogatása, hasonlóan az alsó és munkásrétegek integrálásának korábbi gyakorlatához.

A kizárásos német modell megosztott társadalmak kialakulásához vezet, hiszen a vendégmunkások tartós letelepedése nem akadályozható meg. A nemzetállami felfogástól azonban viszonylag simán el lehet szakadni, amint a svéd példa bizonyítja. A francia modell gyengeségeit is mérlegelve a harmadik, a multikulturális modell látszik alkalmasnak az egyre mobilisabb lakosságú világ modern társadalmi számára.

Castles, Stephen - Miller, Mark J. : New Ethnic Minorities and Society. = Castles, Stephen - Miller, Mark J.: The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World. New York, 1993, The Guilford Press. 195-230. p.

Ba. K.

Etnicitás és akkulturáció a századfordulós Budapesten

A századforduló táján gyökeresen megváltozott Budapest demográfiai arculata: ekkor a népeség 2/3-át tették ki a bevándorlók, szemben a húsz évvel korábbi 57%-kal.

A vonzerőt mindenekelőtt a "gründolási láz" adta, a rengeteg építkezés, a nagyipar és az infrastruktúra soha nem látott ütemű fejlesztése, de szerepet játszott benne a középosztályi háztartások egyre növekvő igénye a cselédmunkaerő iránt.

A fővárosba áramló tömegekben a hazai nemzetiségek felülreprezentáltak, de szép számmal érkeztek "vámkülföldről" – a Lajtán túli területekről, a cseh-morva tartományból, sőt Németországból – is, elsősorban német anyanyelvű képzett szakmunkások, kereskedők.

A századforduló éles cezúrát jelentett: ettől kezdve – a dekonjunkktúra hatására – a bevándorlás mértéke fokozatosan csökkent, elvesztette korábbi jelentőségét; a főváros munkássága nyelvi-etnikai tekintetben homogénizálódott. Míg 1880-ban a magyar anyanyelvűek aránya 51,7%-ot tett ki a főváros lakosságából, addig 1910-ben már 83,5%-ot.

A szerző álláspontja: a statisztika által kifejezhető változás nem magyarázható pusztán az "elmagyarosodás" jelenségével. A rendelkezésre álló adatok alapján feltételezhető, hogy az asszimilánsok többsége eredetileg is kevert nyelvi és etnikai identitású személy lehetett: az 1910-es népszámlálási adatok szerint a magukat nem magyarnak vallóknak csak alig több mint egynegyede nem beszélte az államnyelvet.

A statisztika azonban szükségképpen leegyszerűsíti a korabeli etnikai pluralitást, mert egyrészt a nyelvi kultúra jelenségeire redukálja az etnicitás bonyolult kapcsolatrendszerét, másrészt képtelen időben követni a folyamatos migrációs változásokat.

E fogyatékoságok felismerése vezetett bizonyos alternatív becslési eljárások kidolgozásához. De szerepet játszott benne politikai ok is: a hazai nemzetiségek egy része asszimilációt célzó elfogultsággal vádolta a hivatalos statisztikai adatszolgáltatást. Kivált a disszimilációt szorgalmazó szlovákok éltek a korrekció eszközével: még a mérsékelten magyarbarát Slovenské noviny c. szlovák újság szerint sem lehet igaz, hogy 1890-ben csupán 27 449 szlovák élt volna Budapesten, hiszen a főváros lakosságából akkor 66 601 személy beszélt szlovákul, s közülük 11 ezer magyarul sem tudott. Ennél is továbbmegy M. Hodža az 1910. évi népszámlálási adatok kritikája során: szerinte a magyar nyelvtudás még abban az esetben sem vonja mindig maga után a szlovák identitás feladását, ha sokan a magyart jelölik meg anyanyelvüknek.

Gyáni szerint sem elfogadható a nézet, amely a nyelvi kultúrát emeli a legfőbb kritérium rangjára az identitás meghatározása során, mert a "...nyel-

vi közösség integráló befolyását keresztezi-keresztezheti a bevándorlás történetiségéből következő strukturális megosztottság". (Tegyük hozzá: az identitás fogalmának árnyalására szánt tétel helyel-közzel igaz lehet a korabeli Budapest etnikai viszonyaira, ám általános érvénye kérdéses a hagyományos rurális településeken.) Bizonyíték gyanánt felhozott példája: a hagyományos nyelvi statisztika fogalomkörében egyazon etnikai kategóriába kerülnek a törzsökös pesti és budai németek a 19. század utolsó harmadában érkezett németajkúakkal. Pedig ez valójában két külön világ (a két csoportot legfeljebb a nyelvcsere folyamata köti össze). Nincs adat olyan társadalmi önszerveződésre, amely a többgenerációs budapesti németeket a frissen bevándorolt németajkúakkal összekötné, s etnikai alapú integrációt hozna létre velük.

A nyelvi kritérium elégtelenségének bizonyítására az amerikai Milton Gordon modelljét is latba veti a szerző. Eszerint az asszimiláció kezdeti szakaszában megy végbe a befogadó társadalom nyelvének, kultúrájának az elsajátítása (akkulturáció, kulturális beolvadás). Az akkulturáció nem feltétlenül vonja maga után az asszimiláció folytatását, ám ha az tovább terjed, akkor kerül sor az ún. strukturális vagy társadalmi integrációra. A teljes integráció, a felszívódás tehát – közli velünk implicite a szerző – nem nyelvi-kulturális gyökerű, hanem társadalmi.

* * *

A Budapestre bevándorlók lakóhelyválasztását tekintve nem jellemző az etnikai szegregációra való törekvés, sem annak kényszere. Még az elkülönülésre leginkább hajlamos zsidók disszimilációs indexszáma is csupán 30% volt 1900-ban (azaz a zsidó népesség kb. egyharmadának kellett volna máshová költöznie ahhoz, hogy lakóhelyük egyenletes eloszlást mutasson a fővárosban), szemben Bécs 45%-os értékével. A főváros egyéb etnikai csoportjai e tekintetben még ennél is alacsonyabb értékeket produkáltak. (A mutatók persze a főváros egészének az átlagát jelölik; az alacsony átlagérték mögött igen nagyfokú helyi koncentrációk húzódnak meg: így ld. pl. a zsidó enklávé esetét a Király utcában és környékén a 19. sz. kezdetétől.)

Nagyvárosi környezetben a munkahely az egyik kézenfekvő színtere az etnikai és egyéb csoportvontakozásokkal dúsított közösségi identitás kialakulásának. A szegmentált munkaerőpiac szabályai szerint az egyes etnikai csoportok munkás bevándorlói a gyárakban találkoztak össze; városi adaptációjuk többnyire az etnikai kapcsolatok közvetítésével, s nem az atomizált egyének külön-külön erőfeszítése révén jött létre. Ám a múlt század végén még a munkásság etnikai alapú önszerveződése igencsak gyermekcipőben

járt, sokkal gyakoribb eset, hogy a német, szlovák, lengyel munkások a magyarokkal közösen sztrájkolnak stb.

A század elején jelennek meg a munkások körében a nemzetiségi identitás jegyében fogant önszerveződési formák. Az "internacionális" munkavállalói tudatosság kiegészül az etnikai csoporttudat mobilizáló hatásával, amit már nem a közös munkahely, hanem a lakóhelyi közösség integrációs szálai fognak össze. Sőt, ez az utóbbi kötelék bizonyul egyre inkább erősebbnek: a Budapesti Szlovák Munkásegylet tagnyilvántartásából kiviláglik, az egyletszervezők többsége egyazon lakóhelyi koncentrációkban élt, sőt a szűkebb vezetőségnek több mint a fele ugyanabban a házban lakott. Szerzőnk konklúziója: az etnikai alapú önszerveződés intenzitása erős korrelációt mutat a szegregációira való hajlandósággal.

Az asszimiláció folyamatának a nagyváros és az ipari munka a legfőbb serkentője. "A munkavállalói alapokon nyugvó önszerveződés és identitás a fő asszimiláló tényező, ám a lakóhelyi szegregációt kihasználó szociabilitás, mindenekelőtt az egyesületi aktivitás lassítja a spontán asszimilációt" – nyomatékosítja nézetét Gyáni.

Gyáni Gábor: Etnicitás és akkulturáció a századfordulós Budapesten. = Regio, 6. évf. 1995. 1-2. sz. 101-113. p.

Ch. Gy.

Gazdálkodás és paraszti életforma a Székelyföldön

Az itt szemlézett öt tanulmány közül négy az OTKA és az MTA által támogatott kutatási program eredményeiről ad számot, egy pedig – Csanády András témavezető írása – bevezető áttekintést ad a munka célkitűzéseiről és ízelítőt néhány részlet-megállapításból.

Áttekintő írásában Csanády rámutat: viszonylag rövidebb időszakba visszamenve is olyan mérvű változások lépnek elő a paraszti múltból, amelyek egyfelől nem igazolják az átalakulásra való képtelenséget, másfelől pedig ellentmondásos "alakzatokat" produkálnak. Az elmúlt 100-150 évben a Székelyföldön fokként kicserélődtek a fő terményfajták, a tenyésztett állatfajták, új eszközöket vettek használatba, átalakultak az emberi kapcsolatok és együttműködési formák. E jelentős változások ellenére az élet hangsúlyozottan parasztias maradt, és nemcsak a falvakban, hanem a városokban is.

Az ellentmondásos jelenségkör magyarázatára nem elégséges az a széles körben elfogadott negatív ítélet, amely szerint az átalakulás nehézségeit a polgári intézmények és viszonyok hiányos volta okozza. Csanády úgy látja, a kapitalizálódás akadálya nem a pusztán hiány, hanem a társa-

dalom egészét betöltő másféleség. A polgári tulajdon burkában paraszti életformájukat tartják fenn és élnek tovább az itt élők. Az átalakulásra végképp képtelenek kihúzódnak a tőkés gazdaságból, attól elkülönülve – alkalmasint vele konfrontálódva – egy másik, a régi elvvel átszőtt közeget alkotnak maguknak. A kettős szerkezetű gazdaság a legváltozatosabb hibrideket, átmeneteket hozza létre.

A kutatás jelen szakaszában a családi gazdaság működésének sémáját írták le a kutatók. Annak megválaszolásához, hogy honnan fakad a jelen állapotok és folyamatok szükségszerűsége – általánosabban: mi táplálja a hagyományőrzést és a konzervativizmust –, további kultúrantropológiai vizsgálatok szükségesek.

Vincze Mária kolozsvári agrárközgazdász a családi gazdaságok helyzetét és perspektíváit az állami agrárpolitika erővonalai mentén elemzi. Lezögezi: a régió országai közül Romániában zajlott le a legradikálisabb agrárreform: 1991-ben 3776 tsz-t szüntettek meg, s az ország szántóterületének 80%-a az 5,1 millió földvisszaigénylő tulajdonába ment át. A 83/1993. évi törvény a családi gazdaságok állami támogatását ígéri, viszont a valóságban a szubvenció főleg az állami nagygazdaságoknak, mezőgazdasági társulásoknak és társaságoknak jut. Az adózás új rendje sem kedvez a családi gazdaságoknak.

A reform ellenére az agrárterület 62%-án nagybirtok-rendszerű gazdálkodás folyik, ahol a munka termelékenysége alacsonyabb szintű, mint a kisparaszti gazdaságokban. Az eltérés oka: általában az a személy vállalt önálló gazdálkodást, akinek megvolt hozzá az eszköze és hozzáértése, s aki önkiszákmányoló módon kénytelen dolgozni – szemben a nagygazdaságokban honos bérmunkási érdektelenséggel.

A székelyföldi családi gazdaságok (arányuk magasabb a romániai átlagnál) fő célja az önellátás; tevékenységük során a család munkaerejére támaszkodnak; teljesítményük fokmérője a bruttó hozam (s nem a nyereség); gyengén kapcsolódnak a piaci viszonyokhoz; autonómak és izoláltak.

A családi gazdaság nem tekinthető a munkanélküliség alternatívájának. Hargita megyében, ahol a családi gazdaságok aránya az országos átlag felett van, a munkanélküliségi ráta 12,1%, szemben a romániai 10,2%-kal. (Talán nem lett volna haszontalan az etnikai faktor bevonásával árnyalni a statisztika által összerosott, generális összefüggéseket - a szerk.)

Tóth Attila székelyudvarhelyi falukutató az agrárátalakulás mindennapi anomáliáit veszi sorra. Az 1989-es fordulatot követő tsz-likvidáció zászlóvivői a Székelyföldön szinte mindenütt azok a korengedményes nyugdíjasok lettek, akik a kollektivizálás befejezésekor elhagyták a falut. Annak idején szinte semmivel sem járultak hozzá a közös vagyon gyarapításához, a "forradalmi" időkben viszont ők követelték legvehemensebben a felszámolást.

Az egyéni kontra közösségi gazdálkodás alternatívájáról a Székelyföld gazdálkodói társadalma nem dönthetett szabadon (az érvek és ellenérvek józan mérlegelése alapján), hanem – a politikai és gazdasági káosz közepette – azt választotta, ami elérhető és megvalósítható volt számára. A téészek felszámolása során elkótyavetyélték a vagyont, különösen az állatállományt, amit néhány nap alatt osztottak el – jóval értéke alatt.

A téészek földjén létrehozott gazdaságok közül a társulások rendelkeznek a legmagasabb technológiai színvonallal, s munkájuk hatékonysága is elég jó. Bár részarányuk országosan csupán 10-15%, jelentőségük a Székelyföldön az átlagosnál nagyobb: egyedül Hargita megyében 67 ilyen gazdálkodó egység működik. A társulások gyengesége viszont, hogy állatállománnyal nem rendelkeznek (ld. fent), s terményeik értékesítése sincs megszervezve. A pénzügyi szabályozás sem kedvez nekik: míg a saját földjén dolgozó paraszt jövedelemadó-mentességet élvez, addig ha – szintén saját földjén – társulásban dolgozik, kb. 25% adót fizet.

Gazdasági potenciálját tekintve két viszonylag nem jelentős gazdálkodási forma az agrárágazattal rendelkező kft. (egyedül ez folytat kereskedelmi tevékenységet) és a faluközösségi társulás. Az utóbbi spontán módon – jogi megalapozás nélkül – alakult ki. Keretében közös parcellákba vetik az egyes növénykultúrákat, a termelési költségekre alkalmanként gyűjtik össze a pénzt. Számviteli nyilvántartások hiányában gazdálkodásuk hatékonysága nem állapítható meg. Feltétlen előnyük, hogy mivel a vagyონrészeket nem integrálják, az együttműködés módja rugalmasan, a célnak megfelelően alakítható.

A szántóterület 50-60%-át foglalják el a családi társulások. Ezek a szintén jogi személyiség nélküli közösségi formák többnyire úgy jönnek létre, hogy a téészbeli szülők elhunytá után az örökösök együtt kapják vissza a földet, s közösen, ún. összepótlási alapon művelik. A családi társulás másik formája már átvezet a bérlői gazdálkodásba: a szülőfaluban lakó családtag a sajátja mellé bérbe veszi a többi, nem otthon élő rokon földjét, ún. családi farmot hoz létre. Ezek a gazdaságok általában jól felszereltek, gazdasági hatékonyságuk is átlagon feletti. Ilyen példa értékű farmok főleg Felsőháromszékben jöttek létre.

A jövőt tekintve Tóth úgy látja, hogy a létező gazdálkodási formák közül a téészek területén létrejött társulásoknak és a családi farmoknak van perspektívája. Ugyanakkor – a korszerű agrár gazdaság kialakítása érdekében – új közösségi formát kellene létrehozni: a termeltető és értékesítő szövetkezeti hálózatot. Végül a termelés biztonsága érdekében célszerű lenne, ha a társulások kebelén belül saját biztosítási rendszer alakulna ki.

Lőrincz György székelyudvarhelyi író Kápolnásfalva gazdálkodásának hétköznapijairól számol be. Előljáróban leszögezi: az utóbbi kétszáz évben egy sor új növényfajtát honosítottak meg a faluban (Kis János a Természet

Tsudái... című, 1808-ban megjelent könyvében az itt most honos gabona-fajták közül egyedül a zabot említi, ma már viszont a búza is megterem), ám a gazdálkodás keretei lényegileg nem változtak: céljuk most is az önellátás megvalósítása, a szakosodásra alapozott árutermelés helyett.

Ebbe a keretbe ágyazva vizsgálja a szerző – kimondatlanul – a gazdasági tervezés szokásrendjét. Látens summázata: tulajdonképpen nincs mit megterveznie a gazdának, mert a falu életének olyan kanonizált, aprólékosan kimunkált szokásrendje van, amely általában elegendő eligazítást ad a családi tennivalókra.

A falu hagyományos gazdálkodásában az erdőművelés és a szekerezés dominált, ezért a mezőgazdaságban is az állattenyésztés (főképp az igás-állatok tartása) képviselte a legfontosabb ágazatot. A ló és ökrösfogat a státusszimbólum rangját vívta ki magának.

A földművelés szerepe Kápolnásfalva gazdálkodásában soha nem volt jelentős, s ma sem az (1895-ben a szántóterület 420 ha; most is csak 450 ha). A falu élete a birtokok elaprózottsága és a megkésített polgárosodás következtében merevült meg. A fejletlen ipar képtelen volt felszíni a falusi munkaerő-felesleget; ez a réteg otthon tengődött. A pénzforgalom sem vált általánossá: még az is előfordult, hogy a helyi mészárszéktől rendszeresen úgy kapott húst a pénztelen paraszt, hogy az áru fejében bérbeadta juhát. Ha viszont valaki anyagi kényszerből levágta az állatát, akkor szinte kötelező volt a húst pénzért megvenni tőle.

A jelenlegi gazdálkodási adatok is azt bizonyítják, hogy a falu még a teljes önellátását sem képes megvalósítani. Legfeljebb 50 család tud a saját szükségleténél többet termelni; 280 családnak viszont csak a részleges önellátásra futja.

Az évszakoknak szigorú szabályozó szerepük volt a falu gazdálkodásában. (Pl. a téli napforduló a pihenés, szórakozás, a rokon szálak erősítésének az ideje, ám egyben felkészülés is a tavaszi munkákra: ekkor fogadták fel a pásztorokat, s a tél végén – kalákában – hordták ki a trágyát a földre.)

Sőt, az évszakokon belül is szigorúan szabályozták az egyes munkák megkezdésének idejét: pl. az új széna kaszálása csak Szent Péter napján kezdődhetett; április végén-május elején kellett az állatokat kihajtani (a juhokat legelőbb, Szent György napján); Szent Mihály napjáig a csorda nem mehetett a tarlóra, kaszálóra stb.

A falu hagyományos életrendjét a vízfűrészek működésének hatósági betiltása, az erdők államosítása, a mezőgazdaság kollektivizálása, s végül a környező ipari létesítmények elszívó hatása bolygatta meg. Igaz, a végleges elköltözés, kirajzás nem jellemző a falura, de az ingázók, ipari munkavállalók által közvetített új értéktörzsek lassan kikezdi a hagyományos életkereteket. A vagyon a 60-as évektől nem jelentett már biztonságot; a jó

állás, a pénz, a mobilitás lehetősége fontosabbá vált nála. Megkésett individualizálódás indult el; kevésbé szorultak egymásra az emberek. A hagyományostól eltérő módon kezdett polarizálódni a falu: több üzlet nyílt, megjelentek a kereskedők, vállalkozók, s egyben a munkanélküliek és a végképp lecsúszottak is – mind nagyobb számban.

Oláh Sándor, a csikszeredai Regionális és Antropológiai Kutatóközpont munkatársa családtörténeti keretbe foglalt tanulmányában – Lőrinczcel ellentétben – nem a természeti (és részben társadalmi) erők formálta adottságok tükrében, hanem az erkölcsi szabályok, konvenciók aspektusából vizsgálja a székelyföldi gazdálkodást és csoportkapcsolatokat. Megfigyelése szerint itt a tehetősebbnek, erősebbnek támogatnia kell a gyengébbet, a tehetetlenebbet. Az apa átengedi gazdaságvezető szerepét felnőtt fiának, viszont a fiú nem vonja kétségbe apjának tulajdonosi jogát azokon a földeken, amelyeket ő már nem tud megművelni. Elfogadják a szomszédok segítségét – akkor is, ha nincs is rá igazán szükségük –, és készen állnak a segítség viszonzására.

Ezek a viselkedésminták természetesen a hagyományokban gyökereznek: a külső kapcsolatokban a viszonyosság és kölcsönösség elve évszázadok óta szabályozó erőt fejt ki. A cserearányokat a gyakorlatban úgy alakítják, hogy "egyazon közösséghez tartozó egyének természetes, baráti jóviszonya fennmaradjon".

Oláh azonban arra is rámutat, hogy a hagyományos viselkedésminták alkalmasint megújult elemekkel gazdagodnak az új technikai eszközök (pl. kaszálógépek) vagy modern foglalkoztatási módok (pl. ipari bérmunka) hatására. Ezek befogadása és egyénítése nyomán az emberek újfajta interperszonális viszonyokat alakítanak ki – elsősorban a családon belül.

Gyökeres változást e viselkedésmódban a szükségletközpontú termelésen túllépő, a jelenlegi gyenge piaci részvételt fokozó gazdasági stratégia-váltás hozhat. "Egy ilyen folyamat beindulásának feltételrendszerében a bemutatott mikrotársadalmi tényezők nem elhanyagolható akadályok" – szól befejezésül Oláh elmarasztaló megállapítása a hagyományos paraszti magatartásformákról.

Csanády András: A gazdálkodás paraszti módja és mentalitása a Székelyföldön. = Regio, 6. évf. 1995. 1-2.sz. 126-136. p.

Vincze Mária: A családi gazdaság helye és szerepe a romániai agrárátalakulásban. = u. ott, 137-144. p.

Tóth Attila: A közösségi gazdálkodás a Székelyföldön. = u. ott, 145-154. p.

Lőrincz György: A gazdasági termelés tervezése Kápolnásfalván. = u. ott, 155-169. p.

Oláh Sándor: Gazdálkodás és társadalmi kapcsolatok egy Kishomoród menti családban. = u. ott, 170-184. p.

Ch. Gy

"Én román akarok lenni"

A százezres nagyságrendet elérő csángó magyarság asszimilációja az utóbbi években élénken foglalkoztatja a magyar szellemi közéletet. Hogy miért éppen a moldvai csángók felé fordult a magyarság érdeklődése – holott a Mezőségen vagy a Bánságban élő szórványmagyarság éppígy a nemzeti-nyelvi asszimiláció veszélyeztetettje –, csak találgatni lehet. Valószínűleg az okok bonyolult szövevényével állunk szemben. A csángó sors a nemzet iránt elkötelezett magyar értelmiségi szemében magyar sors-szimbólummá vált: a Kárpátokon túl élő testvérekről való lemondás önmaguk elveszejtését jelképezte. Amiatt, hogy ez a népcsoport a nyelvterület peremén, távoli határvidéken él, a csángókérdés a végvárak feladásával vált azonossá. Ezen kívül ez az egyetlen olyan népcsoport, amelyik kívül maradt a nemzetté válás folyamatán, s azáltal, hogy megrekedt az etnikai csoport szintjén, a magyarsághoz való viszonyulása is sajátosan kezelendő problémává lépett elő. Ezt a tényt a kutatások azonban többnyire nem vették figyelembe. Végül a szerző megkockáztatja azt az állítást is, hogy a moldvai magyarság középkori gyökerű, katolikus valláserkölcsön alapuló életformája alkalmas volt a XX. századi hit- és eszménynélküliség ellenpontozására, ami végső soron ugyancsak a csángó értékek mítizálásához vezetett.

A jelentős szellemi erőfeszítések ellenére szerzőnk, Tánczos Vilmos szerint a Moldvában élő magyarság jelenlegi állapotáról valójában keveset tudunk.

A Moldvából Erdélybe települő csángók bizonytalan nemzeti identitástudatuk miatt az alkalmazkodás két stratégiája közül többnyire a románt választják. Döntésükben nagy szerepe van annak, hogy a moldvai csángók nem ismerik jól a magyar köznyelvet. Azt az archaikus, regionális magyar tájnyelvet, amelyet rengeteg román kölcsönszó tarkít, maguk is a román és a magyar nyelv közötti "korcsiturának" tekintik. A magyar köznyelvtől való távolsága ennek a regionális tájnyelvnek falvanként változó. A csángók anyanyelvüket csak szűkebb környezetükben használják, a tágabb társadalmi érintkezés nyelve a román köznyelv. Egyre gyakoribb, hogy a fiatalok a szülőfalujukon belüli nyilvános érintkezésben is románul beszélnek. Ezt a hivatalos kultúra is legitimálja. Aztán a román terminológia is közelebb áll a mai kor jelenségeihez, és emiatt nagyobb presztízsnek örvend. Ezért az Erdélybe kerülő csángóknak jóval könnyebb az általuk ismert román köznyelvhez asszimilálódniuk, mint az ott honos magyarhoz.

Valamely közösségben való kulturális azonosulásnak azonban a nyelv csak az egyik összetevője. A mindennapi életnek számos olyan területe van (közös értékrend, viselkedés, közös ízlés, vallási közösségek, szórakozások), amely hozzátartozik egy-egy kultúra lényegéhez, s mint ilyen a közös

múltban gyökerezik. Nem könnyű ebben az idecsöppenő idegennek eligazodnia. Ezért a magyar többségű területekre kerülő csángók izolálódnak.

Erdély városaiban, melynek román lakosságát az utóbbi évtizedekben duzzasztották fel, a románok zöme ugyancsak gyökértelesen számítt, és ugyancsak identifikációs gondokkal küszködik. A román köznyelvet jól beszélő és a román kultúrában is valamelyest járatos csángók vonzódása a "parvenü" románsághoz így természetes, annál is inkább, hogy a románok részéről semmiféle elutasító magatartással nem találkoznak. Még nem román eredetüket sem firtatják. A legtöbben nem is igen tudják, hogy Moldvában magyar eredetű népcsoport él.

A nemzeti identitás megválasztásakor nemcsak kulturális, hanem a gazdasági és gyakorlati életvitellel kapcsolatos megfontolások is motiválják az embereket. Az Erdélybe kerülő csángóknak elégük volt a kisebbségi sorsból Moldvában, ahol értelmiség híján még egy hathatós, méltóságot adó ideológiát sem tudtak a többségi nacionalizmussal szembeállítani. A közösségi méltóságtudat nélkül, bizonytalan nemzeti identitással idegenbe kerülő csángó maga is többségi kíván lenni. A hatalmi-gazdasági szférát az erdélyi nagyvárosokban (talán Marosvásárhelyt leszámítva) mindenütt a románság uralja. Az ilyen környezetbe települő csángó – ritka kivétellel – románná lesz. A gondot nem a nyelvi-etnikai-nemzeti hovatartozás eldöntése jelenti számukra, hanem a hagyományos népi kultúra városival való fölcserélése.

Némileg más a helyzet a Székelyföld kisvárosaiban (Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós), ahová ugyancsak jelentős számú csángó települt. Ezekben a városokban ugyanis kettős hatalmi struktúra működik. Az ide települő csángók az egymással szemben álló hatalmi szférák frontvonalába kerülnek, s bár a magyar jelenlét itt a 80-90%-ot is eléri, az említett kulturális előfeltételek hatására a csángók ugyan nem törvényszerűen, de – sajnos – e településeken is gyakrabban választják a román identitást, mint a magyart.

Külön tanulmányt érdemelne az ún. székely nacionalizmus, mely szintén a románsággal való asszimilálódásra készíti a csángókat. A magyar többségű környezet, a magyar identitást őrző intézmények, az anyanyelvi válásgyakorlás lehetőségei tehát nem elegendők, hogy a Moldvában elkezdődött asszimilálódást megállítsák vagy visszafordítsák.

Beszélni kell még a moldvai csángók katolikus vallásáról, mely olyan etnikai sajátosságuk Moldvában, ami megkülönbözteti őket az ortodox románságtól. Erdélyben azonban a nyelvi nehézségek miatt román katolikus misét követelnek maguknak a csángók, ami persze kiváltja a székelyföldi katolikus plébánosok ellenállását, viszont lelkes támogatóra talál a román államnacionalizmus propagandagépezetében. A katolikus papság

persze tudatában van ellentmondásos helyzetének, ami gyakran nem kívánt konfliktusokat teremt.

Tánczos Vilmos: "Én román akarok lenni!". = Korunk, 3. folyam, 6. évf. 1995. 1. sz. 61-69. p.

K. O.

Az új osztrákok: asszimiláció és integráció a külföldiek körében

Hans Magnus Enzensberger német költő szavai Ausztriára is ráillenek, különösen ami a kevert összetételt illeti. Az ország szellemi örökségének része az olvasztótégely funkció: elég csak a bécsi telefonkönyvet futólag átlapozni, hogy a nevek tanuskodjanak róla.

Minden menekültben munkál az az érzés, amelyet az esszé műfajának megalapítója, a francia Montaigne így fogalmazott meg: nem érzik jól magukat, ha többé nem saját falujukban élnek...

Stiegnitz magát is az esszé kedvelői közé sorolja, s a montaigne-i gondolat annál is inkább illik rá, minthogy 1956-ban azzal a szándékkal érkezett Magyarországról, hogy Ausztriában új hazára leljen.

Hajdan a monarchia hadserege is hozzájárult az olvasztótégely szerepének betöltéséhez. Még az USA-ban élő magyar származású történész, Deák István is úgy véli, hogy a birodalmi hadsereg a helyi nacionalizmusok ellenében hatott, az utóbbiak közé érve a nagynémet gondolatot is.

Stiegnitz szerint az utóbbi évek Ausztriája már nincs kitéve a korábbi méretű bevándorlási rohamoknak, ui. az ütköző-felvevő államok szerepe most keletebbre került: Magyarországon közel 100 ezer déli menekült, Lengyelországban pedig csaknem negyedmillió romániai tartózkodik.

Az osztrák állampolgárság megszerzése is nehezkesebbé vált a korábbi helyzethez viszonyítva. Például 10 éves állandó lakás kell Bécsben, a különösen méltánylandó esetekben pedig négy (pl. valódi házasság esetében). Szoros kivételt csak a kiemelkedő tudósok vagy a futbalsztárok esetében lehet elérni.

A külföldről érkező és beilleszkedni vágyók részéről a legfontosabb a flexibilitás és a saját személyi életstílus. Megállapították, hogy a magasabb képzettséggel, szaktudással rendelkezők körében az illeszkedés lehetősége egyértelműbb, bárhonnan is érkeztek volt (arab orvosok, jugoszláviai művészek, csehszlovák újságírók stb.).

Középső szintet jelentenek például a volt Jugoszláviából érkező szakmunkások. Kifejezetten nehéz viszont a beilleszkedés azok számára, akik

mind egyéni, mind csoportkultúrájuk (nyelv, vallás, családi tradíciók) alapján zártabb közösségből érkeztek, mint a bosnyák muzulmánok esetében.

Sajátos helyzetben vannak a zsidók, akik számára a második világháborút követő első évtizedek problémátlan ausztriai beilleszkedést kínáltak. Ekkor a befogadó közeg is kifejezetten a segítségükre volt. Jóval nehezebb beilleszkedniük az ún. Waldheim-effektus óta, amely nem csupán egy bizonytalan múltbeli eseményt jelentett, hanem több-kevesebb egyértelműséggel szimbolizálta az újjáéledő ausztriai antiszemitizmust is. Ez pedig a zsidók körében felkeltette a korábbi identitás újjáélesztésének gondolatát.

Stiegnitz, P.: Die neuen Österreicher. Assimilation und Integration von Ausländer in Österreich. = Europäische Rundschau, 23. Jg. 1995. 1. no. 109-114. p.

S. P.

Egy bennfentes szemtanú Jugoszlávia felbomlásáról

Warren Zimmermann volt az Egyesült Államok utolsó nagykövete a saját felbomlása és a polgárháború felé haladó Jugoszláviában. 1989 tavaszán érkezett Belgrádba, és három évvel később a jugoszláv néphadsereg boszniai agressziója miatti tiltakozásul rendelték haza. Rövid emlékezésében közelről mutatja be és jellemzi a délszláv dráma főszereplőit, és elmondja véleményét a háború okairól és felelőseiről.

Az első helyen mindenképpen Milošević és az általa vezetett Szerbia szerepel. A volt kommunista vezér valójában inkább opportunista (machiavellistának mondanánk), mintsem vérbeli nacionalista. A nacionalizmust számító módon meglovagolta azért, hogy megszerezze és megtartsa a hatalmat. Ő idézte elő Jugoszlávia felbomlását azzal, hogy koszovói rendcsinálásával megrémítette, majd fenyegetőzésével és követelkezésével végleg ellenségévé tette Szlovéniát és Horvátországot. Rajta múlt, hogy Jugoszlávia végzetévé lett a demokrácia és az egység szíami ikerpárja: ha elvesz az egyik, a másiknak is meg kell halnia. Miloševićet nem érdekelte az egység, csak a szerb dominancia, amelyhez hatalmi ambícióit kötötte. És amikor a szerb dominanciájú Jugoszlávia elérhetlenné vált, új jelszóval állt elő: a minden szerbet egyesítő (és szintén Jugoszláviának nevezett) Nagy-Szerbiáéval.

A Marković miniszterelnök képviselte alternatíva (lazább föderáció és demokratikus átalakulás) a felszított gyűlölködés légkörében illúzióknak bizonyult. Ő játszotta el Kerenszkij szerepét az értelmetlen pusztítás kitérőse előtt. Az 1991-es választásokat javaslata ellenére nem országos, hanem köztársasági szinten rendezték, és azok a nemzeti érzés demonstrációivá váltak.

Szlovénia volt a legdemokratikusabb köztársaság, ám kiválásának gyorsaságával önzését is bizonyította: felgyorsította és visszafordíthatatlanná tette a bomlást, nem törődve a másik 22 millió lakossal.

Az 1990 decemberi szerbiai választásokkal Szerbiában lényegében megszilárdult az egypártrendszer, noha demokratikus, többpárti díszletekkel. A koszovói albánok választási bojkottja pedig végleges szakításhoz vezetett a szerbekkel a függetlenség felé vezető úton. Milošević tudatosan élte a helyzetet: egyszer sem volt hajlandó tárgyalni Rugovával, az albánok vezetőjével.

A válság kezdetétől világos volt, hogy ha Szlovénia és Horvátország elszakad, akkor Boszniában háború lesz. Milošević és Tudjman egyetértett a muzulmánok gyűlöletében és Bosznia felosztásában. Izetbegović bosnyák elnök jól tudta ezt. A két állam elismerését Németország szorgalmazta, miközben az USA határozatlansága sokban elősegítette a boszniai háború kitörését 1992 tavaszán. Akkor már a bosnyák elnök is elismerést szorgalmazott országának, ám amikor megkapták, az végül nem védte meg semmitől Boszniát.

Mindezt ugyanis megelőzte a Horvátország elleni támadás, Vukovár és Dubrovnik ágyúzása 1991 őszén. A diplomáciai elismerés ügyében tanúsítotthoz hasonló határozatlanság fogadta ezeket a támadásokat is, pedig a szerbek elleni fellépés megleckéztethette volna őket, még idejében, a boszniai háború előtt. Ehelyett egy másik leckét tanultak meg: azt, hogy a Nyugat határozatlansága miatt addig mehetnek el, ameddig csak bírnak. Mindebben szerencsétlen módon játszott közre az amerikai elnökválasztási év, amelynek közeledtével Washington igyekezett minél távolabb tartani magától a sikerrel semmiképp sem kecsegtető válságot, s emiatt elhanyagolta az USA egyébként jelentős balkáni érdekeit is.

Még korábban zajlott le a tíznapos szlovéniai háború, 12 szlovén és 37 jugoszláv katonai áldozattal. A szlovénok függetlenségi nyilatkozatuk után gyakorlatilag lezárták Jugoszlávia kijárait Nyugat (Olaszország és Ausztria) felé, s ez más államot is a hadsereg bevetésére készítetett volna. A szlovénok azonban egyrészt megnyerték a világsajtó rokonszenvét egy hamis, de hatásos Dávid-Góliát-küzdelem megrendezésével, másrészt Milošević sem kívánta őket erővel visszatartani, hiszen nem volt szüksége egy liberális, demokratikus hazai partnerre, amely a horvátokat erősítené.

A horvátok elnöke, Tudjman viszont az a vérbeli, fanatikus nacionalista, akinek sokan Miloševićet hiszik. A horvátországi szerbek elleni fenyegetőzések, zaklatások, elbocsátások, nacionalista szónoklatok és a megtagadott kisebbségi jogok nagy szerepet játszottak a krajjinai szervezkedés és az ellenállás kiváltásában.

A boszniai háború egyik főszereplője, Karadžić a volt nagykövet szerint Milošević-csel jól összehangolt játszmát játszik, amelynek része a szoros

kapcsolat tagadása. A kíméletlen, gyűlölködő boszniai szerb vezért, aki felelős a muzulmánokon elkövetett tömeggyilkosságokért, az etnikai tisztogatásért és a polgári lakosság elleni tüzérségi támadásokért, a nagykövet a náci szörnyeteghez, Himmlerhez hasonlítja. A két cinkos együttes erővel szétrombolta az évszázadok óta békességben élő boszniai több nemzeti-ségű és több felekezeti közösséget, amelyben még Jugoszlávián belül is a legmagasabb volt a vegyes házasságok aránya. Egy vagy több nemzedéknyi ideig uralkodni fog a gyűlölködés, a keserűség, a veszteségek miatti fájdalom.

Késő tanulság, hogy csak az erő idejében történő alkalmazása állíthatta volna meg őket, minden egyéb – gazdasági szankciók, embargó, nyomásgyakorlás – hatástalan maradt. S mindez a nemzetállam nevében történt, ami a nagykövet szerint mélységesen civilizációellenes eszme, hiszen a nemzetállamokban értelemszerűen a nacionalizmus az egyetlen összetartó erő, ami szükségképpen a szélsőséges nacionalisták kezére juttatja előbbutóbb a hatalmat.

Jugoszlávia felbomlása a felülről szított nacionalizmus klasszikus példája lett. A folyamat manipulátorai ösztönözték, sőt kiprovokálták a helyi viszálykodásokat, amelyeket aztán a tömegtájékoztatás segítségével felnagyítottak, s ez további erőszakos akciókat váltott ki. A média mind horvát, mind szerb oldalon a gyűlölködés és az uszítás áradatát zúdította a lakosságra naponta (ld. még Spasovska tanulmányát a média felelősségéről a térségben – a szerk.). A XX. század végén olyan népcsoportok is háborúznak a volt Jugoszláviában, amelyek korábban sohasem támadtak egymásra. A barbárság eluralkodását jól jellemzi a háborús bűnösként bemutatott Karadzic egyik nyilatkozata, amelyben Szarajevót – az etnikumok és vallások együttélésének korábbi mintavárosát – három részre kívánta osztani, s a részek elválasztásának legjobb módszereként a berlinihez hasonló falak felépítését nevezte meg

Zimmermann, Warren: The Last Ambassador = Foreign Affairs, 74. vol. March/April 1995. 2. no. 2-20. p.

Ba. K.

A hajdani Szovjetunió nemzetiségi problémáiról – kínai szemmel

Kína a Gorbacsov-látogatáshoz kötődő pekingi diáktüntétést vérbe fojtotta. Ma Észak-Korea, Vietnam és Kuba mellett a Kínai Népköztársaságban létezik még kommunista kormányzat. Minthogy Kína etnikailag igen vegyes összetételű ország, tanulságos lehet a szomszéd viszonyainak kínai értelmezése és értékelése.

A Kínában honos nemzetiségek az ország területének kétharmadán élnek, többségükben a határterületeken, ahol egyrészt gazdag nyersanyagforrások találhatóak, másrészt több muzulmán állam terül el a határvonalak túloldalán. Mindez érzékennyé teszi Kínát a nemzetiségi viszonyok iránt.

A kínai kutatás a szovjet nemzetiségi viszonyok témájában két szintet különböztet meg: a szövetségi központ és a tagköztársaságok közti összefüggéseket, másodsor a tagköztársaságok viszonyát az autonóm területekhez. Az előbbi fogalomkörbe sorolhatók a balti kisállamok és a moszkvai központ közti konfliktusok, az utóbbiba például Grúzia viszálya és háborúskodása Abháziával.

Kínát főként az első típusba sorolható problémák foglalkoztatják. Itt is a legfőbb kérdés: mi okozta a szovjet birodalom széthullását? A kínai kutatás megkülönböztet politikai-ideológiai, gazdasági és kulturális okokat és indítékokat.

A politikai-ideológiai tényezők közül a kínaiak kritikával idézik fel, hogy a szovjet államszervezet voltaképpen a pártközpontnak volt alárendelve. E központ parancsait a köztársasági párt- és állami szerveknek haladéktalanul végre kellett hajtaniuk. Tehát ezzel megsértették az 1924-es alkotmány demokratikus alapelvét. Nem érvényesülhetett az a lehetőség sem, hogy a tagköztársaság vita esetén végső soron kiléphet az unióból. Ez csak akkor válhatott valósággá, amikor a hatalmi központ megingott (1991-ben).

A kínai megközelítés olyan következtetéshez vezet, hogy 1991-ig a párt csak erőszakkal tudta együtt tartani az ország divergáló elemeit. A túlzott centralizmus vétke Sztálintól ered, de utódai is elmarasztalhatók a kínaiak szerint azért, mivel nem voltak képesek hatékony reformok megvalósítására.

A bolsevik politika a kezdetektől fogva kétarcú volt a nemzetiségi kérdés vonatkozásában: egyrészt támogatta az elnyomott népeket a cári elnyomás ellen, hogy ezáltal nagyobb támogatást élvezzen körükben, másrészt a II. Internacionálé elveit követve az osztályérdekeket a kispolgárinak minősített nemzetiek fölé rendelte. A kínai elemzés elmarasztalja Sztálint az elméleti megközelítés gyengesége miatt is, ugyanis szerintük Sztálin hibásan vélekedett úgy, hogy az osztálytársadalom alapjainak felszámolása egyben a nemzeti elkülönülést is megszünteti.

Sztálin utódai különösen nagyot tévedtek, amikor a "szovjet nép" fogalmával minősítették a lakosságot. Ez az idealizmusból eredő vágykép igencsak szöges ellentétben állt a valósággal. A propaganda pedig a sikerek állandó népszerűsítésével csak még jobban eltávolította az uralkodó elitet a realitásoktól.

Évtizedek múltán először a gorbacsovi "glasznosztj" tette lehetővé, hogy a valós nemzetiségi problémák megfogalmazódjanak, széles körben tudatosuljanak. Ám a "szovjet nép" fogalmának történetébe az a két érdekes

elem is beletartozik, hogy Andropov már 1983-ban megjósolta a nemzeti öntudat(ok) erősödését. Gorbacsov eleinte szintén vakon hirdette a Szovjetúnióban élő népek tökéletes egyenjogúságát (1986-ban például), majd csak az 1988-ban kirobbanó karabahi válság idején volt bátorsága a valósággal szembesülni.

A marxizmusban való eltévelyedések ugyancsak nagyon érdeklik a kínaiakat, de azt már nem képesek felismerni, hogy a lakosság minden kommunista országban elveszítette bizalmát az államvallás szerepét játszó marxista-leninista ideológia iránt. A kínai értelmezés a szovjet dráma minden összetevőjével kapcsoltban nagy óvatosan oda konkludál, hogy a demokrácia és a nemzeti függetlenség túlzó követelése káoszhoz vezet(het). Ilyen értelemben a kínaiak számára a gorbacsovi "peresztrojka" és "glasznyoszt" a nemzetiségi viszonyokat illetően a legfőbb rosszak közé tartozik, hiszen – képletesen szólva – elősegítette az amúgy is gerjedelemben lévő vulkánok kitörését.

Konkrétabban: a kínaiak elítélik a gorbacsovi éra végén mindenütt létrejött "népfrontokat" mint a nacionalista hatalmi törekvések szószólóit. Eközben párton belül az ortodoxok és reformpártiak vetélkedése megakadályozta, hogy ezekre a kihívásokra érdemi válasz születhessen, vagyis a párt végül csak sodródott az árral, követte az eseményeket, s nem tudott már a tömegek nyelvén beszélni.

Implicite a kínai álláspont az sugallja, hogy – a szovjetekkel szemben – ők helyes marxista politikát folytatnak, s így a nemzetiségi problémákat is konstruktív módon képesek kezelni.

A gazdasági folyamatok kínai értelmezése az aránytalanságok elítélésére épül: az ipar kizsákmányolta a mezőgazdaságot, az egyik területet a másik rovására fejlesztették, s végül már mindenki, még a különben domináns helyzetben lévő orosz lakosság is vesztesnek érezte magát. A központi dirigizmusra következett be 1990-ben az ellenhatás, amikor is a helyi nacionalizmusok széttörték az addig elvben egységes szovjet gazdaságot, piacot.

Így végső soron a gazdaság alapjaiban igazságtalan volta szinte törvényszerűen vezetett a "nagy szocialista család" széthullásához.

Kulturális téren a kínai elemzés a szovjet korszak nagy vívmányai közé sorolja a cári időszakból megmaradt írástudatlanság gyökeres felszámolását. A szovjet központ mentorkodása felemelte a közép-ázsiai és szibériai népeket. Ezzel szemben a sztálini önkény széles körben dülta szét a Szovjetúniót alkotó népek értelmiségét. A véres leszámolások emléke soha nem törlődött ki a népek emlékezetéből, s jóllehet a szovjet központ a helyi kádereket a maga második vonalának képzelte, épp ezek a káderek léptek fel a nyolcvanas évek végén saját népük függetlenségi törekvéseinek képviselőiként.

A Szovjetunió népeinek függetlenségi mozgalmi élen a kínaiak szerint a balti népek álltak, jóllehet az első véres összetűzések Alma-Atában és a Kaukázusban következtek be. Mindenesetre balti "népfrontok" fogalmazták meg a hatalmi központ, a gyűlölt Moszkva elleni harc legfőbb gondolatait. Akként, amivel még a szovjet-orosz vidékiek is egyet tudtak érteni. Gorbacsov 1989-ben hiába kezdeményezte a központ és az alárendeltek új hatalmi megállapodását, miközben ő igazából nem is gondolt gyökeres változásokra. Az öntudatra ébredő baltiak – mögöttük a többiekkel – ekkor már nem fogadtak el halovány kompromisszumokat.

1990 elejétől a balti függetlenségi törekvések olyan elemi erővel törtek a felszínre, s a központ olyan brutálisan válaszolt, hogy Gorbacsov kénytelen volt végre előállni a független államok szövetségére vonatkozó tervével. Az 1991 tavaszán az unió jövőjéről rendezett népszavazás már az akkori kínai értelmezés szerint is vitatható eredményeket hozott, hiszen ekkor már a baltiak kész tények elé állították a moszkvai vezetőket.

Az 1991. évi augusztusi puccs kezdeményezőit, kiket a kínaiak soha nem neveztek puccsistáknak, úgy mutatják be, mint akik a korábbi rendet akarták visszaállítani. A pekingi szimpátia irányukban már abból a tényből is levezethető, hogy a puccs bukása után értékelésükre soha nem tértek vissza. Még az sem kizárt, hogy a kínaiak a puccs előkészítésében is közreműködtek.

Az új helyzetet a kínaiak úgy értékelik, hogy a volt Szovjetunió népei egyfelől lerázták magukról a nagyorosz sovinizmust, ám másfelől aggályos az iszlám fundamentalizmus jelentős térhódítása a FÁK országaiban (nem messze az ő határaiktól). Ilyen szempontból különösen izgatja a kínaiakat a tadzsikisztáni helyzet, míg a többi közép-ázsiai új államot meglehetősen konszolidáltnak találják.

A kínai értelmezések áttekintésekor két dolgról nem szabad elfelejtenünk: a kínai nemzetiségi politika nem kevésbé elnyomó jellegű, mint a szovjet volt, másrészt a szigorú cenzúra miatt a kínai szerzők csak nagyon szűk mozgástérrel rendelkeznek.

Stolberg, Eva-Maria: Nationalitätenprobleme der ehemaligen Sowjetunion aus chinesischer Sicht. = Osteuropa, 1995. 1. no. 53-64. p.

S. P.

Tatárok Ukrajnában

1241-ben, a mongol-tatár hadsereg lengyel-, cseh- és magyarországi hadjárata után az ún. tatárok visszavonultak a Volga alsó folyásának vidékére, és ott megalapították az Arany Hordát. A XV. század közepéig uralmuk

alatt tartották az orosz fejedelemségeket, köztük a mai Ukrajna területét. Ez évszázadokra visszavetette a civilizáció, a gazdasági és kulturális élet fejlődését.

Az Arany Horda széthullása után Ukrajna a litván, lengyel, orosz és török hatalmi törekvések ütközőpontjába került. Igen gyakran feszült volt a viszony az 1449-ben megalapított Krími kánsággal, amely a félszigeten kívül a Fekete-tenger északi partvidékét foglalta magába. Vazallusként több kisebb horda (budzsáki, jediszáni, jedikulai és nogaji), amely a Dunától a Kubányig terjedő végtelen pusztákon nomád életet élt, szolgálta a kánságot.

A Krími kánság félpatriarchális, félf feudális állam volt, amelyben a Girej dinasztia kánjai uralkodtak. Az önálló etnikummá alakuló krími tatárokon kívül nagyobb számban éltek még a kánságban görögök, karaimok, örmények, zsidók, törökök és szlávok.

Az ukránok és tatárok viszonya nem volt egyértelműen meghatározható. Gyakran harcoltak egymással, de esetenként közösen léptek fel a közös ellenségek – Lengyelország, Törökország és Moszkva ellen. Különösen a tatárok és a kozákok szövetsége volt jelentős az ukrán felszabadító törekvések és függetlenségi harcok idején (XVII-XVIII. sz.).

Már a XV. században, amikor Ukrajna a Litván nagyfejedelemség része volt, kialakultak a Közel-Keletet a Balti-tenger vidékével összekötő fontos kereskedelmi útvonalak, amelyek a későbbi századokban is fennmaradtak. A nagyobb ukrán városokban tatár kereskedő kolóniák alakultak ki.

A XVIII. század utolsó harmadában a Fekete-tenger vidékén megerősödött az orosz befolyás. 1783-ban Krímet a Tavriai kormányzóság részeként a cári birodalomhoz csatolták. Megkezdődött a helyi lakosság elűzése, a nemzetiségi arányok megváltoztatása. Ez kezdetben a nogajokat érintette, akiket Kubányba, az Azovi-tenger vidékére költöztettek el. Nagy részük a XIX. század közepén emigrálni kényszerült Törökországba. Az orosz történelem jelentős személyisége, Bakunyin 1777-ben azt javasolta, hogy a krími tatár területekre telepítsenek ukránokat, azok helyét pedig foglalják el a központi területekről érkező oroszok. Ez meggyengítette volna az ukrániai ukrán etnikumot, és közrejátszott volna a krími tatárok elűzésében.

Krím meghódításakor a félszigetnek mintegy 300 ezer, többségében tatár lakosa volt. Ez a szám már 1790-ig 140 ezerre csökkent.

A tatárok elűzése a XIX. század végéig folytatódott. Az elnéptelenedett falvakba az orosz birodalom európai emigránsokat akart telepíteni, s csak a terv kudarca után engedélyezte a közvetlen szomszédok, az ukránok beköltözését.

1879-ben Krímen és Tengermelléken összesen 276 000 tatár élt (beleértve a nogajokat is). Ekkor még a lakosság abszolút többségét alkották. A Tavriai kormányzóság gyors gazdasági fejlődése, a vasútvonalak megépítése azonban csakhamar százezreket csábított ide, s a tatárok ennek

következtében elenyésző kisebbséggé váltak. 1897-ben a kormányzóság területén 196,8 ezer tatár (13,6%), 611,1 ezer ukrán (42,2%) és 404,5 ezer (27,9%) orosz élt. Magán a krími félszigeten egyenlő arányban éltek tatárok és oroszok (ez utóbbiak folyamatosan tért hódítva), míg a harmadik legnagyobb nemzeti közösség az ukrán etnikum volt.

Az 1917-es februári és októberi forradalmak eseményeiben a krími lakosság is aktívan vett részt. Kialakult a politikai tömörülések széles skálája. Ugyanakkor valamennyi tatár pártszerveződés a nemzeti kérdés megoldását tartotta szem előtt, míg az orosz lakosság nacionalista szervezeteket hozott létre.

A krími tatárok politikai önszerveződése már a századfordulón megindult, így a forradalmak idején igen hamar megszülettek autonóm szervezeteik. 1917 márciusában Szimferopolban összeült a krími tatár parlament, a Kurultaj, amely kidolgozta az alkotmány tervezetét és megalakította a Direktóriumot. Megkezdődött a tatár fegyveres erők szervezése. 1918-ban azonban a félszigeten a szovjethatalom kerekedett felül, és 1918 nyarára a tatár parlament is megszűnt.

1921 októberében Lenin aláírta az Orosz Föderációhoz tartozó Krími Tatár Autonóm Köztársaság megalapításáról szóló dekrétumot. Az autonómia "áldásait" azonban a tatárok már nemigen élvezhették. Hamarosan létrehozták az állami és kollektív gazdaságokat. A beszolgáltatás, a gazdasági és politikai terror szétrombolta az egykori faluközösségek létalapját. A tatár kulturális intézmények, kiadványok, periodikumok száma elenyésző volt az orosz kultúra fórumaihoz képest. A második világháború végén Berija nem tartotta célszerűnek a tatár lakosság jelenlétét a Szovjetunió határterületein. 1944 májusában szinte a teljes tatár lakosságot (151 604 embert) Üzbegisztánba deportálták.

Az eszközeiben és gyakorlatában is embertelen kitelepítési akció a nemzet történeti hagyományainak megszakítását, egyben az elhagyott szülőföld teljes gazdasági összeomlását idézte elő. 1956-ban ugyan visszavonták a több népcsoportot sújtó deportálási rendeletet, de az elhurcolt lakosság kárpótlásáról nem rendelkeztek, sőt, a krími tatárok esetében határozottan megtiltották a szülőföldjükre való visszaköltözést. 1967-ben ugyan ezt a rendelkezést is eltörölték, viszont a gyakorlatban továbbra sem adtak ki engedélyeket a Krímen való letelepülésre.

1959-ben, az első háború utáni népszámlálás mindössze 1 800 krími tatárt talált a területen. A birodalom közelgő összeomlása azonban elsöpörte a gátakat. 1989-ben már 38,3 ezer tatár élt a Krímen, s számuk 1993-ra több mint negyedmillióra nőtt. A spontán visszatelepülési folyamat irányítója a két évtizednél is hosszabb időt a lágerekben eltöltő tatár vezető, Musztafa Dzsemiljev. A nyolcvanas évek második felében a hatalom előbb a régi propagandaszólamokkal próbálkozott (a fasisztákat támogató nacionalisták

stb.), érveit azonban a tények (a szovjet hadseregben harcoló tatár katonák hősiessége, számtalan kitüntetése) lépten-nyomon megcáfolták. Ekkor létrehoztak egy bizottságot, amelynek az volt a feladata, hogy a tatárok szociális és kulturális körülményeinek javításával eltántorítsák őket a visszatelepüléstől.

A Szovjetunió felbomlása után a krími tatárok lassan nemzetközi méretet is elérő problematikáját "megörökölte" a független Ukrajna. Olajat önt a tűzre az orosz politika is, amely a krími szeparatistákat támogatja. Az elképzelt Krími Köztársaságban azonban az 1991-es népszavazás után nem állították helyre az őslakosok nemzeti jogait, inkább a többségi orosz lakosság érdekeit érvényesítették.

Az ukrán kormány anyagi lehetőségeihez mérten támogatja a tatárok szülőföldjükre való visszatelepülését, kultúrájuk újraszervezését. Megindultak az első tatár lapok és folyóiratok, megalakult a tatár írószövetség, megrendezték a Tatár kultúra napjai c. eseménysorozatot stb.

Az Ukrajnához tartozó Krími Köztársaság etnikai viszonyai bonyolultak. Véggképp elfogadhatatlan tehát, hogy a korántsem legitim krími vezetés ignorálja a helyi tatár lakosság képviselői szervezeteit.

Áremčuk, V.D. – Bezverhij, V.B.: Tatari v Ukraïni. = Ukraïns'kij Istoričnij Žurnal, 1994. 5. no. 18-19. p.

S. B. A.

Mi, bretonok. Egy ősi nemzet múltja, jelene és óhajtott jövője

A nyugat-franciaországi félszigeten, Bretagne területén élő bretonok mindmáig megőrizték kelta eredetű nyelvüket. Legalább 500 ezren kommunikálnak egymás között ezen a nyelven.

A breton az ún. szigeti kelta nyelvek britanniai ágához tartozik a walesi és a (majdnem kihalt) cornwalli nyelvvel együtt, és így rokonítható a gael ághoz tartozó skóttal és írrel. (A szárazföldi kelták vagy másképpen a gallok már az ókor végén romanizálódtak.)

A kelták hajdan – az i.e. 5. században, legnevesebb kultúrájuk, a Latène-műveltség idején – a kontinentális és a Brit szigetektől álló Európa túlnyomó részének urai voltak. Pl. még Csehország Bohemia neve is egy kelta népre, a boiokra emlékeztet. (Minden bizonnyal ők voltak Prága alapítói is.)

Az i.e. 3. századtól kezdve Északról a germánok, Délről a punok, majd a rómaiak Európa nyugati végei felé kezdték a keltákat szorítani. A bretonok ősei Julius Caesar légióival folytatott ádáz közdelmek lezárásaként végül is elfogadták a Pax Románát.

A bretonok mai etnicitása a terület őslakosságából és az angolszászok elől a Brit szigetekről többségükben elmenekült walesiekből alakult ki. (Innen eredeztethető a breton nyelv "szigeti" és "britanniai" típusa.)

A bretonok gazdag mitológiájának – a Trisztán- és a Grál-legendán kívül – mind ez ideig legismertebb darabja az Artus-legenda, amely a walesiekkel közös örökség.

Az i.u. 5. századtól kezdve a bretonok a 16. századig független királyságban éltek, amelynek legfőbb gondja az volt, hogy a franciák ne elégíthessék ki a breton föld utáni étvágyukat. Ezért a franciáknak több vereséget kellett elszenvedniük; közülük a legsúlyosabb 845-ben, Ballons mellett érte őket. Néhány évszázad elteltével azonban mindinkább érvényesült a francia túlerő. 1488-ban St. Aubin du Cormier mellett a bretonok olyan súlyos vereséget szenvedtek, amelynek közeli ára a függetlenség feladása volt.

1532-ben mindenesetre szerződés született a bretonok és a franciák között. Ebben a bretonoknak a maguk számára sikerült egy sor előjogot – széles körű autonómiát, önálló parlamentet – biztosítaniuk. Ez a viszony 1789-ig fennmaradt, amikor is a jakobinus túlzások következtében minden korábbi szabadság "füstbe ment". Bretagne egyszerű francia provincia lett, amelyben a centralizált állam diktált, s többek között a francia nyelv egyeduralmát erőltette.

1793-ban – erőszakkal – 300 ezer férfit vittek el a franciák "ágyútölteléknek". A köznépi válasz milderre az ún. "chouanneriák" lettek, azaz királypárti felkelések Bretagne-ban, Normandiában és Vendée egész körzetében. A repressziók a 20. századi zsarnokok tetteinek súlyosságára emlékeztetnek: az áldozatok száma 600 ezerre tehető. Csupán Lucs faluban 500 embert hánytak – templomukban – kardéltre, illetve égettek el.

A breton nemzeti mozgalom újrajelentkezésére egészen 1838-ig kellett várni. Ekkor jelent meg a Barzaz Breiz T.H. de la Villemarqué (honfitársai számára: Kerkvaker) jóvoltából, amely a Kalevalához hasonló funkciót töltött-tölt be a bretonok között. Georges Sand Homérosz Iliaszához és Odisszejéhez hasonlítja ezt a bretonok számára legismertebb történeti és mitológiai gyűjteményt. Ennek ellenére a 19. században még a félig-meddig szunnyadás volt jellemző a mozgalom egészére. A kulturális és nyelvi ellenállást főként a papok folytatták egészen a 20. század derengéséig. E törekvések szülte a Bleun Brug (Csarab Virág) mozgalom.

A franciák a 19. században sem változtattak breton-politikájukon. É. Comba kormánya a breton nyelv iskolai és hivatali használatban való tiltásán kívül templomi használatát is betiltotta. A lakosság nyugtalansága miatt azonban ezt a rendelkezést vissza kellett vonni.

1898-ban – Estourbeillon márkai kezdeményezésére – született meg az Union Régionaliste Bretonne (Breton Regionális Unió), meglehetősen békülékeny programmal.

Ugyancsak 1898-ban keletkezett a Druidák, Bárdok és Ovatok Kollégiuma, amely a régi bretonok társadalmi vezérszerepet játszó papjainak és énekeseinek hagyományát kívánta feléleszteni a modern körülmények között. Mint ilyen azután meghatározó szerepet játszott a nemzeti mozgalmak kiszélesítésében és elmélyítésében. Az első fődruida Jean Le Fustec lett (honi nevén: Lemenik).

A walesi Gorsedd mozgalommal karöltve a Goursez de Bretagne is a nemzeti nyelvű művelődés és a történeti hagyományok (főként az Artus mondakör) felújításáért szállt síkra. Igazán lázító és forradalmi szerepre azonban csak az 1911-ben megalakult Breton Nemzeti Párt vállalkozott, amelynek élén Camille le Mercier d'Erm állt.

Az első világháborúban 250 ezer breton katona pusztult el, de még Wilson önrendelkezési elvei ellenére sem enyhült a bretonok francia elnyomása. A breton delegációt a béketárgyalásokra sem hívták meg. Mindez azt sugallta a bretonok számára, hogy az ír példát kell követniük. A fiatalok fellépése nyomán a Breton Mozgalom, az Emsav radikalizálódott. 1919 és 1944 között a Breiz Atao (Mindörökre Bretagne!) című breton nyelvű napilap lett a szócsöve. Ennek az orgánumnak felvirágoztatásában az ifjú Job de Roince, Morvan Marshall (a mai, fehér-kék ferde csikos breton zászló megtervezője) és Olier Mordre szerzett érdemeket.

A Breiz Atao számos fiatal művészt és író-t indított útnak. Roparz Hemon vezetésével az ő nemzedékük alapította Gwalarn (Nyugati Szél) c. folyóiratot, amely címével is az ír példából táplálkozó breton reményekre utal. E folyóirat hasábjain bontott szárnyat – többek között – Abeozen, Jakez Riou, Tanguy Malmanche.

1927-ben a Breiz Atao körül egy új politikai struktúra alakult ki, a Parti Autonomiste Breton (Breton Autonomista Párt). Két elnöke, Marschall és Mordrel föderalista programmal lépett fel, majd a franciaországi kisebbségek első – rospordeni – kongresszusát követően Korzika, Elzász-Lotharingia és Bretagne képviselői Quimperben aláírták a szóban forgó kisebbségek központi bizottságának alapító kartáját. Ezt a tettet a rendőrség németországi sugallatú mesterkedésnek minősítette. Ám akár így, akár úgy, a tény az, hogy Bretagne-ban a nacionalista törekvések mellett megjelentek a föderalista Európát célzó törekvések is. 1937-ben e jegyben indul a Peuples et frontières c. szemle, amely Európa valamennyi nemzeti mozgalmáról adott hírt levelezői útján.

1927 és 1940 között a breton és a föderalista Európáért indított mozgalom szép éveket élt át. A politikai irányzatokon kívül a vallási irányzatok is (keresztények, druida vallásúak, sőt ateisták) egyfajta konszenzust értek el törekvéseiket illetően.

Az 1938. évi müncheni egyezmény előestéjén az Emsav úgy döntött, hogy többé ne harcoljanak a bretonok a gyűlölt francia hadseregben, s ezért

– bármi áron – maradjon fenn a béke. Egy éjszaka a bretonok egy egész országrészt ragasztottak tele a "Pas du guerre pour les Thcèques!" feliratú plakátokkal.

A bretonok és a francia állam közötti rossz viszony egyik korábbi jele volt, hogy az Emsavnak az IRÁ-hoz, illetve a Sinn Feinhez hasonló módszerei alakultak ki. Ezeket Celestin Lainé vegyész mérnök és tartalékos hadnagy tervezte és koordinálta, mégpedig egy titkos szárny, a Gwen ha Du (fekete és fehér a breton zászló színei után) élén állva.

Németországtól azt remélték, hogy hozzásegíti őket függetlenségük megújításához. Ezért – hamis okmányokkal – Mordrel és Debeauvais 1940 őszén Berlinbe utazott, ám ott akkoriban "német jakobinusok" uralkodtak, s a breton függetlenségből nem lett semmi. A megszállás idején a megszünt Breiz Atao helyett a Mordrel-Debeauvais kettős Heure Bretonne (Breton óra) címen új orgánumot indított, amely békülékenyebb volt a franciákkal szemben. Közben a Breton Nemzeti Párt – Yann Goulet irányításával – félkatonai egységeket hozott létre a breton érdekek védelmére. A francia ellenállási mozgalom azonban bretonellenes is volt, és egyre több bretont likvidált. Különösen a köztisztületben álló Perrot abbé meggyilkolása volt "olaj a tűzre" a bretonok körében. Egyesek – így Celestin Lainé – nyíltan a németek oldalára álltak a maquisardokkal vívott küzdelemben. Belőlük alakult meg a Bezenn Perrott (Perrot-formáció), amely a végkifejletig követte a nácik visszavonulását.

Noha az említett mozgalom taglétszáma sohasem haladta meg a száz főt, a visszatérő francia hatalom számára elégséges ürügyül szolgált a bretonok elleni bosszúhadjáratokhoz (10 és 100 ezer áldozatról szólnak a különféle becslések, az igazság valahol középütt lehet).

A breton nemzeti mozgalom létének legsötétebb évei következtek a háború után. A megéledés részint a kulturális próbálkozásoknak, részint pedig a Mouvement pour Organisation de la Bretagne (Mozgalom Bretagne Megszervezéséért) létrejöttének köszönhető. A mozgalom később többféle osztódáson ment keresztül, aminek következtében a választásokon a breton szavazatok annyira megoszlottak, hogy alig-alig került sor breton képviselőjelöltek győzelmére.

A hatvanas-hetvenes években a bretonok ismét megpróbálkoztak az IRA-típusú terrorakciókkal (pl. a versaillesi robbantás). A Bretagne Felszabadítási Frontja e célból hozta létre a breton köztársasági hadsereget, az ARB-ot.

A franciaországi hatalommal való keserves együttélés ellenére, kulturális területen a 70-es évek óta bizonyos előrehaladásról lehet beszámolni. 1977-től kezdve ismét vannak breton tannyelvű iskolák. Ezeket kezdetben breton civil szervezetek tartották fenn, később – 30% erejéig – az állam is támogatni kezdte őket. Noha az iskolák száma évről-évre nő, mindmáig

legfeljebb a tankötelesek 1-2%-a tanulhat anyanyelvén. Nem véletlen, hogy Franciaország mindmáig habozik aláírni az Európa Tanács kisebbségi nyelvekkel foglalkozó kartáját.

Kedvezőbb az ún. bilingvis – a breton szülők által is kedvelt – iskolák helyzete. A tartomány iskolaköteleseinek 45%-a tanulhat ilyen (egyébként katolikus) iskolákban.

Annak ellenére, hogy az állam csak tessék-lássék támogatja a breton nyelvű könyv-, folyóirat- és hírlapkiadást, mindhárom publikációs forma él és prosperál.

1982 óta minden évben sor kerül a carhaixi Gouel Broadel ar Brezoneg, a breton nyelv nemzeti ünnepe megrendezésére, amelyet legutóbb a helyi előljáráóságok is hajlandók voltak támogatni. Általában 4-5 ezren vesznek részt ezen a májusi ünnepen.

A kelta kulturális hagyományok életben tartásának csúcspontja az évenként megrendezett augusztusi Interkelta Fesztivál Lorientben. Hat kelta nemzet vesz részt rajta. A különböző rendezvényeken feléled az egész kelta mondakör, Merlin, Graal, Artus és kardja az Excalibur. A hatalom ugyan nem nézi jó szemmel a 250 ezer főt vonzó rendezvénysorozatot, de eddig nem is tett semmit ellene (igaz, pénzt sem adott hozzá).

A bretonok – mint már szó volt róla – felélesztették a hajdani bárdok hagyományát, s mindmáig hűen ápolják annak különféle szertartásait. Közismert bárd Glenmor, az énekes, aki többek között az ARB indulóját is szerezte, Xavier Grall pedig az irodalom terén jeleskedett. A breton bárdoknak, énekeseknek és hárfásoknak külön jelvényük is van, a Triskell (körrel határolt háromágú kereszt), amelyet állandóan a nyakukban viselnek. Európa-szerte róla ismerik fel ennek az elnyomott népnek művész-követeit.

Gwigourel, Thierry: My Bretónci. = Slovenské pohľady, IV+110. roč. 1994. 10. no. 81-92. p.

F. T.

Marseille-i társadalomkép a XX. századból: az olasztól az észak-afrikai migráció dominanciájáig

Marseille lakossága a XX. század során 1970-ig folyamatosan nőtt. A többi francia városéhoz hasonlóan, ám kb. tíz éves késéssel, 1980 óta lakóinak száma gyorsan fogy. Az okok mindenütt azonosak: elsősorban a gazdasági recesszióra vezethetők vissza.

Marseille lemaradása a népesség alakulásának kérdéseiben történelmi okokra, különösen is az ún. pïeds-noirs-ok letelepedésére vezethető vissza. Mára annyira összetetté váltak a társadalmi folyamatok, hogy kijelölésükre csak egészen nagy vonalakban vállalkozik a tanulmány írója.

Radikális átalakulás három generáció alatt

1911-ben minden ötödik marseille-i lakos származott külföldről. (Az algériaiakról nincs pontos adatunk, hiszen őket franciának számították.) Az összes külföldinek viszont 85%-a olasz volt, arányuk egyes városrészekben elérte a 90 %-ot.

A két világháború közötti időszokról ugyan nincsenek megbízható adatok, annyi mégis bizonyos, hogy a gazdasági világválság emlékezetes évében, 1931-ben, a város lakosságának egy negyedét külföldiek tették ki, ami létszámuk növekedéséről tanúskodik. 1935-től azonban visszaesés áll be. Csökken az olasz dominancia: jelenlétük az összlakosságon belül 15, az idegen eredetűekén belül 62-63%-os. Ugyanakkor a 10%-ot is meghaladja a külföldiek összességén belül két másik népcsoport részesedése: a spanyoloké, akik között egyre több a politikai menekült, illetve a fehérorszoké.

A szíriaiak, libanoni törökök és örmények mellett a "gyarmati" munkásokat kell még megemlítenünk, akik relatíve sokan, 10 ezer körül vannak, s a többségük algériai.

Vitathatatlan, hogy a külföldiek jelenlétének növekedésével a város kozmopolita jellege erősödött. Maga a francia lakosság is átalakult. Az I. világháború veszteségei és a másutt adódó munkalehetőségek miatt egyrészt, a gyors honosítások miatt másrészt. Ez utóbbi különösen az olasz kolónia befolyása szempontjából érdekes. Az utolsó nagy bevándorló hullám Korzikáról érkezett a 20-as években. Az olaszok az Óvárosban, a városközpontban és az északi Saint-Louis munkásnegyedben laktak legszívesebben.

A II. világháborút követően a külföldi lakosok száma rohamosan apadt. 1946-os adatok szerint mindössze az össznépesség 8,4%-át tették ki. A gazdasági változások, illetve a gyarmatok felszabadulása tovább módosított a képen. 1968-at újabb cezúrának tekintve, a város 890 ezer lakójának ekkor már csak a 7,2%-a külföldi, ami egyébként lelassult demográfiai ritmusukra is utal. Az olaszok összesen 14 ezren vannak, a külföldiek összességén belül ez 22%. Folyamatosan nő viszont a Maghreb-országokból jövők létszáma: az algériaiak közül ekkoriban kb. 25 ezren élnek itt, főleg a kabyl népcsoportból valók.

Jóllehet spanyolok, portugálok is érkeznek szép számmal, a maghrebiek aránya 1975-ben már 60%-os a nem őslakosok csoportján belül.

Az 1954 óta Marseille-ben letelepedett, vagy ún. repatriált franciák száma több, mint 100 ezer. Nyugodtan föltételezhetjük, hogy ma minden harmadik lakos az elmúlt negyed század során telepedett le a városban. Hogy a kilencvenes években a külföldiek száma nem növekedett, az annak is tulajdonítható, hogy a honosítások rendkívüli ütemben folynak, és hogy az egyes statisztikák egyszerűen nem számítják a 16 éven aluliakat.

Nem hagyható figyelmen kívül viszont az a tény, hogy az utóbbi évtizedekben az észak-afrikaiak, különösen az algériaiak nagy ütemben települtek be a kikötővárosba. Ma már 63%-os az arányuk az európai bevándorlathoz viszonyítva.

A gyarmati migráció kockázatai

Az I. világháborút követően a szakképzetlen, olykor szezonális, de mindenképpen igen mobilis olasz munkáscsoportok a minimális szociális biztonság kiharcolásába fogtak. Ekkortól lett kívánatos a könnyen kezelhető, olcsó, ellenőrizhető "gyarmati" munkaerő foglalkoztatása. Az első kabyli munkások alkalmazása 1914 előttre datálható. A legkeményebb kikötői, illetve gyári munkát végezték. Legkönnyebben a franciául értő algériaiak jutottak munkához. A marokkói, tuniszi és más afrikai és ázsiai vendégmunkások sokkal nehezebben. Az Algériából érkező munkástól személyi igazolványt és orvosi bizonyítványt kértek. Egy darabig letétbe kellett helyezniük egy meghatározott összeget a visszautazás költségeire is. Ilyen körülmények között persze nemigen szándékozott senki végleg letelepedni az országban.

Minden megváltozott azonban 1945-62 között, amikor egy rövidzárlatot leszámítva (1956), tárt karokkal fogadták a Maghreb-országokból érkező munkaerőt. 1952-ben 500 muzulmán családról tudnak a statisztikák Marseille régiójában. Ugyanekkor Mulhouse-ban – bár 2 ezer észak-afrikai vendégmunkás dolgozik ott – egy család sem telepedett le. A muzulmán családok jellemzője, hogy nem vegyülnek más nemzetiségűekkel, inkább amolyan bádoggváros jellegű kis településeken tömörülnek. Különösen a nők, de az iskoláskorú gyermekek asszimilációja is nehéz.

A francia-algériai háború további változásokat hozott. A munkaadók más észak-afrikaiakkal igyekeztek pótolni az algériai munkaerőt. Korlátozták az algériaiak nyilvános szereplését is. Kiváltságképpen a többi betelepülni vágyóhoz képest egyes algériaiak viszont szabadon választhattak állampolgárságot.

A harmadik észak-afrikai bevándorló hullám Marseille-ben

A 60-as években ugyancsak új fejezet kezdődött a marseille-i bevándorlók történetében. Ide tartoznék, bár e tanulmány nem foglalkozik vele részletesen, az iszlám vallási közösségek elszaporodása is.

A város lassan főlszámolja a szegényes bádogházakat, és valamivel igényesebb lakhelyről gondoskodik az újonnan érkezők számára. A túl gyorsan épített városnegyedek azonban magukon viselik az ideiglenesség pecsétjét (Font-Vert, Frais-Vallon, Bellevue), a mindennapi élet pedig egyre nehezebb, a munkalehetőség egyre kevesebb.

Marseille belvárosának arculatát is egyre inkább meghatározza a maghreb lakosság, illetve a turizmus. Üzletek, kiskereskedők sora elégíti ki a jelentkező igényeket. Kb. minden harmadik lakos észak-afrikai. 1975-ben

az aktívan foglalkoztatottak körében 60% algériai munkás volt, 1990-ben ugyancsak 60%. A munkanélküliség az algériai eredetű lakosság körében a legnagyobb.

Marseille átalakulásának megértéséhez három időszakot célszerű tehát elkülöníteni a XX. század során. Az első még a császárság utórezgése, a csak kivételesen alkalmazott "gyarmati" vendégmunkással. A következő a demográfiai növekedés időszaka, amikor olcsó, de hosszú ideig helybenmaradó munkaerőt toboroznak a városba. A továbbiakban kiderül, hogy nemcsak a város jár jól az észak-afrikai munkásokkal, de a Maghreb-államok is szépen profitálnak a kialakuló gazdasági együttműködésből. A harmadik, jelenlegi időszak egyelőre nehezen áttekinthető, az azonban bizonyos, hogy a városban lévő munkanélküliség egyre növekszik, s a társadalmi feszültségek nem kizárólag gazdasági természetűek.

Temime, Emile: Marseille XXe siècle: De la dominante italienne à la diversité maghrébine. = Revue Européenne des Migrations Internationales, 11. vol. 1995. 1. no. 9-19. p.

K. J.

Faj, vallás és nemzetiség az amerikai társadalomban: etnicitás-modell a kontaktustól az asszimilációig

A szerző dolgozata több mint húsz év kutatómunkájának eredménye. A népek olvasztótégelyének is nevezett, lassan-lassan háromszáz éve működő társadalomról – melynek legfontosabb jellemzője a pluralizmus – alkotott véleménye leginkább Milton Gordon nézeteihez áll közel. A tanulmány csaknem egyharmadát teszi ki a II. világháború utáni társadalomkutatóknak az amerikai asszimilációról, integrációról szóló polémiájának ismertetése. Szerzőtársaitól némileg eltérően, Barkan markánsabban foglalja össze az amerikai asszimiláció címszava alatt azt a komplex folyamatot, amelynek sok-sok variációban váltak részeseivé, egyben dinamikus alkotóivá a különböző fajú, vallású és nemzetiségű csoportok.

A tanulmány gerincét az amerikai etnicitás-modell kijelölése, részletezése adja. Képzelnünk el egy kördiagrammot, ahol a középső kör a társadalom magva a maga domináns kultúrájával. Ebbe juthat el gyakorlatilag minden kívülről érkező új etnikum, s mivel dinamikus mozgásról van szó, nem szükségképpen bejárva, mégcsak nem is meghatározott időt igényelve minden fokozatot. A szerző hat olyan fázist különböztet meg ugyanis amelyen keresztül valamilyen – mondjuk: fokozódó – mértékben kapcsolódhatnak egy frissen érkezett etnikum tagjai az amerikai társadalomhoz. Ezeket

a fázisokat újabb körökkel ábrázolhatjuk. Az első, az ún. kontaktus kör, még kívül helyezkedik el a társadalom körén, hogy a továbbiak – Barkan az óramutató járásával ellenkező irányúan ábrázolja őket – egyre nagyobb részben érintkezve az alapkörrel, eljussanak annak belsejébe. A 2. kör a "kultúra átvételé", a harmadik az "adaptációé/beilleszkedése", a 4. az "alkalmazkodásé", az 5. már lényegében a társadalom körén belül helyezkedik el, ez az "integráció" fokozata, a 6. pedig maga az "asszimiláció". Folytonosan előrehaladva, a körök vonala egyre szakadozottabb, jelezvén, hogy az "újak" egyre nagyobb mértékben engedik saját etnikumukba beáramlani a magtársadalom hatásait. Az integráció köre pl. már majdnem teljesen szaggatott – ez a bilingvizmus fázisa, egyben a kettős identitás szintje, de még nem a teljes kultúracseréé. Ebben a fokozatban az egyén már különféle szervezetek tagja, vagy részt vesz a nemzeti oktatás valamilyen formájában. Néhány alapkérdésben – amikor pl. házassága készíti erre – azonban még kötődik a hagyományos közösséghez. Ebből az ambivalens, bizonytalan érzelmi kötődésből akár gyermeke révén, akár saját maga továbblépve az asszimiláció részese lesz.

Az asszimiláció tizenkét ismervét részletesen taglalja Barkan. Közülük néhány: az integráció és az asszimiláció elsődlegesen az egyén döntéseinek alapján megy végbe, jóllehet következményei az egyénre és etnikumára egyaránt kihatnak. Az asszimiláció kettős folyamat, melyben egyfelől a domináns társadalom kifejezi akarátát az asszimilációkész egyén befogadására, másfelől az individuum kinyilvánítja odatartozni készségét. A kultúrát tekintve kétirányú az asszimiláció folyamata, de a kölcsönhatásban nyilvánvalóan nagyobb súllyal vesz részt a domináns kultúra. Ritkán fordul elő, hogy az asszimiláció már az első, az alaptársadalommal kontaktusra lépő generációnak sikerül; még akkor sem teljes ez a folyamat, ha egyébként faji, vallási, kulturális téren sok a "hozott" hasonlóság. Ebből az is következik, hogy generációnként más-más aspektusát élék meg az asszimilációs folyamatnak a különféle etnikumok. Előfordulhat az is, hogy újabb immigráció révén egy eltűnőfélben lévő kultúra ismét erőre kap stb. Az etnikum vezetője általában nem szokta javasolni az egyénnek, hogy folyamodjék állampolgárságért, s az is bebizonyosodott, hogy egy-egy elfogadott, erős vezető lelassítja a beolvadás folyamatát. Ha nincsenek újabb tagok (bevándorlók), legfeljebb újrafogalmazza az etnikum törekvéseit.

A szerző a hatfázisú asszimiláció-modell részletes elméleti alapvetését követően mindjárt ki is próbálja alkalmazhatóságát az egyes amerikai etnikumokra vonatkozóan. Az európai identitású olvasó talán leginkább arra kíváncsi, ki számít "igazi" amerikainak, kik alkotják az amerikai társadalom magját? Barkan válasza szerint azok, akiknek legalább egy ősök amerikai volt. Azaz a történelem során megnyílt előttük az út a hatalom és befolyás berkeibe. Közülük sokan korábbi más etnikumukat már nem tartják saját-

judnak az önmeghatározás során, bár esetleg még nem asszimilálódtak tökéletesen.

A társadalom magja mindenesetre meghatározza azokat az elvárásokat, értékeket, erkölcsi parancsokat, eszményeket, kulturális viselkedési normákat, amelyek alapján az egyes társadalmi osztályok és az államvallás törvényei kialakulnak. Mindezt még az angolok kezdték el a gyarmatosítás időszakában, s később ez az anglo-amerikai normarendszer lett általánossá. Egyetlen más etnikum sem volt képes felülkerekedni az amerikai, legfeljebb néhány új vonással gazdagította arculatát. A nagyhatalmú, befolyásos társadalmi maghoz egyébként lehetetlen tökéletesen asszimilálódní mind társadalmi, mind gazdasági, mind politikai téren. Mindamellert az amerikai kultúra és társadalom magva sosem bizonyult olyan homogénnek, mint egy-egy etnikum kultúrája, s erre példa akad mindenütt, ahol csak valamely más etnikum nagy számban él.

Barkan alkalmazott modelljében a társadalmi körök magjában az az amerikai áll, akinek valamiféle brit, vagy észak-európai ősei voltak, s azok, akik önmagukat nem-etnikumként, hanem amolyan "Heinz 57 variációjaként" tartják számon, s megszámlálhatatlan szállal kötődnek Amerikához. A briteken kívül a legrégibb magba a francia hugenották leszármazottai és mindazok az európaiak is beletartoznak, akik 1800 előtt érkeztek a kontinensre (kivéve az Appalache-ben élőket). Továbbá az elmúlt két évszázadban asszimilálódott skótok, szíriai keresztények, walesiek, kanadai angolok és dél-afrikai fehérek.

Az amerikai etnicitás nagy jelentősége abban áll – fogalmazza meg egyik konklúzióját Barkan –, hogy képes volt csaknem három évszázadon át tartósan a pluralizmusra, s ezt mindenki, aki a megmaradás szándékával érkezett, folyamatosan tapasztalta.

Etnikumok tömegének sikerült megtalálnia az egymás és a társadalom közötti kapcsolatot. A pluralista gyakorlatban az egyén a már vázolt kétirányú asszimiláció során épül be a társadalom magjába. Ugyanakkor sokan ragaszkodnak kívülállóságukhoz, hagyományos kultúrájukhoz, szervezetiikhez, kapcsolataikhoz, történelmi múltjukhoz stb. Sokan házasságuk révén igyekeznek asszimilálódní vagy éppen fenntartani etnikumbeli identitásukat. Mindig voltak olyanok, akik örömmel és könnyedén lettek a domináns társadalom tagjaivá, akárcsak olyanok, akik meg voltak elégedve saját etnikumukkal. Sőt, mindig akadtak olyanok is, akiknek minden vágya a teljes beolvadás volt, de ez különböző akadályok miatt sosem sikerült.

Az amerikai pluralizmus nemcsak azt a magaválasztotta szabadságot hordozza, miszerint "megválasztom az etnikumomat", hanem azt a frusztrációt is felébreszti, amit egyes etnikumok esetleg generációkon át hordoznak, hogy ti. nincs lehetőségük megválasztani az etnikumukat, s ez számukra feldolgozhatatlan.

Végezetül négy következményt ismertet Barkan, mely az asszimiláció folyamatából adódik.

Az első: az olyan politikailag motivált, pánetnikai összefüggéseket ébresztő csoportok, mint a "hispanok", "ázsiaiak és csendes-óceániak", "eu-roamerikaiak" az előrelátható jövőben még az emberi és politikai jogokhoz kötődnek. Ezen etnikumok jó egynehány tagja azonban nem tartja járható útnak ezt az integrálódáshoz, majdani asszimilációhoz. Éppen a politikai kihasználhatóságtól tartanak (politikusok, médiumok, stb.). Továbbá nem tudnak így úrrá lenni sem a csoportok közötti ellenségeskedéseken (pl. ázsiaiak a japánok ellen), sem a jelentős gazdasági-társadalmi különbözőségeiken (ld. a kubaiak és a Puerto Rico-iak közt), sem pedig a lakóhelyük-ből adódó szétszóródottságon.

Másodszor: az 1960-as évek óta különösen sok félvér gyermek született, ahol az egyik szülő fehér, s mégis valamelyik etnikumhoz tartozónak tüntetik föl a gyermeket. Az ő esetükben meglehetősen komplex az identitás kérdése. Kérdés, hogyan fogják önmagukat meghatározni, illetve milyen asszimilációs esélyeik lesznek? Az amerikai társadalomból ugyanis köztudottan erős ellenállást, de legalább is ellenérzéseket vált ki a keverék fajták asszimilációja.

Harmadszor: Amerikában az etnicitás még biztosan, tartósan életképes, működő és fontos jelenség. Éppen a faji, vallási sokszínűség, az illegális és legális látogatók özöne, legkülönbözőbb fajtái, a kiépített és kényelmes utazási és kommunikációs lehetőségek, az idegenekkel szembeni ambivalencia mind-mind ezt támasztják alá.

Negyedszer: A fentiek miatt hihetetlenül nagy jelentőségű, hogy a szövetségi kormány az elmúlt három évtizedben nagyon is konkrét módon ismerte el a nemzet etnikai pluralizmusát. Megszámlálhatatlan támogatás, segély, a szavazati törvény kiterjesztése stb. bizonyítja ezt.

Összegzésként hozzáfűzi még: semmi sem nehezebb, mint előrelátni a jövőbeli asszimiláció kérdését, hiszen 1965 óta olyan sokféle és nagy létszámú etnikum csatlakozott az amerikai társadalomhoz (17,4 millió fő 1966-93 között), hogy a létesített új intézményeket, törvénymódosításokat is nehéz nyomon követni. Mindenesetre az amerikaiak rokonszenvvel figyelik az újonnan érkezettek kontaktusteremtését, kultúraátvételét, beilleszkedését és alkalmazkodását, s az ezt követő asszimilációs fázisok meglépését vagy meg-nem-lépését. Bőrszín vonatkozásában az amerikai társadalom még nem érett meg a többszínűségre.

Barkan, R. Elliott: Race, Religion, and Nationality in American Society: A Model of Ethnicity – From Contact to Assimilation. = Journal of American Ethnic History, 14. vol. 1995. 2. no. 38-75. p.

K. J.

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Helyzetkép a szlovákiai magyar irodalomról a század végén

Grendel bevezetesként a szlovákiai magyar irodalom fogalmának értelmezési lehetőségeiről (szokásairól) és antonímiáiról értekezik. A továbbiakban e terminuson nem kíván mást érteni, mint hogy az egyetemes magyar irodalomnak van egy – történelmi okból keletkezett – szlovákiai ága is. Ez az ág esetenként elmaradottabb, esetenként (a többségi irodalmak impulzusainak köszönhetően) modernebb, mint az anyaországi irodalom. De a többségi irodalmakhoz képest is mutathat fel időszakos "megelőzéseket" (pl. a bársonyos forradalom szellemi előkészítése a szlovákiai magyar irodalmi berkekben előbb indult el, mint a cseh és a szlovák literatúrában.)

Mindmáig megválaszolatlan kérdés a szlovákiai magyar irodalom talaján is: művészet-e az irodalom vagy pedig fegyver a kisebbségi magyarság önvédelmi harcában? Grendel az irodalmi művek öncélú művészetisége mellett voksol, miközben elismeri: lehetnek helyzetek, amelyekben az öncélú irodalmi alkotások fegyverré válhatnak, sőt: az egyébként művészileg értéktelen vagy kevésbé értékes, ám "irodalom formájú" produktumok is lehetnek időlegesen hatékonynak látszó szabályok és karabélyok.

"A diktatúra alatt szinte kultikus tisztelet övezte a szlovákiai magyar írókat... Mivel Duray Miklós és Janics Kálmán kivételével egyetlen jelentős magyar közéleti személyiség sem vállalta a rendszerrel való szembenállás... kockázatát, az alapvetően politikusi habitusú írók szépirodalmi művekbe és az irodalmi publicisztikába mentették át sorselemző, történelemelemző... eszméiknek azt a töredékét, amelyet az intoleráns hatalom... hajlandó volt meghallgatni, s még amikor sértette is a fülét az, amit hallott, viszonylag puha retorziókkal válaszolt."

A felfokozott tisztelet az 1968 előtti évekre, a bennük tanúsított írói kontesztálásra vezethető vissza, amelynek az lett a bőjtje, hogy az időlegesen félreállítottak egy csoportja (Bábi Tibor, Csanda Sándor, Rácz Olivér) bizonyos idő múlva vállalta a rendszer gátlástalan kiszolgálását, más csoportja pedig "talányos", "ködösítő" irodalmat kezdett művelni (Dobos László, Duba Gyula, Gál Sándor). "Töretlen csupán azoknak az íróknak a pályája maradt, akik az irodalmat a nyelvből teremtett művészetnek tekintik... A husáki konszolidáció első évtizedében így lett kulcsszerepe Tőzsér Árpádnak, Cselényi Lászlónak, Zs. Nagy Lajosnak, Koncsol Lászlónak és az ő nyomdokaiba lépő Tóth László – Varga Imre – Kulcsár Ferenc – Zalabai Zsigmond nemzedékének, amelyet majd a tisztogatások egy későbbi hulláma kísérel megfojtani. Ők azok, akik a szlovákiai magyar irodalom hatvannyolc előtti szemlélet- és ízlésváltásának a folytonosságát a hetvenes

években is fenntartották. Poétikájuk folyamatos megújulása maradandóbb értékeket teremtett, mint az irodalom közéleti funkcióját túlbecsülő... író-társaik kétségbeesett erőfeszítése, hogy egyformán megfeleljenek a hivatalos ideológia elvárásainak és a saját művészi igényeiknek."

"A szovjet megszállást követő évek során igen hamar kialakult valamiféle közmegegyezés író és olvasó között a tekintetben, hogy hol a határ, ameddig az író elmehet. Az író többnyire nem akarta átlépni ezt a határt, az olvasó pedig megértette és megbocsátott neki. Azokról a tartalmakról, amelyekről az író nem beszélhetett nyíltan, virágnyelven szólt,... dodonai allegóriákba csomagolta mondanivalóját, s ezeket az allegóriákat azután az olvasó és a titkosrendőrség tetszése és műveltsége szerint megfejtette. Író is, olvasó is elégedett volt, hogy túljárt a buta hatalom eszén... A képlet ismerős, minden volt kommunista ország irodalma átesett ezen a gyermekbetegségen, és nagyon sok tehetséges író besétált ebbe a csapdába. S leginkább azok az írók, akik magukat a nemzet szócsövének hitték, írói hivatásukat pedig küldetésnek tekintették, elfeledkezve arról, hogy csak a szabadságában nem korlátozott művész képes jelentős művet alkotni, s hogy az irodalmi kommunikáció mindig egyének kommunikációja, nem pedig nemzeteké vagy osztályoké. A kollektivista szemlélet... korlátozza az alkotás alapfeltételét, a művész szabadságát..."

Több szlovákiai író kollektivista alapállásból kísérelte meg, hogy szembeszegüljön a minden vonatkozásban negatív hatalommal. Felemás eredményt értek el, bár nemes szándékkal, azaz "teljes igazság" elmondásának szándékával. Csakhogy az – tudták előre – nem volt elmondható, bár látszólag nem léteztek tabutémák. De róluk inkább csak hosszasan lehetett írni, korántsem mindent. Ezért nem véletlenül lett a szlovákiai magyar irodalom reprezentatív műfaja a 70-es években a nagyregény (Dobos László, Duba Gyula, Rácz Olivér, Gál Sándor stb.). A szlovákiai magyar nagyregény késleltette a fölzárkózást az egyetemes magyar irodalom folyamataihoz.

A kollektivista szemléletű irodalom ellenpólusa már a 60-as évek elején megszerveződött, mégpedig lírikusok révén (Tózsér Árpád, Cselényi László, Tóth László), de csak húsz év elteltével hozta meg ez a szabadságharc a maga gyümölcsseit. A "hosszú menetelés" oka részint az 1968 utáni kedvezőtlen társadalmi-politikai klíma volt, részint pedig az, hogy az olvasók nagy hányada a század elején megrekedt olvasási kultúrával rendelkezett. Ilyen elvárásai voltak: "az író nekünk írjon", "rólunk szóljon, amit ír", "írjon érthetően". Amikor Balla Kálmán 1979-ben e témakörben igen heves vitát robbantott ki, két tűz közé került, az ellenzéki-konzervatív tábor és az állami konzervativizmus egyaránt támadta. Kiderült, hogy a két, olykor konfrontáló csoport egyaránt a kollektivizmus talaján áll. Ballának és Tóth László-

nak, az Irodalmi Szemle szerkesztőjének akkor el kellett hagynia a folyóiratot.

A progresszívek e vereségét követően keletkezett az Iródia mozgalom, amely – a hivatalos struktúrán kívül szerveződve meg – nem vállalt semmiféle közéleti szereplést, sikeresebb lett elődei modernizációs törekvéseinél. (Amikor a hatalom "beterelte őket az Írószövetség karámjába", már elkésett, ui. a szövetség akkorra már megszűnt "fejbólintó János" lenni.) Az Iródia-csoport tagjai két dolgot biztosan tudtak: egy szál magukban állnak művük majdani hordozója, a fehér papír előtt, és hogy a kollektívából sohasem lehet eljutni a személytelenbe.

A szlovákiai magyar irodalomban manapság a pluralizmus évényesül, szemben az ötvenes és a hatvanas évek egységtörekvéseivel, amit Fábry Zoltán apaszerepe fémjelzett. "A második világháború után az itt maradt magyar írók közül ő tűnt az egyetlen hiteles személyiségnek, aki bár feláldozott egyet-mást elveiből a kommunista irodalompolitika oltárán, sohasem alacsonyodott le ennek az irodalompolitikának a cinikus kiszolgálásáig, ... fiatalabb pályatársait nemegyszer igen keményen ostorozta provincializmusuk és szervilizmusuk miatt... Publicisztikai és irodalomkritikusi munkásságának az alapelvei azonban nem voltak elég mélyen végig gondolva ahhoz, hogy belőlük korszerű irodalomszemlélet megalkotható legyen. Világirodalmi tájékozódása egyoldalú volt, s a német expresszionizmus és az ún. antifasiszta irodalom pozícióból aligha lehetett már megválaszolni a hatvanas évek irodalmi kérdéseit."

Ezért aztán a 70-es és a 80-as években színre lépő nemzedék – köszönhetően a magyarországi könyvkiadás és irodalmi élet liberalizmusának – intenzíven tájékozódni kezdett mind a világirodalomban, mind a magyar irodalom korábban háttérbe szorított alkotóinak (Weöres, Pilinszky, Szentkuthy, Mészöly, később Esterházy, Hamvas) művészetében. E tájékozódást gátló utolsó falak 1989 novemberében omlottak le, s a szlovákiai magyar irodalmi életbe visszatérhettek a korábban elüldözött vagy elmene-kült alkotók is (Monoszló Dezső, Tóth László, Varga Imre).

Azóta a szlovákiai magyar irodalom szabadon fejlődik, s ehhez rendelkezésre áll a korábbihoz képest gazdag irodalmi infrastruktúra (kiadók, folyóiratok, csoportosulások) is. Míg a magyarországi folyamatok főként a posztmodernizmus zászlaja alatt bontakoznak ki, addig a szlovákiai magyar irodalomban ez az irányzat gyengébb (Tózsér és Tóth László igazodik hozzá). Ezen kívül "van itt ma neoavangárd (Cselényi László, Juhász R. József), karkai ihletésű próza (Talamon Alfonz, Vajkai Miklós), újrealizmus (Fülöp Antal), neokatolicizmus (Kulcsár Ferenc), a beat-nemzedéket reveláló próza (Győry Attila, Czakó József), minimalizmus (Mórocz Mária) vagy éppen olyasmi, amit a kitűnő szerb író, Milorad Pavlič... számítógépes irodalomnak nevezett (Farnbauer Gábor). Öröndetes, hogy a magyar

politikai pártok sem akarnak az irodalmi műhelyek munkájába beavatkozni. Kevésbé tekinthető annak, hogy a hazai irodalomkritika, nagyrészt a magyarországi is (kivétel: Domokos Mátyás, Elek Tibor és Görömbei András), alig-alig foglalkozik a megjelent művek bírálatával, recepciójával. (Ennek azért van némi haszna is: nem telepszenek rá a tudósok túlságosan az alkotókra.)

A kérdés: ki fogja megírni a szlovákiai irodalom legújabb szakaszának történetét, szlovákiai irodalmár-e vagy magyarországi, mint annak idején Görömbei András. És: asszimiláló vagy integráló szemlélettel-e. A főként magyarországi irodalomtörténészeket fenyegető "asszimiláló szemlélettel szemben valódi alternatívát csupán egy integráló szemlélet kínálhat, amely tekintetbe veszi az értékek pluralizmusát és egyenrangúságát, kiküszöböli az asszimiláló szemlélet egyoldalúságait, és egy olyan magyar irodalomtörténet alapjait rakhatja le, amelyben a határon túli ágaknak nem függelék szerep jut, nem is a példatár bővítésének vagy a kánon igazolásának a szerepe, hanem a sajátosságaikból fakadó 'más minőségnek' a beemelése az egyetemes magyar irodalom alapértékei közé. Az integráló szemléletű irodalomtörténet hívebben fejezné ki a központ és a peremvidékek kapcsolatának a dinamikáját is."

Hogy merre haladnak a szlovákiai magyar írók a kivívott szabadság birtokában, alig jósolható meg. Mindenesetre "az új nemzedék tehetségesebb alkotóira nem a szlovákiaiság hangsúlyozása, hanem a szlovákiaiság meghaladásának a szándéka jellemző, leszámolás egy félreértésen alapuló regionalista-realista szemlélettel és esztétikával. Ez az igyekezetük vitte közelebb őket magyarországi pályatársaik törekvéseihez, még ha a peremhelyzetükből eredő hátrányaikat nem képesek is egyik napról a másikra ledolgozni."

Grendel Lajos: Helyzetkép a szlovákiai magyar irodalomról a század végén. = Prágai Tükör, 3. évf. 1995. 1-2. sz. 30-40. p.

F. T.

Koszorúk Herceg János fejfájára

Meghalt Herceg János magyar író, az "utolsó igazán nagy író közülünk, aki a múltunkat őrizte, ...aki az író dolgát egy életen át vállalásnak tekintette és elhivatottan végezte".

Valamennyien, akik búcsúznak tőle, életéről, munkáiról szólva kiemelik Herceg János etikus magatartását, mindenre kiterjedő figyelmét, irodalmi "mindenes"-séget vállalását, erőt és tisztességet sugalló életét, melyet művei mellett örökségül hagyott.

A magyar irodalom halottja elsősorban, mert több mint hat évtizedes termékeny írói munkásságával, harminchat kötetbe gyűjtött műveivel, regényeivel, elbeszéléseivel, esszéivel és emlékezéseivel, irodalomszervezői-szerkesztői tevékenységével a Kalangya, a Híd és a Újvidéki Rádió irodalmi műsora élén, valamint ötvenöt kötetre menő fordítói teljesítményével ezt a minősítést igazán kiérdemelte. Annak ellenére is, hogy a Magyar Írószövetség vezetői és az anyaországi pályatársak nem képviseltették magukat a vajdasági magyar írófejedelem temetésén.

Herceg János meggyőződése szerint az írás magánügy és végsőkéig személyes, de az irodalom, a művészet szolgálat, a közösségért vállalt feladat. A mindig "változó világban", a sokszoros "módosulások" során, nemegyszer "ég és föld" között, de mindig a megnyíló időben figyelte népét, és ebben a felettébb barátságtalan korban a közösség megmaradásának emberi és történelmi érveit sorakoztatta fel előtte. A magyar kisebbségi közösséget a történelem kegyetlen csapásaitól és a belső romlás fenyegető veszélyétől egyaránt védelmezte. Nincs olyan vajdasági magyar, aki ne hallgatta vagy olvasta volna Herceg Jánost, aki miközben a szűkebb szülőföldet emlegette, gyakorta mégis messzire néző távlatokat tudott nyitni. Szinte minden műfajban alkotott.

Korántsem kizárólag írói alkatából következően lett visszafogott és közvetett írásainak társadalombírálata. Olykor csak óvatosan tehetné szavát a társadalometikának és vele együtt a magyaryelvűségnek a sorvadását. Mindig meg kellett gondolnia, mekkora közvetlenséggel bírálja a háború utáni nyíltan barbár, majd a későbbi ugyanilyen, jóllehet a cenzúra által gondosan takargatott szociális és nemzeti viszonyokat. Pályakezdő novelláskötetében (Viharban, 1933) is az igazabb emberséget megtestesítő különcökről szól, mégpedig redukált nyelvi eszközökkel, balladai tömörséggel, rejtett társadalombírálattal. Később a Változó világban c. szociográfia kötetében (1951) is, miközben az uradalmi cselédsorban élő emberek lelki rezdüléseit vizsgálja, az életkörülmények feszültségére "csupán" néhány tényszerű, szikár leírás utal. Hogy mi rejtett gyakran tartózkodó írói magatartása mögött, arról két jól sikerült bohóc-regényében, az Ég és földben (1959) és az 1992-es Gogolandben árul el sokat. Nem idegenkedik a negatív utópiától sem (Iketánia, 1987). E művek az alaptörekvéseiben megghiúsított humanista marón keserű és magával ragadóan szellemes vallomásai. Mondanivalója nem elsősorban esztétikai okok miatt, hanem a cenzúrára való tekintettel nem nyert direkter megfogalmazást.

Herceg János életművében kiemelkedő helye van az emlékezés jellegű tanulmányoknak is. Ezek az írói szubjektumtól függő írások oldottan laza, asszociációs formában értekező művészportrék, anekdotikus helyzetképek, korrajzok, amelyek szervesen illeszkednek novelláskötetei közé. Nem véletlen, hogy olykor – miként a Módosulások (1989) tanúsítja – önéletrajzi

regényt alkotva illeszkednek egymáshoz. Szépírói többletük azonban nem csökkenti tudományos hitelüket, úgyhogy nem megalapozatlanul választották Herceg Jánost 1981-ben a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia tagjává. A vajdasági irodalom- és művelődéstörténeti kutatások elválaszthatatlanok az ő kritikusai és tárcaírói munkásságától, az esztétikai kritériumoknak a művelődéstörténetivé történő átjátszásától. Herceg János nélkül mindenképpen másként formálódott volna a vajdasági magyarság múlttudata, önbecsülése, értékrendszere.

Írói életművében azonban mégiscsak a regények vannak túlsúlyban. Ezeknek sorából emelkedik ki az *Ég és föld* c. művészregénye (1959), melynek szövege az allegórikus regény irányába fordul. A mű metaforikus holdudvarát a bohóc mint művész ismerős toposza teljesíti ki. Ebből eredően kerülnek előtérbe Herceg János művészettel kapcsolatos gondolatai, illetve ágyazódnak a regény fő szólamaiként az ég és a föld teljességét sugalló jelentésképzetbe. "Ég és föld! Egy nagy üvegharang alatt aprókat csengettyűzik a világ! Csak jó fül kell hozzá, hogy meghallja az ember."

Herceg János utolsó alkotásai a múltó idő élményének jegyében fogantak. Végső kiteljesedése a *Mulandóság* c. kötete (1995). S bár műfajukban ezek az írások eltérnek a *Régi dolgainkról* c. utolsó előtti kötetének múltidéző esszéitől, ugyanahhoz a Zomborhoz, a valamikori kultúrvároshoz kapcsolódnak, ahol megvetették a vérig menő gyűlöletet az emberek, s a nemzeti különbségeken felülemelkedve tudták megteremteni városuk sokszínű gazdagságát, egyedi hangulatát. Csakhogy ez a város eltűnt az elmúlt évtizedek romlástörténetében, jelenünk súlyos politikai kavalkádjában. Az "eltűnt" Zombor utcáin járnak a *Mulandóság* hősei, akik ezúttal is a hétköznapok viadalait élik, megmagyarázhatatlan események történnek velük, elmennek és visszatérnek, otthontalanok és kiszolgáltatottak mindenekelőtt az elmúlásnak és az enyészetnek. A könyv utolsó fejezete a süllyedő Atlantisz megrendítő szimbólumával zárja az immár végérvényesen befejezett életművet.

Elment a vajdasági magyar író, elment egy magyar író, egy európeér, aki otthonosan mozogva az európai kultúrában formálta a vajdasági magyarság múlttudatát, önbecsülését, értékrendszerét. A szó művésze volt, az irodalomnak élt, "vallotta és betartotta a *Nulla dies sine linea* Apelles-i elvét, az irodalommal való azonosulást választva életformájául, akár a zombori körúti ház ablakai mögött, akár a batinai tusculanum hűvösében, akár a doroszlói szoba csendjében dolgozott... Herceg János nélkül, művei nélkül, szelleme nélkül, érdeklődő tekintete, biztató pillantása, baráti kézfogása, szavainak közvetlensége nélkül nincsen, nem lehetne vajdasági magyar irodalom. Herceg János az irodalomnak élt. Él-e majd ez az irodalom Herceg János nélkül?"

Búcsú Herceg Jánostól (1909-1995). (Bányai János, Fekete J. József, Juhász Géza, Tomán László, Juhász Erzsébet, Vajda Gábor, Harkai Vass Éva, Bence Erika, Horváth Mátyás, Gubás Ágota méltatása.) = Üzenet, 25. évf. 1995. 1-3. sz. 7-42. p.

In memoriam Herceg János (1909. május 11. – 1995. január 29.). (Koszorúk Herceg János fejfájára. Toldi Éva, Bordás Győző, Gobby Fehér Gyula méltatása.) = Híd, 59. évf. 1995. 1-2. sz. 3-9. p.

K. O.

A vajdasági magyar létregény kérdései

A Szegeden elhangzott előadás az önmeghatározás szempontjából egy olyan szegmentumát rajzolja meg a regénynek, amely fehér folt volt eddigi ismereteinkben, nevezetesen a vajdasági magyar létregény problematikáját.

Ez a szempont annál is érdekesebb, mivel a szerző szerint nem létezik egyetlen olyan vajdasági magyar regény sem, amely létének totalitásában tudná szemléltetni a vajdasági magyar embert. Vannak azonban mozaikkockák, amelyek, ha megtaláljuk helyüket az irodalomtörténeti "élettérben", már megszületésükkel a közép-európai regényvilág sajátos és a maguk nemében páratlan esetei. A létezés kifejezéseinek regénybeli megfogalmazásai megíródtak már, s mi több, valamiféle tipizálásuk is lehetővé vált. A csoportok persze tetszőlegeseek és vitathatók. Nem minden jugoszláviai magyar regény sorolható be egy ilyen rendszerezésbe, csak az, amelynek külön is sajátos jegyei vannak.

Akár a régió, akár az önmeghatározás kérdései felől közelítve, ilyenként kell említeni a "puszta ország" témájára írott kisregényeket, a bohócról és rokonairól szólókat, a garabonciásokot bemutatókat, a művészregényeket és a csonka családragényeket.

Általánosságban a definiálatlanság, a bizonytalanság és a névtelenség szerepelhet a tipizálás ismérveiként, mint ahogy a közép-kelet-európaiság is ezekben az ismérvekben csapódott le. És ugyanezek jelennek meg akkor is, ha a jugoszláviai magyar író az ember élet- és világhelyzetéről kezd beszélni.

A "puszta ország" témájára írott regények prototípusa Brasnyó István *Vissza* (1976) c. kisregénye. Főszereplője egyfajta időtlenségben halad. Ám haladása csak illúzió, mert nem veszi észre, hogy körbe jár, a "senki földjén", ahol a folyónak nincsen partja, nincs hát hová átmenni, nincs semmiféle irány, "a falvak úsznak a füstben". "Utolérni az időt, amelyből kihullottunk". Ezt a sors- és létélményt fogalmazza Apró István két kisregényében is, a *Járhatatlan útban* és *Küldetésben*. A kisregények történelmi

tapasztalatát a főszereplő szavaival így fogalmazhatjuk meg: "A világban semmi sem változik, mindig ugyanazok a kérges sorsok ismétlődnek."

A csonka élet valóságát példázzák a garabonciás vagy kópéregények, mindenekelőtt Majtényi Mihálynak Bige Jóskáról szóló két regénye, a Garabonciás (1952) és a Bige Jóska házassága (1955) többé-kevésbé még szabályos műfaji ismérvekkel. Végel László Egy makró emlékiratai (1967) c. regényében viszont már gyökeresen szakít a formai örökséggel a mindent áthatóvá tévő közhelyszerűséget és az immoralizmust emelve a mű témájává. Ez a régénytörekvés él tovább Balázs Attila Cuniculus (1979) és Bognár Antal Esélyek könyve (1983) c. művében.

A problematikus személyiség ábrázolása a döntő a művészregényekben is. Ezek élén is egy hagyományos formájú regény áll, Herceg János Anna búcsúja (1955), de a modern szerkezetű, önéletrajzi elemekkel átszőtt Ég és föld (1959) is Herceg munkája, melyben nemcsak egy tragikus művészsorsot rajzol meg az író Gérard bohóc történetében, hanem egyben a jugoszláviai magyar irodalom satírikus képét is adja. Domokos István A kitömött madárban (1969) egy válságok közt vergődő lélek rajzával folytatja a sort, s Juhász Erzsébet Műkedvelők c., Szenteleky Kornélról írott regényében ugyancsak a "honi táj csempeségét" emlegeti.

Az olyan csonka, szervezetlennek tűnő családregényekből is, mint a amilyen Brasnyó István Família (1979) vagy Balázs Attila Szemelvények Féderes Manó emlékirataiból (1986), kitetszik a lét kérdéseinek vizsgálata, az önmeghatározás, mely a regénytartalmakban és -formákban megtörtént, pontosabban megtörténőben van. A végkicsengések pedig tragikusak, csak azok lehetnek, ebben a régióban, amelyben élünk.

Bori Imre: A vajdasági magyar létregény kérdései. = Híd, 54. évf. 1995. 3. sz. 213-217. p.

K. O.

Kisebbségek nyelvhasználata

Az emberi nyelv misztériuma

Az anyanyelvi fennmaradás kérdéséről az 1970-es debreceni anyanyelvi konferencia óta egyre szabadabban lehet beszélni.

Amerikában vagy más angol nyelvterületen született, illetve oda igen fiatalon kikerült magyar számára egzisztenciális szempontból másodlagos, hogy megtanul-e magyarul vagy sem. Az anyanyelvi fennmaradás keresői ezért téves úton járnak, amikor az anyanyelvűség fenntartását mesterséges, vagyis egyoldalú módon igyekeznek megvalósítani. Mesterséges fenntartási kísérlet minden olyan törekvés, amely a magyar nyelvet a befogadó ország nyelvétől független, olyan létezési és önkifejezési formának állítja be, amelynek megőrzése valamiféle örökölt "morális" kötelesség. Az ilyen megőrzési kísérletre kényszerített egyénnek élete valamelyik szakaszában többnyire egyfajta traumát kell elszenvednie, azaz vagy mint magyarnak vagy mint amerikainak kisebbségi érzései támadnak.

Az anyanyelv lényege az egyén életében éppen az, hogy más nyelvekkel ellentétben tudattalanul sajátítódik el, mintegy játszva és boldogan, az egyén tudatos energiájának és koncentráció képességének kiaknázása nélkül. A magyar szülők családjában született amerikai gyermek élete, helyzete tehát igen nehéz, ha a szülei csak magyarul tanítják, mely az iskolába lépés pillanatában megszűnik boldogító anyanyelv lenni, és kisebbségi érzést okozó nyüggé válik. A magyar nyelv utódnyelvi jellegében és sorsában nincs egyedül az Egyesült Államokban. A bevándorló nyelvek állandóan elhalnak, és ugyanakkor újjáélednek, mert a bevándorlás folyamata állandó. Az anyanyelvi konferencia hazai és kinti munkatársai nagymértékben segítenék a magyar nyelv amerikai fennmaradását, ha a mesterséges-szenti-mentális fenntartási metódusokkal szemben a szerves bilingvis módszert alkalmaznák.

Ez utóbbi lépései a következők. A gyermekkori kétnyelvűségi trauma és depresszió elkerülése érdekében fontos, hogy a szülők a befogadó ország nyelvén is beszéljenek gyermekükkel még az iskolás kor előtt. Kívánatos a gyermek előtt a két-, illetve többnyelvűséget. Ezt Amerika-szerte igen könnyen el lehet érni. Természetessé kell tenni a többnyelvűséget oly módon is, hogy az egyes nyelveket a megfelelő társadalmi kontextusban lehet és kell használni. Végül a szülőnek el kell fogadnia és a gyermekkel tudatosan megértetnie, hogy az angol az első nyelv és a magyar a luxus, melynek használata és ismerete azért is fontos, hogy profitálhasson belőle mind az angol, mind pedig más idegen (főleg indoeurópai) nyelvek tanulásakor. Ezek persze csak kiindulási pontok és a pedagógiai gyakorlatban az

említett lépések felcserélhetők vagy módosíthatók. Összegezve: "Az anyanyelvi fennmaradás legbiztosabb módszere és ugyanakkor legfeltáratlanabb területe a szerves kétnyelvű oktatás és a gyakorlati kontrasztív nyelvészet."

A magyar nyelv, objektíven megállapítható, a Kárpát-medencében, Európában és a tengeren túl élő 15 millió beszélőjével a 47. helyen áll a világ 5103 nyelve között, vagyis gyakorlatilag egyike a nagyobbacska világnyelveknek. Ma azt tartják, hogy húszezer lélek által beszélt nyelv, főleg ha írásbelisége, Bibliája, újságja, iskolája, rádiója van, gyakorlatilag már nem pusztulhat el. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne kellene a szórványmagyarság sorsa miatt aggódni.

Az amerikai magyar szerző úgy véli, hogy a nyugati magyarok helyzete abban különbözik a hazai és az erdélyi stb. magyarság helyzetétől, hogy bevándorlók lévén, kénytelenek a befogadó ország nyelvén keresni a kenyerüket. Így nekik "a kétnyelvűség az anyanyelvük". Ezért szakmai szempontból nézve eléggé eredménytelen az anyanyelvi konferencia munkája, amennyiben nem a központi kérdéseket tárgyalja.

Makkai Ádám: Az emberi nyelv misztériuma – a "többség", a "kisebbség" és a "minőség" tükrében. = Korunk, 3. folyam, 6. évf. 1995. 1. sz. 70-73. p., 2. sz. 9-25.p.

K. O.

Német nyelvszigetek és kutatásuk

"Más nyelvű környezetben belül pontszerűen vagy kiterjedtebb foltként jelen lévő kisebb-nagyobb nyelv- és településközösségek...": e meghatározást adja a nyelvsziget fogalmáról egy aránylag új lingvisztikai lexikon. A meghatározás nem precíz, hiszen nem tesz elhatárolást a régió-méretű, de szintűgy a más nyelvű környezetbe tagolt (kompakt vagy szórványjellegű) övezetek irányába, és pl. a dialektológiából már ismert "belső" szigetformára sem utal. Ez utóbbi a nyelvileg (és etnikailag) idegen környezetű településközösségekkel szemben saját nyelvi dialektusaprózódás következtében képez egyedi dialektusszigetet.

Az ismeretlenebbik és legérdekesebb ág persze a külső sziget, és azon belül is a szórványjellegű enklávé, mely kisebbségi "jogú" csoporttá is csak igen ritkán válik. Mint ilyen évszázadokon át szinte jeltelenül örökíti nemzedékről-nemzedékre öntudatlan identitását.

A német nyelvi körhöz tartozó külső szigetek középkori, illetve újabb kori keletkezésűek. A két típusnak eleve más és más a migrációs háttere, a szociológiai össtrukturája, ezzel természetesen hagyományainak jellege is, nem is szólva a konzerválódó-külön fejlődő nyelv sajátosságairól. Legalább

részben földrajzi paramétereik is mások. A középkori eredetű szigetek egész közép- és dél-kelet-európai övezetét Ósausztria (Ostmark) határozta meg mint elszármazási hely, s mind a kisebb távolságba telepített őrhelyek (mai Svájc, Észak-Olaszország, Szlovénia, Csehország), mind pedig a magyar királyi területeken letelepített közösségek döntően feudális-katonai motivációból, esetleg bányai "innovációs" célzattal jöttek létre. A kibocsátó helyet rendszerint előre kijelölték, s így egy-egy dialektusváltozat került alkalmanként "átültetésre". Más kérdés, hogy az oklevéllel nem dokumentált körülmények elhomályosultak, a nyelv elhalt, vagy erőteljesen elváltozott, mire kutatták volna.

A szigetnyelv elváltozásainak erősségét az eltérő környezeti nyelvi kontaktusok, a belső dialektusok érintkezései (kiterjedtebb, vegyes dialektusú szigetek esetében), de még a nyelvterületi központ köznyelvi kisugárzásai is (későbbi századokban, a nagyobb távolságokat átívelő gazdasági kapcsolatrendszer keretében) alterálják. Mégis előfordul, hogy egy-egy félreeső elhelyezkedésű enklávé fő körvonalában még ma is őrzi a magával hozott 11-14. századi állapotot. Ezek az adott ősi nyelvváltozat "eleven múzeumai" (az észak-olasz Adria vidékén).

A kevert dialektus, az összetevőiben és kibocsátó helyeire nézve ma már megfejtethetetlennek tűnő elváltozottság egyik legérdekesebb példája az egykorú magyar felvidéki telepítések legdélibb láncszemét adó Nagybörzsöny. A máig megőrzött nyelv példái mellett olyan változat is ismert, amelyikben a nyelv ugyan elveszett (legfeljebb topográfiai elnevezésekben, személynevekben, ha elmosódottan is, fedezhető fel), a külön eredet tudata azonban él. ("Mi smo Tirolci", – jelentik ki a szlovéniai Soricában.)

Az újabb kori – 18-19. századi –, általában tömegesebb és döntően agrárgazdasági motívumú telepítések migrációs forrásköre már sokkal inkább kiterjedt és vegyes, következésképp a dialektusok már a kezdet kezdetén keveredtek. Idővel ez az éppen képviselt dialektusok regionális sztenderdjéhez vezetett. Ebből az alapváltozatok szétválasztása a dialektológia számára izgalmas és megoldható feladatnak ígérkezik.

A nyelvsziget-kutatás (nyelvtörténet-dialektológia, ezen keresztül: etnológia, migrációkutatás stb.) mint speciális szakág ugyan már a 19. században megjelent, de a legutóbbi időkig szinte csak belnémet szempontokat érvényesített, vagyis a nyelvtörténeti részproblémákban előszeretettel folyamodott a külső szigetek konzerválódott nyelvi változat példáihoz (ha rátalált ezekre). Konkrétan a külső szigetek megkutatása, egy-két lexikai gyűjtés kísérletétől eltekintve, sem helyben, sem a nyelvterületi centrumokban nem folyt, illetve most is alig folyik. Holott rengeteg feladat volna a még létező (kevés) nyelvsziget körében (egyedi, leíró-történeti feltárás, összehasonlító, tipológiai vizsgálat, kontaktuskutatás). Persze, alapos felkészültséget igénylő, nehéz munka ez, meghatározó etnográfiai-szociológiai inter-

diszciplinaritást, multilingvális rálátást követel. Fontosak mindebben Hutterer Miklós, Wilfried Schabus kezdeményezései, ösztönzései; reményt keltő az olyan szakkörök, intézmények aktivitása is, mint a bécsi "Nyelvsziget Barátok Egyesülete", az "Oszták Nyelvsziget Múzeum". A határozottabb léptékű munka sürget: nem csak új hulláma kelt a szigetek kiürülésének (a második világháborús nagy exodus után), de a sértetlen maradványok léte is a 24. órába jutott a média-civilizáció ostromgyűrűjében.

Geyer, Ingeborg: Sprachinseln und Sprachinselforschung. – Hornung, Maria: Sprachinseln heute. = Halbasien. Zeitschrift für deutsche Literatur und Kultur Südosteuropas, 4. Jg. 1994. 1. H. 61-69, 55-60. p.

K. S.

Kisebbségek kultúrája

A csíksomlyói passió és búcsú katarzisa

A történelmi Magyarország legkeletibb vármegyéjének századok óta kiemelkedő művelődési központja Csíksomlyó, ahogy a nép nevezi Somojó. A keresztény hitélet két nevezetes középkori gyökerű eseménye, a búcsú és a passió vagy misztériumjáték néhány éve ismét a kutatók érdeklődésének középpontjába került.

Régmúlt idők szellemét idéző, máig élő nevezetesség a pünkösdi búcsú. A XV. században Hunyadi János telepített ide ferences rendi szerzeteseket. Az elzárt földrajzi fekvésen kívül főképp az ő buzgalmuknak köszönhető, hogy a csíki részeket nem érintették a reformáció eszmeáramlatai, s "hogy Csíkmegye ma is Erdély magyarlakta vidékeinek legkatolikusabb területe".

A székely seregeknek 1567-ben sikerült megverniük János Zsigmond unitárius fejedelem seregeit. A győzelmet Szűz Mária segítségének tulajdonították, akinek a templomban lévő "csodákkal ékeskedő" szobra előtt imádkoztak a nők és a gyermekek, amíg a férfiak a harcból vissza nem tértek. A somlyói templomban, amikor a nép hálát adott istennek az erőszakos térítők megfutamításaért, fogadalmat is tett, hogy ezután minden évben pünkösdi szombatján összegyűlik, s búcsúval erősíti meg hitét. Azóta – leszámítva az 1950-90 közötti durva elnyomás évtizedeit – valamennyi esztendő pünkösdjén itt demonstrálja nemzeti és vallási hovatartozását Székelyföld és Moldva magyar katolikusága az anyaország érdeklődőinek szépszámú jelenlétében.

A búcsú résztvevői olyan lelki élményben részesülnek, melyet túlzás nélkül lehet katartikusnak nevezni. A zarándokutat a profán jellegű előkészületek mellett lelki felkészülés előzi meg. Az otthonról elindulókat rituáli-

san búcsúztatják, aminek tulajdonképpeni célja, hogy a zarándokokat kiszakítsák mindennapi környezetükből. A kegyhely felé haladva még inkább eltávolodnak a profán szférától, így útjuk nem evilági jellege hangsúlyozódik. Menet közben egyházi és a pütkösi időszaknak megfelelő népénekeket énekelnek, imádkoznak. Az útjukba eső falvak templomait meglátogatják, az út menti keresztek előtt is meghajtják zászlóikat, s ahol áthaladnak, a helyiek ivóvizet tesznek ki számukra a kapuk elé.

Van az útban egyfajta passiószerűség, melynek lényege a fizikai fáradalmak által történő vezeklés, jelképes előrehaladás a megváltás és az üdvözülés útján. A kegyhelyen való tartózkodás, gyónás, áldozás, éjszakai virrasztás, pütkösd hajnali napvárás mind-mind olyan pillanatok lehetnek, amikor az ember azonosulhat egy transzcendens világgal. Vallomások sora számol be ilyen kiemelt jelentőségű pillanatok létezéséről. A Kis-Somlyó hegyén a Szent állandó jelenlétét annyira nyilvánvalónak érzik, hogy a moldvai csángók hite szerint a hegyre csak az bír felmenni, akinek a lelkét nem terheli súlyos bűn.

Nem valószínű persze, hogy minden búcsújárónak ilyen nagy intenzitású élményekben van része, de a hagyományos búcsújárás rituális cselekvései és a bennük kifejtett aktivitás hozzásegíthetik a hívő embert a Szenttel való katartikus találkozáshoz.

A csíksomlyói "nagy rituális dráma" hagyományos rítusa ma átalakulóban s talán fellazulóban van. Ennek egyik oka feltehetően a hagyományos vallásos világkép és értékrend megrendülése. Ennél fontosabb azonban, hogy a búcsú századokkal korábban kialakult hagyományos szertartásrendje nem felel meg annak a kihívásnak, hogy Csíksomlyón évről-évre százezres tömeg jelenik meg. A rituálé több lényeges mozzanata átalakult vagy eljelentéktelenedett, holott az ezekbe való bekapcsolódás feltétele a búcsú lelki élményének. A búcsújárás modern formái és lehetőségei. – persze – nem kizártak, bár a szerző szerint a Szenttel való katartikus találkozásnak nem igazán kedveznek. A búcsúk komplex élményvilágát azonban a múlt ismerete nélkül ma is lehetetlen volna megérteni.

* * *

A pütkösi búcsú mellett Csíksomlyó másik nevezetessége a nagypénteki passiójáték. A passió – népiesen pársió vagy pásió – Jézus kínszenvedésének és kereszthalálának, illetve az "arma Christi" néven összefoglalt kínozeszközöknek legendákban, énekekben, elmélkedő imádságokban épületes szándékkal való számbavétele. Igen jelentős a passiónak a misztériumjátékokban, felvonulásokban, Mária-siralmakban való földézése.

A "kegyes szórakozást" is nyújtó előadások a nézők és a szereplők katartikus megtisztulását szolgálták. "Csíkból, Gyergyóból és Kászomból,

valamint a Székelyföld távolabbi vidékeiről nagy számmal zarándokolt Csík-Somlyóra a nép, hogy szemlélője legyen a nagypénteki játékoknak, megilletődve bűnbánatra gerjedjen, s vétkeitől megtisztuljon."

A barokk passió nyelvterületünkön a legteljesebben a XVIII. századi Csíksomlyón virágzott. A ferences gimnáziumban 1721 és 1774 között negyvennyolc nagypénteken tartottak vallásos előadásokat. A kolostor szerzetesei lejegyezték a bemutatott darabok szövegét, amelyeket a múlt század végén Fülöp Árpád részint közreadott, részint ismertetett Csíksomlyói nagypénteki misztériumok címmel 1897-ben, a Régi Magyar Könyvtár 3. kötetében. Ez a kiadás képezte az alapját a Várszínházban 1981-ben bemutatott Csíksomlyói passiónak is. A szövegekötvet Balogh Elemér és Kerényi Imre írta. A darab páratlan kárpát-medencei és nyugat-európai sikere ösztönözte Székely András Bertalant, hogy az OSZK kéziratárában őrzött Venczel-hagyatékából az általa feldolgozott Misztériumjátékot újból közzétegye.

Venczel József (1913-1972) az erdélyi magyar társadalomtudomány és közélet kimagasló alakja volt. A Bolyai Tudományegyetem tanára, néprajzkutató. Feltehetően Márton Áron nagyívű népnevelési rendszerének szellemében készítette el a passiódráma feldolgozását, melyet az Erdélyi Iskola kiadásában adott közre 1940-ben a "Népművelési füzetek" sorozat tagjaként. Venczel is a Fülöp Árpád féle kiadást használta oly módon, hogy több alkalmas misztérium részlet és evangéliumi szöveg beépítésével új misztériumjátékot szerkesztett. Ahogy maga fogalmazza bevezetőjében: "Arra törekedtünk, hogy a térben és időben elválasztott eseményeket úgy hozzuk egymás mellé, hogy a térben való azonosság és az időben való egymásutániség egészen természetesnek tűnjék."

A kivételes műveltségű Venczel veretes nyelvű feldolgozása olyan értékes költői betéteket tartalmaz, mint Babits középkori himnuszfordításai vagy Papini "Krisztus történeté"-nek szép részlete.

A szcenikai utalások közül a felső és az alsó színpad javallata az egykori csíksomlyói passiók többszintes megvalósítására emlékeztet. Venczel szerint a misztériumjáték szent dolog, így a profanizálást maga is elkerüli. Azonosul a XVIII. századi passiók prologusaival és epilógusaival, mivel ezek a "népet illő komolyságra, ájtatos hallgatásra s lelki magábaszállásra sarkallják". A tudatos, mélyen hívő értelmiségi álláspontja ez, hiszen a középkori hagyományokban gyökerező eredeti csíksomlyói passiójátékok a szerzőket, a szereplőket, a helyszíneket tekintve korántsem nélkülözik a profán elemeket. Itt a tulajdonképpeni misztérium elemeivel sűrűn vegyül a moralitás, a fönséges pedig az aljassal, a tragikus a komikussal keveredik, és a legkomolyabb jelenetekbe is "gyakran ékelődik komiko intermezzo, s ez mint a népi humor nyilatkozata, egyik főérdekeségét teszi" e daraboknak.

Venczel József Misztériumjátékában a hagyományos elemek új részekkel váltakoznak. E játékok hármasszámát ugyan megtartotta, de a harmadik szín mégis egészen más természetű lett, mint a régi somlyói misztériumok "harmadik actusa", melyben a megelőző színek eseménysora fejeződik be.

A Venczel-féle első színben Keresztelő Szent János készíti elő az Úr útját (I. rész), jön Krisztus hívektől körveve s találkozik Jánossal (II. rész), Krisztus tanítja a népet, majd összeütközésbe kerül a farizeusokkal, akiket Lucifer irányít (III. rész), a farizeusok haragja olthatatlan, Lucifer áruló után nézve megnyeri Judást (IV. rész), Heródes és Kaifás elnökletével a farizeusok dühösen tanácskoznak és Krisztus ellen szövetkeznek (V. rész), mert az ördög ettől várja hatalma megerősödését (VI. rész).

A második színt evangéliumi ismertetés vezeti be, majd a farizeusok gyülekezetét látjuk (I. rész), mely ítélőszékké alakul át az Isten fia ellen (II. rész), itt az ördög a hatalmába esett lélektelen farizeusok és hivatalnokok ügyeiről szól (III. rész), Krisztusnak el kell vesznie, kezdődik a passió (IV. rész), a bűnös ember, itt Judás, rádöbben cselekedete szörnyűségére (V. rész). A harmadik szín – vigasztalás.

A somlyói 48 misztérium 137 jelenete közül mintegy húszat sikerült így Venczelnek összesűrítenie. Teljesen új elem és jelenet a Keresztelő Szent János-jelenet, a hegyi beszéd, Heródes és Kaifás együtt szerepeltetése, Lucifer mint farizeus, Judásnak az I. és II. szín végére illesztett tragikus jelenete, Lucifer és a Sátán párbeszéde a II. színben. Ugyancsak teljesen új a harmadik szín, melyben Babits Mihály középkori himnuszfordításai közül szerepel a "Magyarországi ének a világ megvetéséről" című és Szent Bernát Jézus nevére írt ujjongása.

A misztérium tárgyából és természetéből következik, hogy a szereplők száma meglehetősen nagy. Itt is ötvenhárom szereplőre van szükség, s ráadásul a szerepek nem pusztán szövegmondásból állnak, mint nem egyszer a régi misztériumoknál, hanem jellemalakítást is követelnek. Venczel József kívánatosnak tartja, hogy "Krisztus urunk és Keresztelő Szent János szerepét papi személy alakítsa, egyrészt az evangéliumi szövegek épségének megőrzése miatt, másrészt nehogy a profanizálásnak csak az árnyéka is vetődhessék e két magasztos szereplőre", hiszen azt nem szabad elfelejteni, hogy e játék őse, a somlyói misztérium a bűnbánat és a lelki megrendülés forrása volt a szereplőkre és a közönségre nézve egyaránt.

Venczel József: Misztériumjáték. Heves, 1993, Heves város önkormányzata. 121. p.

Tánczos Vilmos: Búcsú Csíksomlyón – egy rituális dráma katarzisa. = Korunk, 3. foly. 6. évf. 1995. 3. sz. 53-59. p.

K. O.

A századforduló nőképe a magyar és cseh művészetben

A prágai Magyar Kulturális Központ működésének egyik jellemző irányát mutatja be Sármány-Parsons Ilonának, a Középeurópai Egyetem budapesti professzorának és Roman Prahl művészettörténésznek, a prágai Károly Egyetem professzorának előadása.

Sármány-Parsons abból indul ki, hogy "mindkét művészeti centrum, Prága és Budapest is, a maga lehetőségein belül kereste az identitását, tudatosan el akart szakadni Bécstől, és a saját tradícióiból fakadó művészetet akart létrehozni".

Prága mindenesetre előnybe került Budapesthez hasonlítva, ami részben a városnak a vizuális kultúrát fejlesztő építészeti emlékeiből, részben a korábban létesült művészeti akadémiából következik. A cseh képzőművészek a magyarokhoz képest felkészültebben érkeztek Münchenbe, majd Párizsba, s ezáltal több lehetőségük volt kipuhatolni: mi az igazi nóvum és érdekesség szakmájukban.

Ez pedig – egyebek mellett – a "femme fatale" nőábrázolás volt, amelyet olykor finom, olykor vad naturalizmussal adtak elő. Olykor pedig – lásd Gustave Moreau, majd Manet műveit – szimbolikus áttétellel. Míg mindez a cseh művészeket meghatározó módon alterálta, addig a magyar művészek a kiegyezés és a millenium állami megrendeléseinek "boom"-ját élvezték, amiért cserében archaikus és idealizált műveket hoztak létre, jócskán elmaradva a modern életérzések, így a "femme fatale" életérzésének megjelenítésétől. (Ez – kissé megkésve – a magyar irodalomra, főként Adyra marad.)

Volt még egy mellékkörülmény is, amiért a nőábrázolás másik véglete, a "femme fragile" nyert inkább tért a magyar képzőművészetben. Ez pedig Erzsébet királyné kultusza volt. Ezért számos "femme fragile"-kép került ki Lotz Károly, Rippl-Rónai vagy Ferenczy Károly palettájáról. És vannak olyan festők is, akik hol "femme fatale", hol "femme fragile" típusú képeket alkottak (Csontváry, Gulácsy).

De visszatérve a csehekre: Maximilian Pilner és Hynais több képén a mitológiából "kel ki" a "femme fatale", akárcsak František Kupka 1874-ben készült – A gyermeklány, az érett nő és szifin c. – művéből. Majd különösen Jan Preisler műveiből bomlik ki – meditatív boldogtalansággal – a végzetes nő témája.

A magyar "femme fatale"-festészetnek a prágaihoz képest időben megkésett állomásai: 1891 (Csók István: Imádkozó parasztlány), 1894 (Vaszary János: Éva anyánk), 1896 (Rippl-Rónai József: Báthory Erzsébet). Ezek a képek azonban nem érik el a bécsi nagymester, Gustav Klimt képeinek erőteljességét.

Roman Prah! korreferátuma a korabeli művésznők hátrányos helyzetével egészíti ki Sármány-Parsons mondanivalóját. Jellemző, hogy 1920-ig a prágai Képzőművészeti Akadémiát nagyon kevés nő látogatta, a századfordulóig egy sem. A hölgyek legfeljebb "vasárnapi festő"-nek küzdhatték fel magukat. Az első "profi" képzőművésznő rangját Zdenka Braunerová (ő volt a legjelentősebb), Anna Suchardová-Boudová, Marie Kirschnerová és Hilda Poláková érte el.

Eközben a századforduló körüli években mind Prágában, mind Budapesten a nő szerepe kiszélesedett, kenyérkeresővé és kreatív partnerré is vált. Ennek ellenére a nőábrázolás nem veszett semmit belső ellentmondásából.

A századelő cseh művészetének korszaknyitó eseménye a norvég Edvard Munch 1905-ös prágai kiállítása lett. Munch művei nemcsak a férfi és a nő kimeríthetetlen harcának üzenetét hordozták, hanem a "femme fatale" és a "femme fragile" archetípusának felettébb sok variációját is. Munch kiállításának idején készült Jan Štursa Kamaszlány c. szobra, amely témáján kívül ábrázoltjának nyiladozó, egyszerre nyers és gyöngéd nőiségével is botrányt okozott. Mint ilyen, egy fellépő új generáció öntudatlan lázadásának dokumentumává vált.

Sármány-Parsons Ilona – Prah!, Roman: A századforduló nőképe a magyar és cseh művészetben. = Prágai Tükör, 1995. 1-2. sz. 59-62. p.

F. T.

Kelet-közép-európai népek és országok kapcsolatai

A szlovák-magyar viszony vizsgálata szociológiai és etnopszichológiai módszerekkel Szlovákiában

A pozsonyi székhelyű Márai Sándor Alapítvány megalakulása óta különös figyelmet szentel az etnikai problémák rendezésének. 1994-ben Peter Huncik pszichológus vezetésével Pavol Fric szociológus és Bordás Sándor pszichológus kidolgozott egy módszert, amelyben kombinálták a hagyományos szociológiai felmérést és a mélyinterjút.

A vizsgálat célja a szlovák-magyar viszony feltérképezése volt a Szlovák Köztársaság területén. Az etnopszichológia segítségével a kutatók a szociológiai felmérés eredményeinek mélyebb okozati összefüggéseit kívánták felderíteni. A kétféle vizsgálódás eredményeinek validitása azonban labilis, mivel a szűkös anyagi lehetőségek miatt csupán a szociológiai felmérést végezheték el ún. reprezentatív mintán (1500 szlovák állampolgárral), míg

az etnopszichológiai vizsgálat keretében már csak 150 embert tudtak megkérdezni. A vizsgálatokat egyszerre, egymástól függetlenül végezték Dél-Szlovákiában élő magyarok és szlovákok, illetve homogén (szlovák) területen élő szlovákok között.

1. Etnikai identitás (mítoszok)

A vizsgálódás területei elsősorban a mítoszok, az előítéletek, az etnikai sztereotípiák (auto- és heterosztereotípiák), a kommunikáció, az etnikai együttélés, a vegyesházasságok, a közvetett vagy közvetlen környezeti és politikai befolyások voltak.

A szociológiai felmérést a Szlovák Statisztikai Hivatal kérdezőbiztosai folytatták le, az anyanyelvű etnopszichológiai vizsgálat a három kutatóra maradt.

A szlovák-magyar konfliktus Szlovákiában az etnikai identitás megőrzése és presztízse köré koncentrálódva létezik. Két arca egyrészt az "államalkotó többség" és a nemzeti kisebbség, másrészt az "államalkotó kisebbség" és a nemzeti többség közti konfliktusban mutatkozik meg. Az etnikai konfliktusok a kommunizmus bukásával eszkalálódtak. Az eszkaláció első forrásai: 1. etnikai identitás, 2. elégedetlenség, 3. az elégedetlenség megszüntetése mint a probléma megoldása. A dél-szlovákiai szociológiai felmérés főleg ezekre a belső forrásokra irányult. Az etnikai konfliktusok kifejlődésében és lefolyásában fontos szerepet játszanak a külső tényezők is, úm. a politikai rendszer jellege, a polgári társadalom fejlettségi szintje, a tömegtájékoztató eszközök hozzáállása, a lakosság politikai kultúrája. Mindezen összetevők alkotják azt a politikai kontextust, amelyben kölcsönhatások játszódnak le. Ebben az összefüggésben az, hogy egy adott etnikai konfliktus milyen irányban, a nyílt erőszak vagy a normális kapcsolatok felé mozdul el, az egyes rizikótényezők minőségének és mennyiségének kölcsönhatásától függ. A felmérés szempontjából fontos körülmény, hogy a rizikótényezők előfordulási aránya és intenzitása tájékoztat az etnikai konfliktus folyamatának aktuális állásáról. Így képet lehet alkotni a konfliktusos magatartás keletkezésének és terjedésének valószínűségéről, illetve a semlegesítési potenciál nagyságáról, azaz a kooperatív magatartás terjedésének esélyeiről.

Az etnikai identitás vizsgálatakor kiderült, hogy magyarok és szlovákok etnikai tudata egyaránt nemzeti mítoszokban fejeződik ki. Köztük a leglényegesebbek az ún. nagy nemzeti mítoszok, amelyek a nemzet eredetét, annak bizonyos territóriumhoz való kötődését magyarázzák. A kultúrprioritás hangsúlyozásában szinte vetélkedik egymással a szláv környezetbe érkező, magasabb küldetésű, természetes szellemi fölényű magyarok mítosza a harcias jövevénynek gazdag kulturális örökséget átadó őshonos

szlovákok mítoszával. Ennek előterében bontakoznak ki egymásnak teljesen ellentmondó legendák a szlovák és magyar hőökről a közös történelem korai szakaszán. A kulturális prioritás mítoszának elterjedtsége a felmérés szerint nagyjából egyforma arányú mindhárom vizsgált kör egyes szociális csoportjainál. Nagyobb eltérések csupán a különböző politikai csoportosulások esetében mutatkoznak. Dél-Szlovákiában a legnagyobb arányban a Szlovák Nemzeti Párt szimpatizánsai körében (79%), a magyaroknál pedig a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom támogatóinál (42%) található meg "hívei". A Matica slovenská tagjainak 50%-a vallja a szlovákok kulturális prioritását. A kulturális fölény emlegetése azoknál az embereknél gyakoribb, akik kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a nemzeti identitásnak, és azt a polgári elé helyezik.

Szlovákia északi részén élő szlovákoknak csupán az 1%-a büszke a Nagymorva Birodalom idejéből származó történelmi személyiségekre, pedig e birodalmat számos történész és politikus igyekszik a szlovákok első államaként prezentálni. A magyarokéval ellentétben a szlovákok nagy nemzeti mítoszában nincs "második fejezete", hiányzik az államiság története. Rastislav és Szvätopluk legendája összehasonlíthatatlan Szent István legendájával, akire a szlovákiai magyarok 14%-a büszke. Mindent összevetve elmondható, hogy a magyarok több történelmi személyiséggel büszkélkedhetnek, viszont a szlovákokhoz hasonlóan leggyakrabban a 19. sz. nagyjait emelik ki.

A szlovákok és a magyarok nagy nemzeti mítoszai egyaránt erősen negatív érzelmi töltést hordoznak a másik etnikummal szemben, s ezáltal nehezítik a kedvező kooperatív kapcsolatok kialakítását. Ehhez társul még egy sor más mítosz is, úm. a nemzeti kálváriáé (a szlovákok az ezeréves elnyomás okozta sérelmeket, a magyarok a trianoni katasztrófával kezdődő sorscsapások sorozatát értik alatta), a nemzeti feddhetetlenségé (mindkét fél szent meggyőződéssel állítja, hogy etikusan járt el a másikkal szemben) és a leselkedő veszélyé (gyanasítva a másikat, hogy titokban a nagy nemzeti mítosz megvalósítására törekszik). Az ezeréves magyar elnyomás tradíciójának elméletét hirdeti a dél-szlovákiai vegyes etnikumú területeken élő szlovákok 78%-a, a homogén szlovák vidéken élő szlovákok 80%-a. A szlovákiai magyarok 71%-a ma is nagy szerencsétlenségnek minősíti a trianoni békét. E mögött az a kellemetlen összefüggés húzódik meg, hogy a látszatra ártalmatlan mítoszok főként olyan emberek sajátjai, akik általában a nemzeti követelmények keményebb érvényesítése mellett szállnak síkra.

A dél-szlovákiai magyarok és szlovákok egyaránt a kollektív sérelem erős érzésével gondolnak a második világháborúra. A délvidéki szlovákok 70%-a az északon élő szlovákok 57%-a érzi úgy, hogy a magyar kisebbség igazságtalan volt velük szemben, amikor Horthy hadserege bevonult Dél-

Szlovákiába. A magyarok 87%-a a kitelepítést határozottan elítéli és igazságtalannak tartja. A történelmi sérelmek nyomvonala sem szakadt meg sok magyar és szlovák tudatában. A délvidéki szlovákok 68, az északon élők 72%-a szerint a magyarok örökösen a szlovákok rovására terjeszkednek. Viszont dél-szlovákiai magyarok 61%-a vélekedik úgy, hogy szlovákok minduntalan a magyarok szemére vetnek valamit, és nem hagyják őket békében élni. A magyarok fele úgy látja, hogy a szlovákok nem tekintik őket partnernek a közös állam építésében, sőt 18%-uk a Szlovák Köztársaságot nem is vallja hazájának.

A magyar kisebbség irredenta szándékait valósnak tartja a szlovákok kétharmada, a vegyes területeken élő szlovákok 68%-a. Ezzel szemben a magyar kisebbség mintegy kétharmada szerint a szlovákok azt akarják, hogy a magyarok költözzenek át a Duna túlsó oldalára.

2. Elégedetlenség

A felmérés idején a nemzetiségi viszonyokat a vegyes területen kívül élő szlovákok egy tizede sorolta a legsúlyosabb társadalmi problémák közé, a vegyes lakosságú területek szlovákjainak pedig 15%-a. A magyaroknak viszont 27%-a tartja az etnikai kérdést a legsúlyosabb társadalmi gondnak. Az etnikai elégedettség mértékét jelző válaszok faktoranalízise azt a feltevést igazolta, hogy az elégedettség belső elemei jóval nagyobb intenzitásúak, mint azt az előző mutatókból gondolni lehetne. A korrelációs elemzés az etnikai elégedettségnek egy további belső dimenzióját tárta fel. Ezt konkrét és absztrakt kategóriákkal fejezik ki. A konkrét elégedettség személyes tapasztalatból táplálkozik, az elvont pedig az általános jelenségek értékeléséből fakad. Az elvont elégedettséget sokkal inkább meghatározza a szociális háttér, és meglehetősen nagy hatással vannak rá a tömegtájékoztató eszközök, a politikusok vagy a helyi vezetők. Az elvont elégedettség mutatói magasabbak, mint a konkrété.

3. Megoldás

Az etnikai elégedettség lehetséges megoldásait az adott etnikum követelményei foglalják magukba. Nem teljesítésük az elégedettség újabb hullámát váltja ki, miközben tovább erősíti mindkét csoport etnikai identitását. Öt magyar és három szlovák követelés vizsgálatakor meg lehetett állapítani, hogy a két csoport a másik követelését igencsak elutasítja. Íme:

	Magyar követelések	magyar támogatás %	szlovák elutasítás délen %	szlovák elutasítás északon %
1.	Az etnikailag vegyes területen kétnyelvű feliratokat kell alkalmazni	96	56	53
2.	Az etnikailag vegyes területen az orvosoknak, rendőröknek, hivatalnokoknak mindkét nyelvet ismerniük kell	93	66	53
3.	A magyar nemzetiségű lakosoknak joguk van az oktatási és kulturális autonómiára	91	61	51
4.	A magyar többségű területen joguk van a területi autonómiára	58	90	87
5.	Az etnikailag vegyes területen élő szlovákok kötelesek megtanulni magyarul!	46	82	74

	Szlovák követelések	magyar elutasítás %	szlovák támogatás délen %	szlovák támogatás északon %
1.	Minden szlovákiai magyar köteles megtanulni szlovákul	94	95	22
2.	Törvénybe kell iktatni a szlovák nyelv kizárólagos hivatali használatát	93	91	78
3.	A szlovákiai magyar kisebbséget csak olyan jogok illetik meg, amilyeneket a szlovák kisebbségnek biztosítanak Magyarországon	88	80	67

Közös történelmükben sem a magyarok, sem a szlovákok nem lelik fel alkalmas együttélés modelljét. A konzervativizmus és a változtatás igénye egyaránt jelen van mindkét félnél, ám míg a magyaroknál a változás azonos az egyenjogúsággal, addig a szlovákok nagy részénél a változás filozófiájának nincs jól kivehető körvonala: egyszerre munkál benne az európai irányzatok diktálta etnikai tolerancia, valamint az asszimilációtól, illetve a vélt vagy valós magyar irredentizmustól való félelem.

Mindent összevetve, a szerzők Dél-Szlovákiában a nemzetiségi probléma megoldásának legalkalmasabb, illetve konfliktusoktól leginkább mentes módjának a kis lépések politikáját tartják.

A felmérés összefoglaló tipológiai vizsgálata során a korrelációs elemzés többnyire igazolta a konfliktus egyes rizikótényezőinek kölcsönhatásáról szóló hipotézist. A rizikótényezők valóban jelentősen hatnak egymásra, és megszabják a konfliktus eszkalációjának, illetve semlegesítésének esélyeit.

Minél dogmatikusabb a válaszadók identitása, annál valószínűbb, hogy esetükben nagy lesz az etnikai elégedetlenség, akárcsak a radikális megoldásokra való hajlandóság. És fordítva, minél kritikusabb és nyitottabb az etnikai identitás, annál kisebb az etnikai elégedetlenség és nagyobb az ellánállás a radikális megoldásokkal szemben.

A szlovák-magyar etnikai kapcsolatok pszichológiai vizsgálatait külön e célra kidolgozott módszerekkel végezte el Máthé Róbert és Katarína Haidová Bordás Sándor vezetésével. A mélyinterjúk elsődleges célja a család-szocializációs típus megállapítása mellett a nemzetiségi identitás erősségének és minőségének, valamint a nemzetiségi frusztrációk mértékének megállapítása volt. A mélyinterjú módszerét kiegészítették a modifikált Rosenzweig-féle képes frusztrációs teszttel, a Bogardus-féle szociális távolságtartási skálával, valamint az említett kutatók által kimunkált tulajdonság-jegyzékkel.

Mindhárom csoportban bizonyos speciális tendenciákat lehetett felfedezni. Azért csak tendenciákat, mivel az egyik csoport sem volt reprezentatív minta.

A vizsgálat a következő eredményeket hozta:

1. A szlovák nemzetiségűeknél, függetlenül attól, hogy milyen típusú vidékről származnak, az érzelmekre, illetve az érzelmekre és a hagyományokra orientált szocializációs típus dominál. A magyar nemzetiségűek között több volt az érzelmekre és a teljesítményre orientált típus. Ebből következően feltételezhető, hogy a szlovákok cselekedeteit nagyobb mértékben befolyásolják az emóciók.

2. A másik nemzettel szemben kialakított negatív attitűdök mint az előző generációtól eltanult beállítódások nagyobb mértékben jellemzik a magyarokat, mint a szlovákokat.

3. A megkérdezetteknek több mint a fele számolt be személyes jellegű etnikai frusztrációról a másik csoport tagjai részéről. Ennek skálája a banális jellegű élményektől egészen az egzisztenciális fenyegetésig terjed.

4. A szlovákokat az irritálja a legjobban, hogy a magyarok nem beszélnek kielégítően a szlovák nyelvet. A kétnyelvű helységnevek kérdése mindkét oldalon indulatokat váltott ki.

5. A magyarok nemzetiségi tudata erősebb, mint a szlovákoké. (Ennek egyik megnyilvánulása, hogy gyermekeiknek igyekeznek "tisztá" magyar nevet adni.)

6. A kooperáció és a problematikus viszonyok konstruktív elrendezése összefügg a válaszadók önmagukról, illetve a másiktól alkotott képével. Figyelemre méltó, hogy ebben az esetben a magyarok lényegesen negatívabb képet alkottak a szlovákokról, mint fordítva. Ennek valószínű magyarázata az erős frusztrálódás.

7. Ez a magyarok erősebb szeparálódási hajlamával ugyancsak összefügg. Ezzel szemben a szlovákok hajlandók szorosabb kapcsolatok kialakítására is. (A legszorosabb kapcsolatnak a szerzők a házasságot tartják.)

A szerzők kidolgoztak még egy elméleti rendszert, amelyben az egész szociológiai-etnopszichológiai program elhelyezhető, majd ezen az alapon az etnikai konfliktusok megoldására hivatott tréningközpontok jöhetnének létre.

Ellenpróbák. A szlovák-magyar viszony vizsgálata szociológiai és etnopszichológiai módszerekkel Szlovákiában. Pozsony-Dunaszerdahely, 1995, Nap Kiadó. 248 p.

K. O

A szlovákiai magyar kisebbség a Mečiar-kormány 1994. évi márciusi bukásáig

A két politológus szerző a francia és angol nyelvű szakirodalom alapján ad részleteiben is hiteles képet a szlovákiai magyarokról. Véleményük szerint ezt a kérdést az eddigi szakirodalom elhanyagolta, pedig szinte az ideáltípusok egyikeként tanulmányozható. Kende Péter tipologizálása szerint ez a kisebbség a második típusba tartozik, azaz a szomszéd anyaországból átnyúló etnikum kisebbségbe szakított része. A jugoszláviaihoz hasonló katasztrófa Szlovákiában ugyan nem fenyeget, de az ottani magyarok elég sok zaklatásnak vannak kitéve. Helyzetük mégis jobb, mint sok más kisebbségé, a szlovákiai magyar pártok azonban többet, autonómiát igényelnek számukra. Az 1991-es népszámlálás 566 741 magyart regisztrált.

rált, ami az összlakosság 10,8%-a. Számuk azonban csökkenőben van. 508 községben a magyarok aránya meghaladja a 10%-ot, 399-ben az ötvenet, ebből 164-ben a kilencvenet is.

A magyarok a 9. században kerültek a Kárpát-medencébe, a mai Szlovákia területe a 10. században tagolódott be az akkori Magyarországra. A 16. századtól Habsburg-uralom alatt állt. 1848-ban fegyveres összeecsapásokra került sor, az 1867-es kiegyezés stabilitást teremtett. De az 1868-as nemzetiségi törvény ellenére erőszakos magyarosítás folyt, a szlovákokat elnyomták, értelmiségük kifejlődését akadályozták. Ezért 1914-ig 750 000 fő vándorolt ki közülük Amerikába.

1918-ban Magyarországot nemcsak etnikai okokból szabdalták szét, nem kevésbé politikaiakból és gazdaságiakból. Csehszlovákiához 750 ezer magyar került. A nemzetközi előírások akkor mindenestre kisebbségvédelmet követeltek meg. Az állam demokratikus berendezkedése folytán a magyar kisebbség helyzete viszonylag jó volt, hiszen a többi utódállamban autoritárius rezsimek voltak uralmon. Magyarország Csehszlovákia vonatkozásában is revizionista politikát folytatott. 1938-ban 1 030 000 lakos került vissza Magyarországhoz, ebből 830 000 volt magyar, 145 000 szlovák.

A második világháború után visszaállt a trianoni határ. A magyarok állampolgárságát eltörölték, egy részük a lakosságcsere során hagyta el az országot. 1949-től bizonyos javulás állt be a teljes jogfosztottsághoz képest. De jogilag nem lett elismert kisebbség, ez csak az 1960-as alkotmánnyal valósult meg, amely kulturális jogokat biztosított nekik és a többi kisebbségnek.

Az 1968. évi 144. számú kisebbségi törvény a magyar politikai vezetők szerint nem garantálta a gazdasági fejlődést, az oktatás fejlesztését, a politikai életben való részvételt, nem szüntette meg az asszimilációt. Az 1989-es fordulat alkalmával nem a civil jogok kerültek az előtérbe, hanem a szlovák önállóság kérdései.

Az 1990 októberében megszavazott szlovák nyelvtörvény lehetővé teszi ugyan a kisebbségi nyelv használatát, ha a kisebbség arányszáma 20% felett van, de a hatósági személyek nem kötelesek tudni ezt a nyelvet. Így hát egyedül a szlovák lett a hivatalos nyelv.

1991-ben a szövetségi gyűlés törvényt hozott a civil jogokról, de az továbbra is csak a cseh és a szlovák nemzetet mondotta ki államalkotónak. Egyébként azonban biztosította a kisebbségi nyelvek használatát, az anyanyelvi oktatást, a hivatali nyelvhasználatot. De nem intézkedett a kulturális szervezetekről, és nem gondoskodott a kisebbségek politikai reprezentációjáról. A kisebbségek nem váltak jogalannyá.

1992 júniusában Mečiar lett a szlovák miniszterelnök. 1993 január elsejével a két szövetségi állam különvált egymástól. Ezt megelőzően 1992

szeptemberében még egy elszórt szlovák alkotmányt szavaztak meg; ennek megfogalmazásai sokszor homályosak.

A magyar kisebbségnek négy pártja is van, ebben talán az is szerepet játszik, hogy a magyarok két harmada katolikus, egy harmada református. A keresztény demokrata mozgalom csak katolikusokat vesz fel, volt kommunistákat nem. 1990-ben 40 000 tagjuk volt, bár ez kevéssé hihető. A szlovák keresztény demokrata párt a magyarok szerint előbb szlovák, csak aztán keresztény. A magyar polgári párt a demokrácia kérdését látja elsőrendűnek, ezért az 1990-es választásokon koalícióra lépett a Nyilvánosság az erőszak ellen nevű szlovák párttal. Liberálisnak mondható: a Černogurský-kormányban szerepet is vállalt.

Az 1990 februárjában megalakult Együttélés, a legreprezentatívabb magyar párt, amely a többi szlovákiai kisebbség felé is nyitott. A magyar néppárt csak minimális szavazatokat gyűjtött össze. Az 1990-es választásokon a magyar keresztény demokrata párt és az Együttélés koalícióban indult. 293 000 szavazatot kaptak, az összes 8,66%-át. Minthogy Černogurský pártjának listáján is bejutott egy magyar képviselő, a kommunista utódpart listáján pedig három, a prágai szövetségi gyűlésben 16 képviselő volt magyar nemzetiségű.

Az 1992 júniusában hozott új választójogi törvény két párt koalíciója esetén 7%-ban szabta meg a bejutási küszöböt, több párt esetében pedig 10%-ban. A két magyar párt koalíciója 7,42%-ot szerzett, s ezáltal 8 képviselője került be a szövetségi gyűlésbe, 14 a szlovákba. A koalíció 280 000 szavazatot gyűjtött össze, ami a magyar szavazatok 75%-a. A leginkább kormánytámogató magyar polgári párt csak 2,3%-ot kapott, tehát nem került be a parlamentbe. A magyar pártok megosztottsága miatt néhány lehetséges mandátum elveszett, de a reprezentáció azért fennmaradt.

A magyar pártok között egyetértés van a szlovák határok sérthetetlen-ségében. Eközben természetesen bírálják a szlovák alkotmány homályos pontjait, az átvett 1990-es nyelvtörvényt és az 1991-es törvényt a civil jogokról. A magyar pártok szerint az alkotmány lehetővé teszi a magyar politikai szervezetek és iskolák betiltását. A magyarok másodrangú állampolgárok, nincs hazájuk. Kulturális autonómiájuk sincs. Az 1993-as kulturális költségvetésből a magyaroknak csak 5% jutott. Kárpótlást követelnek az 1945-ben elkobzott javakért. A keresztény demokraták magyar egyetemet szeretnének, ez a papképzést is megoldhatná. 1993 decemberében törvény tette kötelezővé a női nevek végén az -ová használatát (ezt közben eltörölték). A fő követelés a kulturális és területi autonómia, de ez ellen a legnagyobb a szlovák ellenállás. Ellenzik a magyar pártok az új közigazgatási beosztást is, amely a magyarokat minden egységben kisebbségbe hozná.

A szlovák álláspont elutasító. Meciar szerint a területi autonómia csak lépés lenne az elszakadás felé. A kisebbségi nyelvhasználat bábeli nyelvzavarhoz vezetne. A szlovák ellenzéki pártok nem ilyen élesen elutasítóak, de figyelmeztetnek arra, hogy az iskolakérdés megoldása pénzkérdés is egyúttal. A magyar helynevek használata is tilos (ezen is módosítottak azóta).

A szembenálló álláspontok a rossz gazdasági helyzet miatt merevednek meg. 1993 májusában a munkanélküliek aránya 12% volt, de néhol 22%. A nemzeti bruttó jövedelem 1993-ra 6%-kal csökkent. Igaz, a szétválás után gazdasági csőd sem következett be. Meciar cigányellenessége is közismert. 1994 márciusában megbuktatták. (Azóta újra ő a miniszterelnök.) A szlovákok és a magyarok közti bizalmatlanság miatt a magyar pártok ellenzékiek.

A szlovák nacionalizmus a magyar és a cseh árnyékában nőtt fel. Szlovákiában nincs állami hagyomány, kivéve a második világháború alatti Tiso-féle államot. Ezért a szlovákokban alacsonyabbrendűségi érzés él. Nincsenek történelmi hősök sem, mint a csehek esetében Hus vagy Masaryk. Csak a nyelv védelmezőiként szerepeltek szlovák személyiségek. A szlovákok szerint Európa ignorálja őket, s nem látta szívesen az állam kettéválását. A jelenlegi konfliktus megoldható a belga, svájci vagy dél-tiroli "alkotmányos mérnöki tudomány" mintájára, persze ezek gazdag országok, Szlovákia pedig szegény. A nemzetközi szervezetek kompromisszumot sugallnak. Balladur volt francia miniszterelnök "stabilitási paktuma" lehetne az első lépés. Ha az EU tagjai nem értenek a szlovák dolgokban egyet, az katasztrófához vezethet, ahogy a jugoszláv esetben történt. Szarajevo 2 órányi repülésre van Párizstól vagy Brüsszeltől. De Pozsony csak 60 km-re Béctől.

Wade, Jean-Michel de – Radiguès, Laetitia de: *La minorité hongroise de Slovaquie jusqu' à la chute du gouvernement Meciar (mars 1994)*. = *Transitions*, 35. vol. 1994. 2. no. 425-433. p.

N. E.

A csehek és a szlovákok viszonya: egy szlovák író, Vladimír Mináč nézetei

Apologetikus hevület és tájékozottság jellemzi a neves szlovák író, Vladimír Mináč írását.

A csehek és a szlovákok viszonyát mindenkor a cseh politika, illetve a cseh politikusok magatartása határozta meg. Az 1968-as szlovák szuverenitási törekvések hatására "a prágai demokratizáló elit, amelyet nemcsak a prágai szlovákok, hanem a szlovák Prága-pártiak is támogattak, kieszték

a kés a hátban utálatos és sértő elméletét. Azok a szlovákok, akik nemcsak az állampolgár, hanem az egész nemzet számára kívántak demokráciát, akik szét akarták zúzni Csehszlovákia megkövesedett egységképzetét és új szlovák államiságot óhajtottak, illetve megkíséreltek felépíteni is, bugris nacionalistáknak és a demokrácia gyilkosainak, a prágai demokrácia védtelen hátába kést szűrő banditáknak lettek kikiáltva. Ezt a szótárat használták a prágai és más demokraták száz és száz sajtótermékben, miközben a legenyhébb fenyegetés az volt: Clementis is bitófán végezte."

A szlovák törekvések illetően cseh beállítása valójában Stúr korától folyik. S ebben korántsem csak az a baj, hogy rosszindulatú hazugságokról és rágalmakról van szó, hanem (és főleg) az is, hogy a cseh elit mindezt el is hiszi. A szlovákoknak nincs kinek panaszkodniuk, hát hadd panaszkodjanak saját maguknak. Klaus a többi bennfentessel együtt tisztában volt azzal, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaság szétverése után is nekik marad meg a strukturálisan érintetlen materiális és nem materiális gazdagság alapvető hányada, így a kiteljesült államigazgatás, a tudományos, műszaki fejlesztési és beruházási szféra, az információügy, a vállalkozások túlnyomó része, a pénz- és bankügy, a külpolitikai, külkereskedelmi és nemzetközi kulturális kapcsolatrendszer stb. "Bennünket, az ostobákat – háborog Mináč, száz milliárdokkal rövidítettek meg, és most az európai égboltnak támasztott Jákob-lajtorján állva bűzeiket és a felbérelt sirató asszonyok hamis könnyeit eresztik ránk." Úgy tetszik, hogy két évvel a szétválás után is fennmaradtak a Szlovákia-ellenes hazugságok, sőt: lassan-lassan egy maffia központjából koordinált és fizetett rendszerré állnak össze. Ezek a hazugságok gyökeret vertek a nyugati historiográfiában is: a Kelet-Közép-Európával foglalkozó intézetek adatbankjaiban alig van olyan információ, amely mást tartalmazna.

A hazugságok megalapozója Eduard Beneš, a szlovákok ősellensége. 1919. február 5-én a békekonferencia ülésén ő jelentette ki, hogy "Szlovákia a csehszlovák állam része lett. A 10. század elején ugyan a magyarok foglalták el területét, ám a hódítóknak nem sikerült a szlovákokat megmagyarosítaniuk. A lakosság mindmáig cseh érzelmű, és az új államhoz kíván tartozni. A szlovákok sohasem voltak szeparatisták. Szlovákiában ugyanaz a nyelv, ugyanaz a gondolkodás és ugyanaz a vallás uralkodik. Nemzeti kontesztálás csupán a magyarelleses érzésből gyulladt fei." Mindezt Mináč a következőképpen kommentálja: "A butaságnak és a hazugságnak ezt a keverékét az ülés elnöke, David Lloyd George is egyértelműen megerősítette, mondván: a Szlovákiára vonatkozó cseh igény minden kétségen felüli... Ennek folyományaként Szlovákiáról mint az önrendelkezés egyik lehetséges alanyáról – a nemzetek önrendelkezésével kapcsolatos wilsoni tézis ellenére – sehol és soha nem esett szó, mindenki mindenütt elfogadta a szlovákok cseh gondolkodásmódjára vonatkozó 'nyilvánvaló' igazságot,

amelyből egy további gyilkos hazugság, a csehszlovák nemzet hazugsága következett. És ily módon váltunk bantusztánná Európa szívében."

A bantusztánnak – persze – nem lehet igénye az igazságra. A csehszlovák nemzetről szóló beneši hazugság a nyugati értelmiségiek és politikusok körében ugyancsak virulens ma is. Sőt: Szlovákia sem mentes tőle, mint ahogy ez a csehszlovák párti csoportok tevékenységében, a szlovák publicisztika és kultúra egy részének "cseh imádatában" tapasztalható.

Ez egyszersmind arra figyelmeztet, hogy a szétválást nem szabad egyszer s mindenkor mindent befejező határvonalnak tartani. Azért kell emlékeztetni a múltra, mert a jövőben lesznek valóban közös érdekek, amelyeket csak a két rokon-nemzet egyenrangúságának alapján lehet érvényesíteni. A csehek és a szlovákok viszonyának rendezése összehasonlíthatatlanul mélyebb és bonyolultabb feladat, mint a bajmóci oltár visszaszármaztatása.

Az önfeledt kozmopolita Prága pl. hajlandó eltekinteni attól, hogy nemcsak gazdaságilag, hanem politikailag és kulturálisan is német átkarolásban leledzik. Mi lesz, ha mindennek mai édességei és hasznai megszűnnek? Szlovákia geopolitikai helyzetére utalva Minác felveti: "Nem kellene-e már ma gondolkodnunk közös állásfoglalásokon és közös külpolitikai lépéseken?"

Mináč, Vladimír: Po novom – ale ako? = Slovenské pohľady, IV+110. roč. 1994. 11. no. 1-4. p.

F. T.

Kisebbségi politika

A jugoszláviai dráma új megvilágításban: a polgári ellenállás esélyei és a nyugati médiák politikaformáló hatása

1993-1994-ben mindenütt felütötte fejét a rezignáltság: a horvátok belefáradtak a háborúba, a szerbek a vágtató inflációba... A német külügyminiszter úgy vélekedett, hogy állampolgáraik számára mély csalódást okozott az exjugoszláviai háborúval kapcsolatos tökéletes tehetetlenség.

Mindegyik oldalon sok a fegyver és sok múltbeli fekete árnyat – kezdve az usztasa államalapító Pavelicstól – igyekeznek rehabilitálni. A szerb hadsereg létszáma eléri a 135 ezer főt, és ezer tankkal, közel félezer harci repülőgéppel rendelkezik. A horvát hadsereg létszáma a szerbét is felülmúlja, de tankja csak 400, repülőinek száma pedig 100 körül van.

Egy német gazdasági szakértő nem tanácsolja a nyugatiaknak, hogy Horvátországban beruházásokra vállalkozzanak, mondván, ez a nép "hajlamos az önpusztításra". De felvethető: csak a horvát-e? És egyáltalán a nép hibás-e vagy tettes itt, vagy netán az elvakult politikusok? Egy horvát szociológus szerint csak a népük jövője tekintetében kishitűek vagy a teljesen hitetlenek képesek a mai háborút támogatni, mely sehova sem vezet. A polgári ellenállás kritériuma ez lehet: fellépni a saját országokban dúló militarizmus és sovinizmus ellen. Eközben pontosan érdemes minősíteni a politikusi trükköket. Például Vuk Drašković, szerb "ellenzéki" politikus 1991-ben még nyílt levélben szólította fel Miloševićet az értelmetlen háború azonnali befejezésére, mivel teljesen géttóba szorítja a szerb népet Európában, de 1993-ban már azért kesereg, mert a boszniai háború csak névleges gyarapodást hozott, hisz a szerb területnövelés főként lakatlan pusztaságokat ölel fel, míg a nagyvárosok mind az "ellenség martalékává" lettek.

A belgrádi Vreme című hetilap az ottani belső ellenállás élharcosa. A hivatalos oldalról tapasztalható nyomás, a gazdasági ellehetetlenülés ellenére hetente 20 ezer példányt tudnak eladni belőle. Álláspontja a miloševići politikával szemben teljesen elutasító, magát az új vezért egyszerűen háborús kutyának nevezi. A Vreme időnként mellékleteket ad ki valamely téma mélyebb elemzését megvalósítva. Ennek példaként említhető az 1993-ban A populizmus Szerbiában címen megjelent könyvecske. Szerzője az az N. Popov, aki kiadója a független Republika című újságnak és egyik vezetője a Jugoszláv Demokratikus Kezdeményezés Szövetsége elnevezésű szervezetnek. Ez a szervezet – olyan más csoportosulásokkal együttműködve, mint amilyen a Jugoszláv Emberjogi Fórum – igyekszik kritikusan elemezni a társadalom számára traumát okozó témákat. Így jelentést készített a koszovói konfliktusról, leleplezve az akkor Milošević gyűlölködést felkorbácsoló szerepét, de a másik oldalon bemutatja az albánok meglehetősen kompromisszumképtelen szemléletét is, kiváltva ezzel mind a szerb, mind az albán hivatalosság elutasítását.

Egy másik szerb polgári ellenállási tömörülés, az Emberjogi Alapítvány részletes beszámolóban foglalta össze azokat a durva fizikai és pszichikai módszereket, amelyekkel a szerb politika a Vajdaságban etnikai tisztogatást hajt végre.

Ezek a szerb szervezetek nem csupán pár tucat elszánt értelmiségi szemléletét fejezik ki, hiszen 1992 elején 800 ezer aláírást gyűjtöttek azon felhívás támogatására, hogy Milošević elnök mondjon le. A polgárjogi ellenállás tömeges akciói azért is különös fontosságúak, mert a nagy médiákat – a tévét és a rádiót – a hatalom keményen a markában tartja. Ezek hatásoségeit csak aláhúzzák az olyan adatok, hogy Szerbiában a 10 éven feletti lakosság 12%-a írástudatlan.

A belgrádi STAV, NIN, Ekonomska Politika, Borba című lapok és a főváros térségében fogható magánadók és tévéállomások folyamatosan leplezik le a véres rezsimit azzal, hogy felhívják a figyelmet a közel 20 ezer halottra, 30 ezer sebesültre, csaknem egy millió menekültre. Lassan olvad a rendszer támogatóinak tábora is: míg 1993 végén a megkérdezettek 51%-a vonta meg bizalmát a hivatalos hatalomtól, de parlamenti ellenzékétől is, egy hónappal később már több százalékkal emelkedett arányuk. Más jelekből ugyancsak arra lehet következtetni, hogy a hatalom bázisa előbb-utóbb megrendül. Például a montenegrói ortodox egyház olyan döntést hozott, hogy önállósodik a belgrádi szerb egyháztól. Mind több – egyes adatok szerint már több százezer – fiatal utasítja el a háborúban való részvételt, mondván "ez nem az én háborúm" ("ovo nije moj rat").

A zágrábi elnök, Tudjman a helyi polgári ellenállás szemében Milošević ikertestvére, aki már a 80-as években úgy nyilatkozott, hogy a mesterségesen létrehozott Bosznia-Hercegovina Köztársaság nem fog fennmaradni.

A polgárjogi ellenállást erősítik az olyan megnyilvánulások, mint a zágrábi német nagykövet 1993 januári interjúja abból az alkalomból, hogy H. Weisel elutasította a gátlástalan háborús politikát, s bírálta a horvát elnököt amiatt, hogy az emberi és polgárjogok csak papíron léteznek az országban.

A horvát értelmiség körében széles körű ellenérzést vált ki Tudjman tekintélyuralmi rendszere, mely a lakosságot az agresszív szándékok mentén próbálja elbódítani. A hivatalos politika olyan manipulációktól sem riad vissza, amelyek azt igyekeznek bizonyítani, hogy a horvátországi emberjogi harcosok zsidók vagy félig-meddig szerb származásúak, s ezért ellenségesek a horvát nemzeti politikával szemben. Ezt vetik például Puhovski szemére, aki a Soros György által támogatott Nyitott Társadalom Alapítvány elnöke.

Az alapítvány az angliai Guardian című újsággal együtt több napos szemináriumot rendezett a független újságírók számára. Soros úgy nyilatkozott a horvátországi kritikák kapcsán, hogy képtelen elképzelni az alapítványt Horvátországban Puhovski nélkül, ahogy a zágrábi egyetemet sem a neves tudós, B. Horvat nélkül. Utóbbi is neves rendszerbíráló. A hivatalos Zágráb csalódottan kénytelen tudomásul venni, hogy az Európai Unió szervei Brüsszelben elsősorban azoknak a személyiségeknek a szavára adnak, akik igen gyakran kerülnek szembe a kormánypolitikával, ugyanis csak őket tartják külföldön szavahihető embereknek.

A Helsinki Watch már 1992 elején beszámolt arról, hogy titkos elnöki rendelkezések alapján a háború témakörében újra bevezették a kül- és belföldi sajtótudósítások cenzúráját. Feltételezhető, hogy a cenzúra befolyása nem maradt meg ebben a körben, hanem fokozatosan terjeszkedik. A zágrábi Polgári Kezdeményezés a Nyilvános Szó Szabadságáért megállapítása szerint csak apró szigetek vagy rezervátumok maradtak meg a

független vélemények közvetítésére. Ezek közé tartozik a fiumei Novi List, a zágrábi satirikus Feral Tribune (ennek példányszáma meghaladja az 50 ezret). Az FT alcíme kihívó és polgárpukkasztó: a "horvát anarchisták, tiltakozók és eretnekek hetilapja, kiket az Isten szeret és az ördög nem gyűlöl". A lap egyik fotómontázsa félmeztelenül ábrázolja a két elnököt, Tudjmant és Miloševićet egy heverőn. Ezután a hadseregtől behívót kapott a lapkiadó V. Ivancić, amit a nemzetközi sajtó a horvát elnök rovására írt és hevesen elítélt.

A zágrábi politika elutasítása olvasható ki az isztriai félszigeten 1990-ben tartott népszavazás utáni fejleményekből is, hiszen a lakosság több mint 90%-a akkor még a független Horvátországra szavazott, azonban hamarosan kiábrándulva belőle, saját messzemenő autonómiájukat tették meg legfőbb célkitűzésüknek. Hasonló fejlemények tapasztalhatók Dalmáciában, az egykori Jugoszlávia valódi aranybányájában. A Dalmát Akció elnevezésű szervezet elutasítja a horvát kormánypárt politikáját, minthogy tőle régiójuk semmi jót nem várhat. Ezért legfőbb célkitűzései: a regionalizmus, a szabad piac, az emberi jogok tisztelete és a sajtószabadság. Mindez egyáltalán nem várható el a hivatalos Zágrábtól.

Nemzetközi elutasítást váltott ki Tudjmanéknak a horvát zsidókkal kapcsolatos bánásmódja is, közelebbről az az érzéketlenség, amely az usztasavezér Pavelić mai értékelésében, egyes akkori személyiségek mai elismerésében megnyilvánul (pl. a hajdani dubrovnikai usztasa főnök argentinai nagykövet lett).

A horvát békepárti szervezetek sok tekintetben közösen gondolkodnak a nagy horvát szakszervezetekkel. Az utóbbiak 1993-ban olyan helyzetértékelést fogadtak el, amelynek vezető gondolata szerint Horvátország győzelmi eufóriából a vesztesek apátiájába zuhant, s mert mindeközben világszerte elszigetelődött, kibontakozása hosszabb távon sem lesz gyors és könnyű.

A médiák éltető eleme az esemény, a tévében hangsúlyozottan a sokkoló látvány. Ha mással nem is, ilyenekkel a volt Jugoszlávia többfrontos háborúja évek óta ellátja a világot, egyszerre szólva az egyszerű nézőhöz és frappírozva a politikusokat. Játszott-e szerepet a média Szlovénia és Horvátország diplomáciai elismerésében (a Le Monde Diplomatique ezzel kapcsolatban Németország bűnös sietségét emlegette), majd a különféle nemzetközi akciók előkészítésében? Még általánosabban fogalmazva meg a kérdést: a döntési központok állásfoglalása netán a médiák hatására fogalmazódott meg?

Már 1991 márciusában az első horvátországi fegyveres összeütközések idején megfigyelhető volt, amikor is a szakadár szerbek és a horvát belügyi alakulatok egyaránt fegyver használtak, hogy a nemzetközi sajtó vádat emelt egyes politikusok ellen, mondván: nem elég szép szavakkal kirukkol-

ni, segíteni is kellene az európai mivoltáért küzdő horvát népet (ld. pl. a Frankfurter Allgemeine Zeitung 1991. évi február 22-i és április 16-i vagy a Der Spiegel 1991. évi május 13-i számát).

Ezek a sajtókommentárok olyan vákuum-jellegű időszakban láttak napvilágot, amikor például a német kormányzat még egyáltalán nem számolt a jugoszláv helyzet drámaivá válásával, nem is szólva arról, hogy fő feladatát a német újraegyesítés és a szovjet politikai helyzet kötötte le.

A jugoszláv szövetségi hadsereg Vukovár elleni terrortámadása még jobban felkorbácsolta a médiák közvetítette hangulatot, s ősszel Genscher külügyminiszter felvetette a Belgrád elleni gazdasági szankciók bevezetését. Ekkor a bonni politika még nem mondott le a jugoszláv területi integritásról, de a nyomtatott sajtó egyre hangosabban követelte a szlovének és a horvátok igazságos harcának elismerését. A szerb szabadcsapatok kegyetlenkedéseit bemutató tévéképek szembevetően fekete-fehér leegyszerűsítéssel érzékeltették a szembenállók jóságát, illetőleg gonoszságát. A sugallt kép tartalma: a horvátországi szerbek agressziót hajtanak végre a szövetségi hadsereg támogatásával és részvételével, velük szemben áll az önrendelkezéséért küzdő áldozat, a horvát nép.

1991 folyamán a német politikai pártok fokozatosan áttértek az önrendelkezés melletti álláspontra, kivételt csak a volt NDK-s utódpart, a PDS jelentett, mely megmaradt a korábbi Jugoszlávia egyértelmű támogatójának.

Az 1991-es események médiákon keresztüli tálalása és értelmezése bizonyára jócskán befolyásolta a közhangulatot, mégsem mondható el, hogy a lényegi politikai döntések hatásukra születtek volna. Azok egyértelműen a német érdekrendszeren alapultak. A német politika alapvető érdeke ekkor az NDK-val való újraegyesítés, s ehhez a stabil nemzetközi kapcsolatrendszer biztosítása volt. A politikusok nem kívántak instabil helyzetet Kelet- vagy Közép-Európában. Ezt az is mutatja, hogy amikor az NSZK végül elismerte Szlovénia és Horvátország függetlenségét, további támogatást nem kívánt a két országnak nyújtani. Pedig a Frankfurter Allgemeine Zeitung más orgánumokkal együtt hangosan követelte Horvátország, az egykori szövetséges közvetlen katonai megsegítését.

Most, évekkel később, megállapítható: a német médiákban máig hiányzik a két volt jugoszláv köztársaság gyors elismerése következményeinek komoly elemzése. Valószínűleg azért nem került erre sor, mert a médiák maguk is belátják, hogy noha az akkori nagypolitikai döntések előkészítőként beleszóltak az események formálásába, az ebben való felelősségüket viszont kínos volna elismerniük.

A boszniai tragédia bemutatása is lényegében sztereotípiák formájában valósul meg. Hiába mondják a mérvadó nemzetközi szervezetek, hogy minden háborús fél közel hasonló mértékben sérti meg az emberi jogokat,

a nyugati médiák inkább úgy gondolkodnak, hogy pokolba a tényekkel, elég nekünk a jól kipróbált, jól bevált ellenségkép terjesztése. Ezt ítélte el 1994 őszi elemzésében a Die Zeit is, melynek a címe is szimpatikus: A háború riportereinek háborúja.

Ahogy a túlon túl hosszán tartó konfliktusoknál megfigyelhető (emlékezünk csak az afgán vagy a szómáliai háborúra), hogy a nyilvánosság, a közfigyelem fokozatosan elfárad, apatikussá válik, vagy legfeljebb parciális kérdésekre szűkül le, a boszniai háború esetében a kéksisakosok sorsa, lehetőleg sértetlen hazakerülése vesztette el érdekességét. Maguk a médiák sem kockáztatják már munkatársaik harcterre küldését, inkább megbízzák a helyiekét a felvételek elkészítésével, ami szintén nem erősíti a pártatlan beszámolókat esélyét.

A médiabeszámolókat fő jellegzetessége, hogy leginkább érzelmi befolyásolás a céljuk és a jók mellett, illetve a gonoszok ellen indulati töltést közvetítenek, s keveset vállalnak a valódi megértés és megértetés nehezebb tennivalóiból. Az említett érzelmi ráhatás miatt a mértékadó vélemények szerint a médiák a hatalmi központok reális mérlegelését és döntéshozását vajmi kevéssé irányíthatják. Nagyobb baj, ha a nagypolitika több állásfoglalása, így például az 1994 eleji NATO-ultimátum is utóbb show-műsornak volt minősíthető, amelyet inkább a nyilvánosság "tegyünk már valamit"-igényének kielégítésére, semmint a szenvedő Szarajevó megsegítésére szántak.

Oschlies, Wolf: Bürgerwiderstand in Ex-Jugoslawien. = Die Neue Gesellschaft – Frankfurter Hefte, 41. vol. 1994. 6. no. 494-502. p.

Spasovska, Verica: Der Jugoslawienkonflikt als Medienereignis – der Einfluss der Medien auf öffentliche Meinung und Aussenpolitik. = Südost-Europa Mitteilungen, 35. Jg. 1995. 1. H. 8-17. p.

S. P.

Ukrajna problémái

A La Nouvelle Alternative egy külön dossziét, a cikkek egész sorozatát szentelte Ukrajna kérdésének. A vezércikket a folyóirat részéről Bruno Drweski írta Ukrajna: egy épülőben lévő nemzet címen. Rövid történeti áttekintést ad, hangsúlyozva az ország határterület voltát, s azt, hogy a keletről jövő nomádok itt mentek keresztül Európa felé. Nem volt állandó határa. Az etnikai tudatban a nyelv volt a legfontosabb. A második világháború idején területén etnikai tisztogatás ment végbe. Utána az ukránok ugyan felemelkedhettek, de csak az eloroszosodás árán. Most indul meg a nemzeti ébredés. Az országban sok kisebbség van, a lakosság 27,3%-a,

amiből 22% orosz. Fontosak voltak még a krími tatárok. (ld. a folyóirat e számában a tatárokról szóló tanulmányt.)

Az ország nagy része a 17. sz. óta orosz fennhatóság alatt állt. Az iparosítás különösen megnövelte az oroszok számát. A tengerparti részen sokféle etnikum él eloroszosítva, mivel azonban e régió természetes hátszága Ukrajna, ezért itt kisebb az orosz befolyás. A Krími félsziget gyakorlatilag orosz. A nyugati részeken (Galícia) erős a lengyel hatás. Itt unitusok élnek. Ez az egyház ma is elkülönül, más mint a pravoszláv. Kárpátalja ezer évig magyar fennhatóság alatt állt, sohasem tartozott 1945 előtt Kijevhez.

Az ukránok egyharmada oroszul beszél, a nemzeti öntudattól a regionálisig sokféle árnyalat található meg. Lenin idején ukránosítottak, Sztálin alatt oroszosítottak. De mégis volt egy külön ukrán köztársaság, s ezért az autonómiának sok a híve. A ma is szereplő kommunista párton belül sokféle irányzat létezett. Az etnikai identitásra ma ráépül egy területiális azonoságtudat is. Erős a nosztalgia a Szovjetunió iránt. Moszkvában most is jelentős ukrán elit él. A nyugati emigráció nacionalista. A vezetésben sok az egykori káder, Kucsma elnök Dnyepropetrovszkból jött. A nacionalista szervezetek az etnocentrizmus felé tájékozódnak, Galíciában a faszaló tendenciák sem ismeretlenek. A nemzeti érzés gyenge, a regionalizálódás esélye fennál, bár az állampolgári öntudat kialakulása ugyancsak elképzelhető. A határok kérdése mindmáig nyitott.

Hol állunk? címmel három – két orosz és egy eloroszosodott ukrán – emberjogi aktivista beszélgetéséből előjön a kíváncsi: az ukránoknak toleránsoknak kell lenniük a 120 egyéb nemzetiség iránt. Míg az ország keleti részén élő munkások orosz öntudatúak, addig a beloruszok körében szovjet beállítottság uralkodik. Egyébként a lakosság közös vonása Moszkva gyűlölete. A kommunizmus elutasítása szintén általános. Ukrajna önálló és európai akar lenni.

A magas kultúra az oroszoknál magasabb, az átlagos kulturáltság szintje Ukrajnában áll magasabban. Az ukrán kulturális hagyomány most születik újjá. A moszkvai államiság későbbi a kijevinél, Kijev ráadásul szlávabb. A második világháború idején az antibolsevista ukrán felszabadító hadsereg pozitív szerepet játszott. Az ukrán történelmet eddig meghamisították. 1945 győzelem volt, de Galícia számára vereség. A faszizmus nem gyökeresedett meg. Az önállóság különben tényleges kiutat jelent a szovjet birodalomból.

A reménytelen gazdasági helyzetről Alla Lazareva számol be. Kucsma is az IMF és a nyugati hitelek mellett van. A parlament és a köztársasági párt viszont ellenzi ezt, mert ebben újabb gyarmatosítási veszélyt lát. A GDP 1990-93 közt 43%-kal csökkent, az infláció 1993-ban 5000%-os volt.

Alain Guillemoles francia újságíró Csernobil következményeiről értekezik. A mintegy 3 millió károsult kárpótlása a költségvetés 10%-át emészti

fel, de rá kb. 10% csalással szerezte meg a jogosultságot. A többiek irigylik őket. Eddig 9 ezren haltak meg, de számuk még nőni fog.

A Ivivi (Iembergi) Mikola Litwin az ifjúság állásfoglalásáról ír. A 15-28 évesek a lakosság 19%-át teszik ki, lelkesednek az új helyzetért. 73%-uk ukrán, 22 orosz. 90%-uk vállalkozó szeretne lenni, a mérnöki és humán pályák iránt nincs érdeklődés. Az iskolák 66%-a ukrán, a felsőoktatásnak pedig 37%-a (korábban 4% volt). Vannak kisebbségi iskolák – a magyarokéi sem hiányzanak közülük. Sokan folytatnak felsőoktatási tanulmányokat nyugaton.

A Lengyelországban dolgozó, de ukrán Stanisław Stepień a nacionalizmus kérdéseit firtatja. A második világháború alatt az 1919/20 táján létesült ukrán felszabadító hadseregnek volt egy német – és egy szovjetbarát szárnya. 1944 után repressziók következtek: mindenki nacionalistának számított, aki nem volt internacionalista. Ma a nacionalizmus mintegy a hazafiassággal azonos, de most is akad, aki elítéli. Mindenesetre volt genocidium és etnocidium is. Ma a centristák demokratikus nacionalizmust hirdetnek. Galíciában van jobboldali nacionalizmus is. Az integrális nacionalizmus igénye minden egykori ukrán terület egyesítése és etnikai megtisztítása. A jobbközép Ruh elismeri a nemzetiségeket. A nacionalizmus ma csak a lakosság 1-2%-a körében népszerű. A legutóbbi választás nyomán a 450 képviselőből mindössze négy nacionalista akad. De az orosz igények miatt a nacionalizmus növekedhet.

B. Drweski egy kisebb cikke szerint Ukrajna Európa és Eurázsia közt áll, gyarmat volt a szovjet korszakban, de az ukránok is részt vettek a gyarmatosításban. Új, európai történetiszemléletre van-volna szükségük.

Igor Myssyk politológus egyetemi hallgató is ezt igényli. Ukrajna előbb jutott el az önállósághoz, mint a civil társadalom kialakulásához. A nemzeti identitás bizonytalan, a felekezeti különbségek is számítanak. A korábbi sémákat le kell küzdeni. Az utcanévek változásai, egyes szobrok eltűnése és újak felállítása, elfeledett nevek megjelenése segíthet hozzá az új történetiszemlélethez. A mai szemlélet vegyes.

Olena Skomorochchenko filozófus szerint Ukrajna mindig európai ország volt, nagy kultúrával. A kozákok szabadságszeretete is közismert. Ukrajna mindig a barbárok ellen védte Dél-Európát. Sokáig három ország közt volt megosztva, az előkelők az ő elitjeikkel szövetkeztek. A harmadik, vagyis a hidegháborús világháborúban Ukrajna vereséget szenvedett. Ma a kommunisták és a nemzeti demokraták a múlt felé fordulnak.

B. Drweski – számol be róla további írásában, a (lengyelországi) przemysli "orosz" bolhapiacra akart szondázást végezni, de a megkérdezett mintegy 100 ukrán közül csak öt volt hajlandó válaszolni, valószínűleg belső bizonytalanságuk miatt. Az önállóság mellett vannak, de az oroszokat nem tekintik idegeneknek. Hangsúlyozzák az ortodoxia nemzeti szerepét.

Az egyik megkérdezett (orosz) szerint viszont az unitus egyház is nemzeti. Csak Sztálint ítélik el egyértelműen. Petljura neve ismeretlen. A szovjet rendszer különben jó volt. Ma minden ukrainai lakos ukrán, de az oroszországi oroszok idegenek. Nyugati típusú kommunizmusra volna szükség. Ukrán-orosz unió nem kell. Egy oroszországi ukrán nő szerint az ukrainai oroszok ukránok. Egy másik szerint a kommunizmus utópia, de az oroszok honfitársak.

A folyóirat beszélgetést folytatott Rostislav Radzychevski irodalomtörténésszel. Szerinte nemcsak a korrupció oka a rossz gazdasági helyzetnek, hanem az orosz fenyegetés is. Nincs regionalizmus. Kucsma az oroszok szavazataival lett elnök. Ha az orosz nyelvet állami rangra emelik, az ukrán mellette megint csak másodrendű lesz. A gazdasági helyzet miatt van nosztalgia a szovjet korszak iránt. Egy a Szovjetunió helyébe lépő új konföderáció az egész világot fenyegetné. Ha javul a gazdasági helyzet, a kommunisták megmaradnak. Ukrajna a 9. és a 17. században segített Oroszországnak az európaivá válásban. A kultúra elősegíti majd a nemzeti öntudat kifejlődését. Miközben léteznek Ukrajnával szemben orosz és román területi követelések, addig Ukrajna senkivel szemben nem támaszt ilyen igényt. Nagy szükség van a nyugati kapcsolatra, a lengyelországit sem kihagyva.

Taras Kyiak függetlenségi képviselő szerint a kommunizmus és a kapitalizmus közt lehetséges harmadik útról ma senki sem beszél. A Krím nincs elorozosítva, itt tatár autonómia kellene. Az ország kapcsolatai legyenek pragmatikusak, Európától technológiai és egyéb segítség volna ildomos. Kucsma gazdasági programját megfelelőnek tartja.

Pavlo Movtchan nacionalista képviselő állítja: a mai kommunista hatalom miatt következett be a gazdasági rosszabbodás. Oroszországgal egyenlőségre kell jutni. Kucsma gazdasági programja megfelelő, de a FÁK-ba való integrálódásra nincs szükség. A nyugat ne adjon prioritást Oroszországnak.

Vladimir Kizima szocialista úgy vélekedik, hogy a Szovjetunió a bürokrácia miatt dőlt össze, belső okokból. A centripetális tendencia természetes. Visszatérés a kapitalizmushoz rossz dolog volna. Egyszer a kapitalista világ is eljut a demokratikus szocializmushoz. Gazdasági világegyesülés következik majd be, de a nemzeti sajátosságok fenntartásával.

A nyugat nem akar virágzó Ukrajnát, csak ellensúlyt a németekkel és az oroszokkal szemben. Azaz valamiféle gyarmatként képzei el az országot.

Az orosz ott legyen államnyelv, ahol beszélnek, de ott is szükséges, hogy a hivatalnokok tudjanak ukránul. Nem kell prezidenciális köztársaság, mert az kettős hatalmat jelent. A jobboldal csak a gazdasági helyzet miatt politikai tényező. Ukrajna mindig határhelyzetben élt a kelet és a nyugat közt, a lakosság érzelmei és az individualizmusa igen erős volt. A politikai öntudat

még nem eléggé fejlett, ezért a politikusok csak követni tudják az eseményeket, nem pedig irányítani.

A közgazdász Mikhail Biletski mindenképpen javasolja elkerülni az Oroszországgal való konfrontációt. Az országban egyébként jogos de-russzifikáció megy ma végbe, amelynek keretében szükség van a nemzeti egyházra is. Mivel Oroszországnak Ukrajnával szemben vannak területi igényei, ezért bizonyos erők a konfrontációt támogatják. Viszont kialakulóban van egy mozgalom az orosz-barátság mellett.

Az egykor száműzött polgárjogi harcos, Vladimir Malenkovitch szerint szükség van az Unió helyreállítására, nevezetesen gazdasági okokból. Korábban egységes rendszer volt, valójában ma is az ez a piac. Egy ilyen unióban Oroszország nem tudná, mint ahogy az előtt sem, akaratát korlátlanul érvényesíteni. Politikai okokból is kell az egységes gazdaságpolitika, és elengedhetetlen az állam részvétele a gazdasági életben. Az iszlám veszély is az egység mellett szól. Kulturális és pszichológiai okokból szintén kell az Unió, ami elejét venné a kisebbségi kérdésnek. Az oroszok Ukrajnában nem alkotnak kisebbséget, mert őslakosok. Számukra kulturális lehetőségek garantálására van szükség. Ma Kijevben, ahol a lakosság 25%-a orosz, az iskoláknak csak 12%-a az. Az ukrán kultúra újjáélesztése nem mehet az orosz rovására. Állami szuverenitás kell, de az emberi jogok prioritása mellett.

Egy rövid jegyzet a tatár kérdésre utal: 1956-ban nem rehabilitálták őket (mint más népeket), s amikor vissza akartak térni a Krímre, azt sokáig akadályozták. A mellettük kiálló oroszokat kórházba zárták.

B. Drweski egészében veti fel a félsziget kérdését. 1954-ben került Ukrajnához, 1989-ben autonómiát kapott. 1991-ben a helyi vezetők az oroszpartí puccshoz csatlakoztak, de aztán hamar Ukrajna mellé álltak. 1954-ben a háborús események miatt 800, esetleg csak 400 ezer lakosa volt a félszigetnek, ma 2,6 millió. Ezek újonnan jöttek. A Krím legfelsőbb szovjetjének 98 tagja közül csak 6 született itt. A lakosság főképp orosz, az iskolák kivétel nélkül azok. A tatárok az 1980-as évektől kezdve szivárogtak vissza; ma kis közösségekben élnek az addig megműveletlen területeken. Házaikban most oroszok laknak. A tatárok által választott kurultaj (parlament) Ukrajna mellett foglalt állást. Eddig 250 ezer tatár tért vissza, 300 ezer még másutt él. A krími elnök oroszbarát. A legújabb ukrainai választások után Oroszország már nem ellenzi az Ukrajnához való tartozást. De az ukrán újságok drágák, az oroszok olcsók, a médiák a nomenklatura kezében vannak, ezért az orosz befolyás továbbra is erős. A propaganda a tatárokat hódítóknak, az ukránokat nácibérenceknek mondja. A megoldást csak az orosz-ukrán egyetértés hozhatja meg.

Valery Vozgrin orosz polgárjogi harcos, a kurultaj egyetlen nem tatár tagja egy esetleges krími vérfürdőtől tart. A tatárok nélkül szerinte nincs

Krím. A helyi orosz csak a lakosság 3%-a. A tatárelleses fellépéseket a hatóságok az egykori pártkasszából fizetik. Alastában a milícia máris garázdálkodott 200 tatárral szemben. Csak a kurultaj irányító szerve, a medzlisz tartja fenn a békét jóindulatával. A véres konfliktus bármely percben kitörhet. Holott ha minden tatár visszatér, az is csak a lakosság egyhatodát teszi ki, hely van a félszigeten bőven. Az ukrán kormányzat 7 milliárdot adott a visszaköltöztetés lebonyolítására, de ez a pénz eltűnt. A Krím nélkül a tatárok mint nép elvesznek, nélkülük viszont a félsziget veszt el sajátosságát. A századfordulón még 700 mecset volt a félszigeten, ma csak 10. Egyet még 1992-ben is egy éjszaka alatt romboltak le. A tatárok jó földművesek és kertészek, csak javára volnának a félszigetnek.

Végül beszámolót olvashatunk a dosszié végén két krími tatár falu meglátogatásáról. Molodejnaja négy éve jött létre, Taskentből települtek ide vissza. Az oroszok ellenkezése már alábbhagyott. Zalankóba legális volt a visszatelepülés: 5000 lakosából 1600 a tatár. A helyi lakosság a kolhoz fennmaradása mellett foglalt állást. A beszámoló szerint azonban a helyi szovjet vezetői csak az igazság felét mondták el.

Drweski, Bruno: L'Ukraine: une nation en chantier. = La Nouvelle Alternative, 1994. 36. no. 3-8. p.

Où en sommes-nous? Un entretien avec des militants des droits de l'homme en Ukraine, Natalia Belitser, Alexandr Ivanov, Leonid Pilunski. = Uo. 9-12. p.

Lazareva, Alla: L'économie: il faut choisir sans avoir de choix = Uo. 13-14. p.

Guillèsmoles, Alain: Huit ans après Tchernobyl, la catastrophe est toujours là. = Uo. 14-16. p.

Litwin, Mikola: Une jeunesse qui recherche la "juste voie". = Uo. 16-17. p.

Stepien, Stanislaw: Le nationalisme et la vie politique contemporaine ukrainienne. = Uo. 17-21. p.

Drweski, Bruno: L'Ukraine entre l'Europe et l'Eurasie? = Uo. 22. p.

Myssyk, Igor: Pour la création d'une nouvelle histoire. = Uo. 22. p.

Skomorochtchenko, Olena: L'Ukraine nationale et la construction d'une société mondiale unique. = Uo. 23-24. p.

Drweski, Bruno: Quelques échos d'un impossible sondage. = Uo. 24-26. p.

Un projet national à développer. Entretien avec Rostislav Radzychevski. = Uo. 27-28. p.

Priorité aux rapports pragmatiques. Entretien avec Tarass Kyiak, député du groupe "étatiste" au parlement ukrainien. = Uo. 29. p.

Contenir les aspirations impériales de la Russie. Entretien avec Pavlo Movtchan, député de Kiev, représentant de l'orientation nationale. = Uo. 30. p.

"Pour un socialisme démocratique." Entretien avec Vladimir Kizima. = Uo. 30-33. p.

Biletski, Mikhail: Éviter une politique de confrontation avec la Russie. = Uo. 34. p.

Malenkovitch, Vladimir: Pour une nouvelle Union des États indépendants. = Uo. 35-36. p.

La longue lutte des Tatars de Crimée pour le droit au retour. = Uo. 36. p.

Drweski, Bruno: La Crimée, une région à risques. = Uo. 37-38. p.

Vozgrin, Valery: Un bain de sang en Crimée? Crimée et Tatars de Crimée, situation explosive. = Uo. 39-40. p.

Compte rendu de la visite d'une délégation dans deux villages tatars de Crimée. = Uo. 40. p.

N. E.

Kisebbségi jog

A kisebbségi keretegyezmény és a budapesti csúcsértekezlet

Az Európa Tanács miniszteri bizottsága 1994. november 10-én elfogadta a nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezményt, amely akkor lép hatályba, miután legalább 12 tagállam ratifikálja. Ez az első nemzetközi egyezmény, amely kizárólag a kisebbségek védelméről szól, és betartásának ellenőrző mechanizmusáról is rendelkezik.

A Keretegyezmény neve arra utal, hogy az 1993-as bécsi csúcsértekezlet döntése alapján olyan dokumentum született, amely elveket rögzít, nem érvényesíthető jogokat, tehát program jellegű, és az aláíróknak bizonyos teret ad az elvek alkalmazásában. Ebben már a bécsi csúcs eltért az ET parlamenti közgyűlésének 1201-es ajánlásától, amely egy nemzeti kisebbségi jogokról szóló jegyzőkönyv kidolgozását javasolta. A jegyzőkönyv rendelkezéseinek érvényesítése az ET emberi jogi bíróságának hatáskörébe tartozott volna, míg a Keretegyezménybe foglalt elvek betartása nem kérhető számon ilyen módon.

Az utóbbi öt évben született kisebbségi tárgyú nemzetközi dokumentumok közül a Keretegyezmény rendelkezései jogilag nem kötelező érvényűek a ratifikáló államokra nézve, ellentétben a kisebbségi jogokról szóló 1992-es ENSZ-nyilatkozattal és az EBEE emberi dimenzióról szóló 1990-es koppenhágai találkozójának dokumentumával. Az említett három dokumentum azonban megegyezik öt alapvető állásfoglalásában:

1. A tárgyalt jogokat a kisebbségekhez tartozó személyek egyéni jogaiként értelmezik. Kollektív kisebbségi jogokat nem ismernek el. Ezen nem változtat az sem, hogy jogukat a kisebbségi személyek másokkal együtt gyakorolják, ti. egyéb alapvető emberi jogok is gyakorolhatók így.

2. E jogok gyakorlása nem érinti az államok szuverenitását és területi épségét.

3. A kisebbségi személyek jogai az emberi jogok általános fogalmának részét képezik, így az ENSZ Alapokmányának védelme alá esnek. Helytelen tehát "emberi és kisebbségi" jogokról beszélni, mert a helyes fogalmazás ez: "emberi jogok, ezeken belül a kisebbségi személyek jogai".

4. Egyik dokumentum sem tartalmazza a nemzeti kisebbség, az etnikai kisebbség (bennük említett) fogalmának meghatározását, sem a kettő közti különbség definícióját. Mindössze az ENSZ emberi jogi bizottságának egy 1994 áprilisi állásfoglalására lehet hivatkozni, miszerint a védelemben részesülő személyek valamely csoporthoz tartoznak, és közös kultúrával, vallással és/vagy nyelvvvel bírnak. Az emberi jogok egyetemes jellegéből következően kisebbségi jogvédelemre nemcsak az adott állam állampolgárai jogosultak, hanem minden ott tartózkodó személy.

5. Hangsúlyosan szerepel mindenütt a megkülönböztetés tilalma. Mivel nem sajátosan kisebbségi, hanem mindenkire érvényes emberi jogról van szó, ez a tilalom kétségtől a kisebbségvédelem egyik kulcsfontosságú eleme lehet. Az ENSZ-tagállamok által elfogadott Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya (1966) például szintén kimondja a diszkrimináció általános tilalmát, amely most gazdagabb tartalmat nyer.

A kisebbségek létezését – a kisebbség fogalmához hasonlóan – nem definiálja a Keretegyezmény sem, ám az ENSZ emberi jogi bizottságának említett állásfoglalása szerint nem az államok állásfoglalása a döntő abban a kérdésben, hogy valamely kisebbség létezik-e vagy sem, hanem az objektív kritériumok.

A Keretegyezmény az elvek sorát tartalmazza a vallás, az oktatás, a nyelvhasználat, a határokon túli kapcsolatok és együttműködés kérdésében. Ezekről elmondható, hogy minél konkrétabb jogot tárgyalnak, annál több feltétel kapcsolódik érvényesítésükhöz. Így pl. a nyelvhasználati témák közül az egyik legkomplicáltabb a kétnyelvű utcanévtáblák használata, amelyhez 9 feltétel kapcsolódik, köztük is a 9. úgy szól, hogy "...amennyiben az állam nem emel kifogást". Másutt, mint pl. az anyanyelven történő oktatás kérdésében a feltételek értelmezése is lehet vitás (a "körzet etnikai összetétele" vagy a "valós igény").

A Keretegyezmény kötelezettségként előírja a kisebbségi személyek számára az állam törvényeinek és más személyek jogainak tiszteletben tartását. Ez utóbbinak az ún. relatív többség eseteiben és a kisebbségen belüli kisebbségek vonatkozásában van jelentősége. Nem szerepel az állam iránti "lojalitás" követelménye, mivel ez alkalmat adhat a kisebbségi jogok korlátozására, amint azt a dokumentumot értelmező hivatalos jelentés megállapítja.

A Keretegyezmény ellenőrzése az ET miniszteri bizottságának feladata. Ebben egy kisebbségügyi szakértőkből álló bizottság fogja segíteni, amely az államok által rendszeres időközönként készített jelentésekből indul ki. Az

első jelentés a Keretegyezmény hatályba lépésétől számított egy éven belül esedékes.

* * *

Az EBESZ budapesti csúcstalálkozóját (1994. december 5-6.) általában eredménytelennek ítélik, ám ebben két olyan témakör játszott szerepet, amelynek voltaképpen nem sok köze van az EBEÉ-hez, új nevén az EBESZ-hez. Az egyik a NATO bővítése kelet felé, a másik a boszniai háború további elhúzódása. A negatív visszhangot az váltotta ki, hogy Budapesten újra nyilvánvalóvá vált a nagyhatalmak ellentéte az első kérdésben és tehetetlensége a másodikban.

Végül is a nemzetközi politika e két időszerű témája háttérbe szorította a résztvevők együttműködésének továbbfejlesztését.

Maga a szervezet névváltoztatása teljesen formálisnak mondható, hiszen semmiféle hatásköri vagy tartalmi módosulással nem járt együtt.

Pozitív fejlemény, hogy a nemzeti kisebbségi főbiztos tevékenysége ismételt támogatást kapott, és működésének anyagi lehetőségei is bővülnek.

Rönquist, Andreas: The Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities. - CSCE/OSCE Summit Meeting in Budapest ended in 'Failure'. = Helsinki Monitor, 6.vol. 1995. 1. no. 38-44, 66-68. p.

Ba. K.

A palesztin autonómia jogi buktatói

A szerző az 1993. szeptember 13-án Izrael és a Palesztin Felszabadítási Szervezet (PLO) által aláírt Elvi Deklaráció, valamint az ennek nyomán 1994. május 4-én aláírt ún. Gáza–Jerikó Egyezmény néhány fontosabb rendelkezését vizsgálja jogi szempontból. Konkrét szövegösszevetésekkel bizonyítja azt a véleményét, miszerint a palesztinok nevében tárgyaló, illetve megegyező szakértők nem fordítottak kellő figyelmet a szerződések jogi nyelvezetbe burkolt részleteire, amelyek nemegyszer későbbi konfliktusok csapdáit rejtik. Annál inkább fennáll ez a veszély, minthogy a két dokumentum teljes szövege csak szűk körben ismeretes, és azokat a palesztinok tömegei részére érthető arab nyelven nem is publikálták.

A palesztin engedményeknek jó példája az, hogy míg az Elvi Nyilatkozat a Gáza és Jerikó körzetében érvényes, az 1967 utáni izraeli megszállás idején hozott jogszabályok és katonai rendszabályok felülvizsgálatát he-

lyezte kilátásba, az Egyezmény szövege valamennyinek az érvényességét megerősíti. Hasonló fejleményeket mutat fel a szerző a megállapodások három kulcsfontosságú kérdésében.

Az igazságszolgáltatásban a Gáza–Jerikó Egyezmény hatályba lépéséig lényegében csorbítatlan volt a megszállt nyugati part polgári bíróságainak hatásköre – Kelet-Jeruzsálem kivételével, de az izraeli telepésekre is kiterjedően. Ehhez képest az Egyezmény kivonta a nyugati part palesztin bíróságainak illetékessége alól az ott élő izraelieket, tehát gyakorlatilag valamennyi ott létesült zsidó települést. Ilyenformán lényegében az izraeli jogrend kiterjesztésére került sor a palesztinok beleegyezésével.

Az Egyezmény a megalakuló palesztin önkormányzati hatóságnak juttatja az illetékességet földügyekben. A szövegek és a körülmények részletes vizsgálata után kitűnik azonban, hogy ez csak látszólagos engedmény. A valóságban a palesztinok által működtetett helyi földhivatalok a megszállás óta is kezelték mindazon földek ügyeit, amelyek nem kerültek elkobzásra, katonai célú felhasználásra vagy a zsidó településekhez. Az Egyezmény egyrészt tehát csak a status quót erősítette meg, de – másrészt – kedvezőtlen fejleménynek minősíthető, hogy ezzel az aktussal mintegy a palesztinok részéről is megerősítést nyertek az 1967 óta végrehajtott, számukra hátrányos változások és tulajdoni manipulációk. Az Egyezmény aláírásáig a palesztinok az izraeli hatóságok által foganatosított telekkönyvi változtatásokat mindenestre illegálisnak minősíthették, azóta viszont ezt aligha tehetik meg.

A harmadik alapvető fontosságú kérdéskör a vízgazdálkodásé. Ebben, az előzőekhez hasonlóan alakultak a dolgok: az Egyezmény a palesztin hatóság illetékességébe utalja a vízforrások és öntözőrendszerek felügyeletét Gáza és Jerikó körzetében. A dokumentum néhány további szakasza viszont világossá teszi, hogy gyakorlatilag ez esetben is a fennálló helyzet megerősítéséről van szó, hiszen a teljes vízmennyiség 80-85%-át felhasználó zsidó telepések jogai nem csorbulhatnak.

A palesztinokra nézve hátrányos korábbi rendelkezések tehát mindhárom területen fennmaradtak, sőt kibővültek. A helyi közigazgatásban dolgozó, korábban Izrael által kinevezett hivatalnokok további alkalmazását szavatolja az Egyezmény, a korábbi állapotok fennmaradásának így a személyi feltételeit is biztosították.

A PLO vezetői és a palesztin tárgyaló delegáció tagjai nyilvánvalóan nem tudatosították az általuk is aláírt dokumentumok jogi részleteinek jelentőségét, illetve felkészültségben e téren elmaradtak az izraeli féltől. Ebből nyilvánvalóan az következik, hogy létre kell hozniuk olyan legislatív testületeket, amelyek a jövőbeni tárgyalások jogi szakértői csoportjait adhatják, illetve az autonómia területén bevezetendő törvények és jogszabályok előkészítésével foglalkoznak. Ez utóbbi talán még fontosabb, hiszen az

autonómia kiterjesztése és megszilárdítása olyan igényes és kockázatos vállalkozás, amelyet részletes és a nyilvánossággal megismertetett jogi szabályozás híján kudarcra ítélni lehet a fellobbanó elégedetlenség és annak beláthatatlan következményei.

Shehadeh, Raja: Questions of Jurisdiction: A Legal Analysis of the Gaza–Jericho Agreement. = Journal of Palestine Studies, 23. vol. Summer 1994. 4. no. 18-25.p.

Ba. K.

Többségi uralom és kisebbségi jogok Amerikában és Afrikában

A világszerte nagy reményeket keltő demokratikus átalakulás során jónéhány afrikai önkényuralmi rendszer is megdőlt. Kérdés azonban, hogy ez elegendő biztosíték-e a kisebbségi jogok érvényesülésére.

Az amerikai demokrácia egyik legalapvetőbb elve a többségi uralom, amelynek elválaszthatatlan kiegészítője a kisebbségi jogok fogalma. Ez utóbbiak érvényesülését az alkotmány és annak módosításai, de különösen az amerikai föderalizmus biztosítja. Eszerint bizonyos jogok és jogszabályok minden polgárra vonatkoznak, ugyanakkor a regionális önkormányzatok ezekkel összhangban álló saját jogszabályokat alkothatnak. Az etnikai és felekezeti sokszínűség jellemezte Afrikában ez használható alapelvnek tűnhet, egyelőre mégsem érvényesül kívánatos mértékben.

Az afrikai katonai diktatúrák és az önkényuralmi egypártrendszerek szívesen igazolták fennállásukat azzal, hogy az etnikailag és felekezetiileg megosztott országokban elmélyítené az ellentéteket a demokratikus többpártrendszer, és veszélybe kerülne a függetlenségüket újonnan elnyert államok stabilitása és területi épsége, hiszen a lakosság összetételének figyelembe vétele nélkül, önkényesen megvont határait a gyarmati korból örökölték. Tény, hogy ezekben az államokban a lakossági arányok következtében ún. permanens többségek és kisebbségek alakultak ki, és a dominancia tartósan ugyanazon csoport kezébe került. Az afrikai fejlődés sajátosságának megfelelően viszont az államhatalom gyakorlásának és befolyásolásának jelentősége sokkal nagyobb, mint a hagyományos demokráciákban.

A hasonló helyzetek kezelésére az amerikai demokrácia egyik válasza éppen a föderalizmus. Abból kiindulva, hogy a polgárok bármely (etnikai, felekezeti, szociális stb.) csoportjának alkotmányosan biztosított joga politikai szövetségeket létrehozni alapvető jogaik védelmére. Ilyen csoportot képezhetnek egy adott terület lakosai is. A demokratikus föderalizmus

szellemében az ilyen területi egységek (szövetségi államok, tartományok, kantonok stb.) alkotmányos jogai lényegében megegyeznek az illető területek polgárainak kollektív, azaz valamennyiük (vagy többségük) által igényelt és gyakorolt jogaival.

Ennek az elvnek következetes érvényesítésével elérhető, hogy a kisebbségek jogegyenlősége megvalósuljon, függetlenül azok létszámától. A szimpla többségi elv (uralom) helyett ugyanis a kisebbségi csoportok képviselete és sajátos autonóm jogai érvényesülnek a helyileg kidolgozott sajátos mechanizmusok révén, a mindenkire érvényes föderális jogszabályokkal összhangban. A föderalizmus és az autonómia biztosíthatja a plurális demokráciákban azt, hogy a konszenzus hiánya és az ellentétes csoportérdekek ne vezessenek tartós társadalmi instabilitáshoz.

Az amerikai demokráciában a területhez, annak lakóihoz kapcsolódó kollektív jogok a kétpillérű, szövetségi és állami kormányzati struktúrákban valósulnak meg. Ezekben belül a különböző érdek- és egyéb csoportok képviselői koalíciókat, alkalmi szövetségeket alkotva érhetnek el többséget egy-egy számukra fontos kérdésben.

Afrikában korunkban szilárdulnak meg az államszervezetek, így sok párhuzam fedezhető fel a 200 évvel ezelőtti amerikai fejleményekkel. A föderalizmus afrikai kísérleteinek kudarcai (Nigériában, Szudánban, Etiópiában) a helyi sajátosságokra vezethetők vissza.

Ilyen mindenekelőtt az államhatárok már említett megkérdőjelezhető volta, amely az önrendelkezési jogra hivatkozó kisebbségi csoportok részéről már számos szeparatista mozgalmat gerjesztett. További jellemzője az afrikai viszonyoknak a mély társadalmi megosztottság, azaz a különféle etnikai, felekezeti, szociális stb. csoportok integrációjának alacsony foka, a konszenzusképesség hiánya, a kizárólagos dominanciára törekvés. Gazdasági téren jellemző az állam túlsúlya, az attól független struktúrák csenevész volta. Végül negyedikként mindebből következik az állam sajátos szerepe: egyfelől túlsúlyával szinte ránehezedik a társadalomra, másfelől viszont "puha államról" beszélhetünk, a törvények általános kijátszására és a korrupcióra gondolva.

Ez utóbbit nemegyszer könnyörtelenséggel és hajthatatlansággal próbálják kompenzálni, aminek komoly szerepe volt a szudáni (észak-déli) és az etiópiai–eritreai föderáció kudarcában. Nigériában viszont inkább a korrupció járatta le a központi kormányzatot és vele együtt a szövetségi államformát, amelynek működő mechanizmusait a kormány képtelen volt kialakítani.

Az afrikai tapasztalatokból nem következik a föderalizmus gondolatának csődje vagy alkalmatlansága. Inkább megvalósításának feltételeire figyelmeztetnek ezek a tapasztalatok: az alkotmányosság, a jogállamiság és a nép által választott legitim képviseleti rendszer fontosságára. Ezekkel együtt működik sikeresen a föderalizmus Amerikában, s ezek megléte

nélkül Afrikában sem bizonyíthatja be, hogy alkalmas az ottani heterogén társadalmak igényeinek kielégítésére.

Thomas-Woolley, Barbara – Keller, Edmond J.: Majority Rule and Minority Rights: American Federalism and African Experience. = The Journal of Modern African Studies, 32. vol. 1994. 3. no. 411-427. p.

Ba. K.

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Népek különválása a birodalmak felbomlása nyomán

A tanulmány célja történelmi analógiák segítségével megvilágítani és némileg prognosztizálni a szovjet utódállamokban maradt mintegy 25 milliós orosz kisebbség, illetve diaszpóra migrációjának folyamatát, amely a szovjet birodalom felbomlása előtt kezdődött ugyan, de azt követően vált nemzetközi szintű problémává. Centripetális migrációról van szó, azaz a megszünt impérium domináns nemzetiségének az egykori peremvidékekről egy szűkebb régió, a birodalom egykori központja, később "maradék" területe felé irányuló elvándorlásáról.

Hasonló folyamatok következtek be három korábbi birodalom szétesése nyomán Európa középső és délkeleti részén az utóbbi 100-120 évben. Az oszmán birodalom területvesztései, majd a török állam megalakulása nyomán a török, a német és az osztrák–magyar birodalom első világháborús veresége és területi veszteségei nyomán pedig a német és a magyar etnikum centripetális migrációja indult meg.

A törökök (és részben más muzulmán felekezetű etnikumok: krími tatárok, cserkeszek stb.) migrációja a birodalom zsugorodásával párhuzamosan folyt, de az utolsó fél évszázadban vált intenzívvé a Balkánon. 1870 körül a későbbi Bulgária területén nagyjából egyenlő volt az ortodox keresztények és a muzulmánok száma, 1888-ban már csak a lakosság negyedét tették ki az utóbbiak, 1920-ban pedig 14%-ra süllyedt az arányszámuk. Macedónia és Nyugat-Thrácia területén hasonló arányú változás ment végbe. A török etnikum visszaszorulása több fázisban, megszakításokkal, az egyes régiókban különböző intenzitással zajlott, és lényegében mindmáig tart.

Az utóbbi jellemzők a német, a magyar és nyilván az orosz etnikum migrációjára is érvényesek, akárcsak a következő lényeges általánosítás. Eszerint a birodalmak felbomlása nyomán – lord Curzon szavával élve – a népek különválása ("unmixing") következik be. A többnemzetiségű birodal-

mak helyén nemzeti államok alakulnak, és az ezt kísérő migráció következtében módosul az érintett területek lakosságának szerkezete, mégpedig a radikális egyszerűsödés jegyében. A korábbi nagyfokú heterogenitás helyébe viszonylagos homogenitás lép.

A folyamatban döntő szerepet játszottak a háborúk és azok következményei, de a migráció nem magyarázható egyedül a háborúkkal. A török (és tegyük hozzá: a görög) etnikum migrációjának egyik központi epizódja az 1919–22-es görög–török háború alatt és után lezajlott tömeges menekülés, majd lakosságcsere volt ugyan, de a bulgáriai törökök 1934–39-ben, majd 1950–51-ben, végül 1989-ben bekövetkezett nagyarányú exodusa nem háborús helyzetben történt. A migráció sok esetben fenyegetés vagy kényszer hatására következik be, de ez sem mindig mondható el.

Az I. világháború végén (1918–21-ben) mintegy 424 ezren vándoroltak a trianoni Magyarországra a más főhatalom alá került területekről, ami az ottani magyar etnikum mintegy 13%-át tette ki (Romániából a magyarok 13,4%-a, Csehszlovákiából 13,7%-a, Jugoszláviából 9,5%-a távozott), és kb. 5%-kal növelte a trianoni Magyarország lakosságának számát. A távozóknak három fő csoportja volt (nekik nem volt kilátásuk korábbi egzisztenciájuk fenntartására): az államigazgatáshoz és a hatalomhoz közvetlenül kötődő személyek; az oktatás, a vasút, a posta és egyéb területek alkalmazottai és köztisztviselői; végül az agrárreformok nyomán a földbirtokokhoz kötődő tulajdonosok és alkalmazottaik. Lényegében tehát a városi közép- és felső rétegek képviselői távoztak, míg a többségében a földműveléshez kötődő falusi lakosság a helyén maradt. A távozók összetétele magyarázza azt a viszonylag jelentős hatást is, amelyet ez a csoport Magyarországon kifejtett 1920 után, lévén hangos támogatója és szorgalmazója a revízióra irányuló irredentista politikának.

A magyarság centripetális migrációja sem korlátozódik egyetlen időszakra, hiszen folytatódott 1944–45-ben, majd azután (beleértve a csehszlovákiai belső, illetve a Magyarországra irányuló kényszerű migrációt s lényegében mindmáig tart. A 80-as években mintegy 36 ezer, zömében magyar nemzetiségű személy érkezett Romániából, később megkezdődött a jugoszláviai magyarok áttelepülése, és a további kilátások sem megnyugtatóak.

Nemcsak a törökök, hanem a németek migrációja is nagyobb arányú volt a magyarokénál. Az I. világháború nyomán a lengyel uralom alá került birodalmi területek német lakosságának mintegy 85%-a távozott (kb. 800 ezer személy). A cseh-morvaországi szudétanémetek tömbje és a magyarországi németesség a helyén maradt. A korábbi Habsburg-birodalom területén mintegy 6,5 millió német került kisebbségi sorba 1920 után (ebből másfél millió a történelmi Magyarország területén). A tömeges migráció azonban nem maradt el ez esetben sem, csak halasztódott. Ma már csak nyomokban lelhető fel az egykor hatalmas német diaszpóra Közép- és Kelet-Európá-

ban. A II. világháborút követő deportálások, kiűzések és menekülések nyomán 1950-ben mintegy 12 millió elűzött német élt Nyugat- és Kelet-Németországban. Ebből 7 millió származott a korábbi német területekről (Szi-lézia, Kelet-Poroszország stb.), 5 millió pedig (köztük 3 millió szudétanémet) az egykori Habsburg-tartományokból. A folyamat több megszakítással azóta is tart, manapság főleg Románia és a szovjet utódállamok németsege körében.

Az orosz diaszpóra várható sorsára nézve számos tanulság adódik. Az egyik az, hogy az egykori "birodalmi" etnikumok távozása nem szükség-szerű vagy automatikus: az új főhatalom magatartásától, a körülmények alakulásától függ. A migrációnak különböző fázisai vannak, és intenzitása mindig a közvetlen vagy közvetett fenyegetettség hatására erősödik. (Meg-döbentő, hogy az utóbbi 5–6 évben a török, a magyar és a német etnikum centripetális migrációja egyaránt felerősödött.) Fontos tanulság az is, hogy a migráció rendszerint szociális értelemben szelektív (kivéve, amikor teljes etnikumok kényszerített eltávolítása a cél), hiszen a létbizonytalanság vagy a fenyegetettség másként hat az egyes társadalmi rétegekre.

A tanulságokat és a helyi sajátosságokat mérlegelve valószínű, hogy leginkább az (1989-ben) 3,3 milliós közép-ázsiai és a 785 ezres transzka-ukázusi oroszországot fenyegeti az elvándorlás. Más kérdés, hogy Orosz-ország mennyire van felkészülve ennek az ország lakosságához képest viszonylag nem nagy csoportnak a befogadására.

Brubaker, Rogers: Aftermaths of Empire and the unmixing of peoples: historical and comparative perspectives. = Ethnic and Racial Studies, 18. vol. April 1995. 2. no. 189-218. p.

Ba. K.

Gróf Bethlen Miklós politikai pályája

Az Erdélyi Múzeum 55. kötete két tanulmányt szentel Bethlen Miklós (1642–1716) pályájának értékelésére: R. Várkonyi Ágnes a politikust, Sipos Gábor pedig a református egyház főgondnokát méltatja. A két dolgozat közül ezúttal R. Várkonyi Ágnesét szemléljük.

R. Várkonyi Ágnes előljáróban leszögezi: Bethlen Miklós születési és halálozási évszáma korszakos mérföldkő az erdélyi fejedelemség, a ma-gyar királyság és egész Európa történetében. Bethlen ifjúkorában Erdély – ugyan török protektorátus alatt – még gazdag és virágzó ország, az európai politika számottevő tényezője, a vesztfáliai békében is szereplő politikai egység. Hosszú élete végére viszont már eldőlt, hogy a fejedelemség

államiságát, egykori jelentőségét és erejét veszítve a Habsburg-birodalom hatalmi rendszerébe kénytelen betago­lódni.

A helyzet paradox: miközben Bethlen Miklós egyike a magyar politika-történet legnagyobb alakjainak, máig nem készült róla átfogó feldolgozás, érdemi monográfia. Nem igazán a személye iránti érdektelenség szülte a hallgatást, hiszen a régi magyar próza mesterművének joggal tekintett Önéletírását több ízben is kiadták, inkább az igény hiányzik arra, hogy a meomár-szöveg alatt futó jelentést felfejtsük, megértsük.

A 19. századi romantika egy merev modellben értelmezte a kort, amibe Bethlen nem fért bele: sem Habsburg-ellenes, sem Habsburg-párti, sem kuruc, sem labanc nem volt. Életműve ellenáll a szokásos klasszifikációs erőszaknak. Mert egyfelől: Zrínyi talán legjobb tanítványa, kancellárságot vállal a Habsburg-uralom alatt, távol tartja magát a Rákóczi-szabad-ságharctól, másfelől: Abafi hive, majd később – a török-uralom alkonyán – megírja a fejedelemség jövőjéről – a bécsi elképzelésekkel perelő – híres röpiratát.

Pedig a korszak egyik legnagyobb formátumú politikusáról van szó, kinek megértésére Várkonyi azt javasolja, hogy "Ha az életút egységében próbáljuk megragadni személyiségét, akkor nem tudok jobb megoldást, mint azt, hogy a kor nemzetközi és hazai változásaira szakadatlan pályamódosítással felelni képes politikus volt".

Szemléletét, műveltségét anyai nagypapja, Váradi Miklós kereskedő, világlátott polgár alapozta meg, majd kiváló tanárai, a karteziánusok első és második nemzedékének kimagasló alakjai (Keresztúri Pál és Apáczai Csere János), külföldön pedig a heidelbergi, utrechti és leydeni tanulóévek alakították.

Külföldi tapasztalataiból sarjadó korélménye: Erdély változásai az európai átalakulásokkal együtt zajlanak, ezért mindig a formálódó Európa politikai-műveltségi kereteibe ágyazottan szemléli a fejedelemség sorsát.

22 éves korábban, mondhatni: beavatottként, tér haza, sőt titkos diplomáciai küldetéseket teljesít. Zrínyi politikáját teljes horderejében megértve átlátta, hogy a nemzetközi törökellenes szövetség megteremtése az ország létérdeke, viszont bécsi kapcsolatai, a megismert politikai kulisszatitkok világossá tették számára – s ezt mintegy meg is jósolta –: a császár inkább pillanatnyi taktikai érdekeit fogja követni a totális törökellenes háborúval szemben (vasvári béke).

Tisztában volt azzal is, hogy a törököt előbb vagy utóbb kiszorítják az országból, és ezzel Erdély státusa is megváltozik. A nagy változásra Erdélyt elsősorban gazdaságilag kívánta megerősíteni: tervei a kereskedelemről, a só forgalmazásáról, az adózás reformjáról arra vallanak, hogy jól ismerte az államgazdaság korszerű elveit. Az 1660-as évek második felétől lassú konszolidáció veszi kezdetét a fejedelemségben, a helyzet politikailag sta-

billá válik, a lakosság gyarapodik, s a konjunktúrából táplálkozó állandó munkaerőhiány magába szívja a moldvai, havasalföldi lakosokat.

Bethlen fő politikai alkotása a Habsburg-erdélyi viszonyt rendező – I. Lipót által kibocsátott – Diploma Leopoldinum (1690). Ő maga így vall munkája céljáról: "Kidolgoztam a diploma tervezetét,...az eszközt, amivel hazám a kereszténység számára valamiképp megtartható lenne."

Az előzmények közismertek: a Szent Liga 1683-ban felmenti Bécset a török ostrom alól, s visszafoglalja a török által megszállt területeket. Erdély nyíltan nem vállalhatott szerepet a törökellenes szövetségben, viszont – egy titkos megállapodásnak megfelelően – pénzzel, élelemmel, téli szállással segítette a keresztény hadakat. A garanciák ellenére a megállapodást a császáriak felrúgták, megszállták Erdélyt. 1690-ben a törökök visszavágtak: ostrom alá vették Belgrádot, Thököly pedig betört Erdélybe. E fejleményeket ismerve érkezett Bethlen Bécsbe a maga 18 pontos tervezetével, amelyet nemcsak a bécsi udvar mértékadó köreivel, de az angol és holland követtel is egyeztetett.

Bethlen itt úgy fogta "nyakon a szerencsét", ahogy Zrínyi tette volna: felismerte a lehetőséget, és gyorsan cselekedett. Átlátta a politikai mozgástér korlátait (Erdély szuverenitása nem volt megtartható, viszont elérte a széleskörű autonómiát a birodalom kebelében) mérlegelte a kockázatokat, egyeztetette az érdekeket, és józan kompromisszumot kötött. Egyetlen ponton vallott kudarcot: a Diplomát nem tudta nemzetközi garanciákkal megerősíteni. Később sem ő lett Erdély gubernátora (be kellett érnie kancellársággal), s a török háborút lezáró karlócai békéből is kimaradt az ország.

A Rákóczi-szabadságharchoz nem csatlakozott, noha több jel utal arra, hogy a mozgalom előkészítésének idején kapcsolatban állt Rákóczival. Távolmaradásának oka talán jólértesültségében keresendő: tudta, hogy Erdélyre Thököly tart igényt, s azt is, hogy a felkelők különböző csoportjait nincs aki összefogja. Bízott ugyanakkor benne, hogy a háború rászorítja az udvart és az európai hatalmakat Erdély ügyének rendezésére.

Az "Olajágot viselő Noé galambja..." c. béketervében (1704) együtt kívánja megoldani a két haza gondjait. Noha művét – a keresztény uralkodók sorában – elsőül a császárnak ajánlotta, ez a dokumentum lett oka elfogatásának, tömlöcbe vetésének (Szebenben, majd Bécsben), amit az uralkodó csak 1711-ben változtatott internálással.

Élete végén a politikai pályafutására jellemző szigorú felelősségtudat – némiképp Széchenyi előfutáraként – az önmarcangoló nemzeti lelkiismeret és önvád hangjába fordul: "...sőt magunk is adánk evvel a sokszínű, formájú gonoszságainkkal egyrésről utat, okot és alkalmatosságot az idegen nemzetnek... az egész hazánk állapotjának a felfordítására..." (az 53. zsoltár parafrázisa).

Adalékok az emancipáció magyarországi történetéhez (1840-1849)

A szerző A magyarországi zsidó értelmiség 1840-1849 című tanulmányát a Kisebbségkutatás 1994. évi 4. számában szemléztük. A jelen dolgozat megállapításai közül ezúttal azokat emeljük ki, amelyek kívül esnek az említett feldolgozás hatókörén.

1840. május 13-án fejezte be munkáját Pozsonyban az országgyűlés. Már hónapokkal előbb nyilvánvalóvá vált, hogy a Deák vezette liberális tábor – az udvar és a főrendi tábla ellenállása miatt – csak kompromisszumoktól fékezve valósíthatja meg reformtörekvéseit. Mégis akadtak eredmények: szabadon engedték a szólásszabadsági perek vádlottait (Kossuth, Lovassy, Wesselényi), a magyar nyelvet a hivatalos nyelv rangjára emelték az állami élet egyes fórumain, törvénybe iktatták az önkéntes örökváltságról, a váltó- és gyáralapításról szóló reformjavaslatot, s végül – közvetlenül az országgyűlés befejezése előtt – elkészült az ország zsidó lakosságáról szóló törvény szövege is.

A reformfolyamat, azaz az ország polgárosodásának egyik lépcsőfoka lett az emancipáció jogi rendezése. Hirdetői első renden a liberális nemesség reprezentánsai. Ahhoz sem fért kétség, hogy a reformmozgalom szabadságeszményéből következően "az asszimiláció útját járó zsidó kereskedők, iparosok, gyárosok s főként a különféle értelmiségi pályákon tevékenykedők... jobban követték a jogkiterjesztő liberális nemest, mint a jogkorlátozó céhpolgárt".

Mert kétségtelen: a magyar társadalomban azért munkálkodó – és általában vallási köntöst öltő – zsidóellenes balítéletek mögött a valóságban gazdasági érdekkülönbségek húzódtak. Jól tudták ezt a reformnemesség képviselői: közülük Eötvös és Kossuth kívánta legkövetkezetesebben feltárni a társadalmi bajok valóságos okait.

Az 1843–44. évi országgyűlés új fejezetet nyit a magyar társadalom, s benne a honi zsidóság történetében. Már az előkészítés során kitűnt: az alsó táblán biztos többsége van a reformok támogatóinak. Újból elővették az ősiség és a hitbizomány kérdését, a birtokbírhatóság és a hivatalviselés nem nemesekre való kiterjesztését, az úrbéri járandóságok becsár szerinti megválthatását amit a birtokosnak már kötelező elfogadniuk), a választójog kiterjesztését az egész polgárságra. A gazdasági kérdések közül napirendre került a hazai ipar védővamos támogatásának és a hitelbank létrehozá-

sának ügye. Végül az alsótábla szorgalmazta a magyar nyelv államnyelvé tételét, és újból követelte Erdély egyesítését az anyaországgal.

A megyék emancipációval kapcsolatos álláspontját Sándor Pál két – egymással ellentétes – véleménnyel szemlélteti. A következőket reformpárti Bezeredy István véleménye: "... a hozzánk idomulást addig tőlük (ti. a zsidóktól) nem is várhatni, míg az alkotmány jótéteményét ők is nem élvezik". Lónyay Gábor viszont nem sietné el az emancipáció törvényi szabályozását, mert – úgymond – amíg a jobbagyság milliói várják, hogy az alkotmány sáncai közé kerüljenek, addig "néhány ezer ember nem kerülhet fölébük".

Mindenesetre a zsidó képviselőtestület 1843. december 3-án kelt petíciója lett az alsótábla 1844. szeptember 27-i emancipációról szóló törvényjavlatának a fundamentuma. A maga teljességében eddig nem publikált, 21 pontból álló tervezet fő pontjai: a türelmi adó eltörlése; a lakhatás korlátozásának megszüntetése; nemesi javak haszonbérletének engedélyezése; a gyáralapítási jog megadás; minden széptudomány és mesterség űzésének engedélyezése; Pesten rabbi- és népiskolai tanítóintézet felállítása; a magyar nyelv tanításának elrendelése zsidó elemi iskolákban; előjárók és felügyelőbizottságok választása a zsidó közösségekben – törvényhatósági feladatokra stb.

Rendezésre várt még azonban a bevándorló zsidók honosításának a kérdése. A két tábla közötti megegyezés értelmében az újonnan érkezettek abban az esetben kaphattak magyar állampolgárságot, ha felmutatták az illetékes földesúr "megegyező levelét", aki lakóhelyet ad, ha 5 ezer forint készpénzt tudnak prezentálni, amit az iparba, vállalkozásba kötelező befektetniük, végül ha 10, indokolt esetben 5 év itt-tartózkodást igazolnak.

Az emancipáció ügye azonban most is zátonyra futott, minthogy az uralkodónak való felterjesztése után öt nappal feloszlott az országgyűlés.

A törvény elodázásával egyidejűleg egyre-másra alakultak meg a zsidók – emancipációt célzó – egyesületei, szervezetei, elsőként a Magyar Izraelita Kézmű és Földműves Egylet, majd a Magyarító Egylet, és a nagyjából elmagyarosodott zsidók által alapított Pesti Magyar Kereskedelmi Bank. Ezen kívül országszerte izraelita újító egyletek jöttek létre. A honi zsidó mozgalmak szándékát jól jellemzi Lőw Lipót 1847. január 22-i nyilatkozata: "Kinyilvánítjuk, (hogy) Magyarországot valóságos és egyedüli hazánknak ismerjük el.." (Ő szolt híveihez először magyarul a zsinagógában.)

Az egyesületi szervezkedés nyomán kezdődött meg a zsidóság teljes beolvadása a magyar társadalomba. Tömegesen tértek át keresztény hitre, s buzgó pártolói (sőt részesei) lettek a nemzeti függetlenségi törekvéseknek. Hoffmann Adolf honvédhadnagy öregkori visszaemlékezésében így ír indítékairól: "Én ugyan mostohagyereke voltam e hazának..., de szeret-

tem... Egy szabad nemzet nem tűrheti, hogy az ő kebelében rabszolgák sínylődjenek. Fölcsaptam tehát honvédnek..."

Kossuth zsidósággal kapcsolatos nézeteit sajátos kettősség jellemezte: egyfelől az Isten, illetve az igazság és a politika törvényeivel ellentétesnek tartotta kizárásukat a polgári jogok élvezetéből, másfelől azonban "szociális egybeolvadásukat" kívánta a vallás által szabályozott társadalmi szokásaik gyökeres reformja útján. A mérsékeltebb liberálisok és a centristák – éppen úgy, mint a nemzetiségek erőltetett magyarosítása ügyében – elvetették Kossuth radikalizmusát. A mértékadó intelmet Széchenyi fogalmazta meg akadémiai elnöki beszédében: "...másnak olyant ne tégy, mit tőle nem fogadnál szívesen...", továbbá: "...a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is, korántsem magyar még".

Az alsótábla 1848. január 21-én tárgyalta a letelepülési és választói jog "valláskülönbség nélküli" megadásának kérdését, a városok követői ezúttal is a törvényjavaslat ellen szóltak fel. Eközben Pozsonyban és több más városban zsidóellenes zavargások törtek ki. A március 15-i események hatására az uralkodó hozzájárul a felelős magyar minisztérium megalakításához. Kossuth – felmérve a közhangulatot – lemondott a fegyverviselés jogának a kiterjesztéséről. Ugyanígy gondolkodott Batthyány is, aki beszédében kifejtette, hogy csak abban az esetben tud védelmet biztosítani a pesti zsidóságnak, ha maga a hitközség kéri tőle a zsidók eltávolítását a nemzetőrség soraiból.

A fordulatot Jellasics támadása hozta meg; ettől kezdve a zsidókat is bevették a nemzetőrségbe. Sőt, szép számmal akadtak zsidók a népfelkelők, a szabadcsapatok és a honvédség soraiban is: pl. a pesti zászlóalj közel egyharmada belőlük verbuválódott.

A zsidóság derekas helytállása nyomán a szegedi nemzetgyűlés 1849. július 28-i ülése köztapssal, egyhangúan fogadta el az emancipációs törvényjavlatot. A világosi fegyverletétel miatt a dokumentum már nem emelkedhetett törvényerőre. Erre közel húsz évet kellett várni (az 1867. évi XVII. tc-re).

Sándor Pál tanulmánya függelékkel zárul. Benne találjuk Deák Ferenc eddig ismeretlen felirati beszédét a türelmi adó eltörléséről; egy alig ismert, 1848. április 3-i miniszteri köriratot az antiszemita zavargások megszüntetéséről; Klapka György – magyarul első ízben közölt – levelét, amelyben áttekintést ad a honi zsidóság részvételéről a szabadságharcban; végül Haynau 1849. augusztus 6-i hirdetményét, amelyben a szabadkai zsidó hitközség rebellis magatartásának megbüntetéséről rendelkezik.

Sándor Pál: Az emancipáció történetéhez Magyarországon 1840–1849. = Századok, 129. évf. 1995. 2. sz. 285-334. p.

Ch. Gy.

Szlovákok és magyarok (2. közlemény)

III. Trianontól napjainkig

A két nemzet viszonyának 20. századi szakaszát két történész – Ladislav Deák és Zoltán Pástor – értékeli.

Az első bécsi döntésről, illetve az azt megelőző eseményekről Deák így vélekedik:

"Komáromban (itt 1938. október 9–13. között eredménytelen csehszlovák-magyar tárgyalások voltak) a magyar delegáció nem tagadta, hogy az általa előterjesztett területi igényeket (ezek 12 124 km²-t tették ki) a "trianoni igazságtalanság" jóvátételének tekinti. Tehát nem a magyar kisebbség helyzetének megoldásáról, hanem az első világháború előtti állapot helyreállításáról van szó (a Szlovák Köztársaság területe 49 036 km²). A magyar politika felett mintha megállt volna az idő. Kizárólag egyetlen jelszót követett: mindent vissza. A magyar delegáció nem tárgyalni érkezett Komáromba, hanem diktálni."

"Egészében elmondható, hogy a bécsi döntés a maga következményével együtt a (szlovák) nemzet történelem legsötétebb lapjaként vonult be históriánkba, amibe Szlovákia nem nyugodott bele, és mindent megtett azért, hogy területének elszakított része (10 390 km², szlovák források szerint 503 980 magyarral és 272 145 szlovákkal) visszatérjen a hazába."

Miközben történészünk eltekint a "hontalanság éveinek" taglalásától, a lakosságcsere eseményeiből kiindulva, a következőképpen jellemzi a magyarországi szlovák kisebbség helyzetének alakulását:

"Egészében azonban a magyarországi toborzás egy jelentős tényezőre mutat rá. A Csehszlovák Áttelepítési Bizottságnak a magyarországi szlovákok számának megállapítását célzó konkrét felmérése bebizonyította, hogy a magyarországi statisztikák hazugok és manipuláltak. Míg az 1941. évi magyarországi népszámlálás szerint az országban 75 ezer szlovák anyanyelvű élt, addig a bizottság megállapította, hogy 473 ezer (sic!)."

"Az áttelepítési akcióval összefüggésben el kell mondani – ismeri be Deák, hogy a magyarországi szlovák kisebbség további nemzeti fejlődése szempontjából a szlovákság egy részének eltávozta negatív következményekkel járt, minthogy gyöngítette a kisebbség ellenállását az asszimilációval szemben. Az a fejlett nemzettudattal rendelkező rész távozott el, amely a nemzetiségi élet legfőbb részese volt és legerősebb eleme a szlovák kisebbség azonosságadata megőrzésének."

"A totalitás időszaka alapvetően nem hozott új elemeket a szlovák nemzeti kisebbség életébe. A magyar kormánypolitika a "népi demokrácia" feltételei közepette is folytatta a nemzeti állam kiépítésének koncepcióját,

s ebben a nem magyar kisebbségeknek nem volt helyük, s ezért összeolvadni tartoztak a magyar társadalommal."

"Jelenleg a szlovák kisebbség asszimilációja olyan messzemenő lett, hogy az ifjabb nemzedék anyanyelvével és ősei lelki tradíciójával teljesen elveszítette a kapcsolatát. Sőt: a magyar politikai körökben általában is az a nézet járja, hogy a magyarországi nemzeti kisebbségek integrációs folyamata befejeződött. E nézetből kifolyólag a magyarországi szlovákokat is szlovákul beszélő magyaroknak tartják (sic!)."

"A totális rendszer bukását követően sem állt be semmiféle lényeges változás a magyarországi szlovákok életében: az asszimiláció folyamata nem szakadt meg. Ezt a szövetségbe tömörült alternatív szervezetek több delegációja is bizonyítja. A szövetség fő célja, hogy legális eszközökkel harcoljon a magyarországi kisebbségek jogaiért és erőszakos (sic!) asszimilációja ellen."

Végül hadd közöljük Deák véleményét a szlovákiai magyar kisebbségről:

"A szlovákiai magyarok úzte nemzetiségi politikája a köztársaság egész létezése alatt nem volt kiegyensúlyozott, és mindmáig képtelen volt meghaladni kisebbségi helyzete hátrányát(!). Minthogy a távolabb élő (?) magyar etnikai csoportokhoz képest ez a kisebbség az anyaország szomszédságában él, politikusai nem elégszenek meg az egyéb magyar kisebbségek jogaihoz képest összehasonlíthatatlanul bőségesebb nemzetiségi jogokkal. Olyan jogokat követelnek, amelyeket a hazában csak az anyanemzet élvezhet (!), olyan jogokat, amelyeket az anyaországon kívül gyakorlatilag nem lehet elérni. Úgy vélem, hogy ebből a nemzetiségi politikából eredeztethető az a számos egyet nem értés, amelynek... nincs soha vége, és törvényszerűen gyanút kelt a tekintetben, hogy ...a szomszédos anyaország a nem teljesített kisebbségi követelményeket nem állítja-e bármikor saját hatalmi érdekeinek szolgálatába."

* * *

Következzék Zoltán Pásztor 1918 utánra vonatkozó eseménytörténete, amelyben a szerző figyelmét elsősorban a gazdasági kérdések kötik le.

T.G. Masaryk már jóval az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása előtt "megjósolta", hogy az új csehszlovák államba több mint fél millió magyart is "besorolnak". V.I. Lenin 1913-ban azzal számolt, hogy a Monarchia helyén föderáció jön létre a nemzeti államokból.

A wilsoni tizennégy pont támogatottsága ellenére (!) a Monarchia elnyomott nemzetiségei 1918 tavaszán tartott római konferenciájának határozatát az antant-hatalmak eltérően értékelték.

A Károlyi-kormány kísérletet tett a szlovákság meggyőzésére, illetve Szlovákia megtartására, s ezért külön tárgyalásokat kezdett a Szlovák

Nemzeti Tanáccsal is. Az "ötödik hadoszlop" felhasználásától sem riadt vissza (vö. a Kassa–Bohumín közötti vasút alkalmazottai körében elért sikerekkel).

Különösen megnehezítették az új csehszlovák állam helyzetét a Szlovák Tanácsköztársaság eseményei (1919. június 16. – 1919. június 30.).

A végül is hatalomra került Horthy-garnitúra 1920. június 4-én Trianonban kénytelen volt aláírni a békeszerződést. "A magyar kormányzati körök azóta Trianont lezáratlan számlának tartották. A szóban forgó valóságot a magyar politikusok, tudósok, művészek egész nemzedékei vitatták... Ezzel az állapottal Magyarország sohasem békélt meg..."

A magyar uralkodó osztályok arra törekedtek, hogy legalább a szlovák gazdaságban őrizzék meg korábbi pozícióikat (pl. a budapesti Általános Hitelbank cseh-morva segítséggel maradhatott az országban, s 1920-ban 426 ezer koronás tiszta nyereségével a Tátra-bankot is megelőzte.)

Jellemző a Budapestről irányított Kassa–Bohumín közötti vasút története is. Itt a díjszabások magasabbak voltak, mint a Csehszlovák Államvasúton, így nehezítve a szlovák áruk piacra jutását. Bár a társaság székhelyét időközben Kassára helyezték, a vasút államosítása – egy német-szlovák-magyar egyezmény végkifejletéeként – csak 1941-ben következett be.

A magyar külpolitika irredenta beállítottsága mindvégig töretlen volt. 1922-ben memorandum-akciót szervezett a Népszövetség nézeteinek alterálása végett, majd lord Rothermere "magyar hajlandóságát" helyezte előtérbe, ami – egyebek mellett – a Vojtech Tuka elleni eljárást váltotta ki 1929-ben. Tukát a csehszlovák igazságszolgáltatás azzal vádolta, hogy Rothermere titkárnőjének Csehszlovákiát terhelő dokumentumokat adott át.

A Duna túlsó oldaláról a szlovákiai magyar kisebbséget is mindinkább az irredentizmus szolgálatába állították. 1929-ben jelent meg Szeredai Gruber Károly A knidoszi leány c. antológiája, amely az elszakított magyarság szenvedéseit ecsetelte.

A harmincas évek elejétől fogva a brit politika megszűnt intenzíven érdeklődni Közép-Európa iránt, s ezért Franciaország meglehetősen elszigetelődött. Az antant-hatalmak pozícióit fokozatosan Mussolini Olaszországa és Hitler Németországa hódította el a térségben.

A Mussolini számára különösen szimpatikus Bethlen István kormánya (1921–1931) ellenében a cseh agráriusok szűkkeblű érdekei kikényszerítették a csehszlovák-magyar kereskedelmi egyezmény felmondását, amelynek helyébe Bethlenék az osztrákokkal kötöttek hasonló szerződést. A kormány ennek ellenére megbukott. Károlyi Gyula második kormánya (1931–1932) ugyan mintha normalizálni szerette volna a csehszlovák-magyar gazdasági kapcsolatokat, ám a helyébe lépő Gömbös-kormány (1932–1936) mindennek véget vetett, s egyértelművé tette Magyarország olasz és német orientációját.

Gömbös a szomszéd államokkal való együttműködést három feltételhez kötötte, úm. a fegyverkezési egyenjogúság elismeréséhez, a magyar kisebbségek helyzetének kedvezőbbé tételéhez és a kisantant államok revízióra való készségéhez.

Csehszlovákiában sor került a kisantant-szerződés átértékelésére. Ennek három oka volt, nevezetesen Franciaország elszigetelődése, Magyarország helyett Németországnak a "főellenség" funkciójába kerülése, Csehszlovákia hazai mezőgazdasági termékekkel való önellátása, illetve a jugoszláv és román mezőgazdasági termékefelesleg átvételének beszüntetése. Ennek következtében kezd az ország a Szovjetunió felé orientálódni, ami a szövetségi szerződés megkötésében csúcsonyul ki (1935).

A csehszlovák-magyar gazdasági háború miatt pl. csak a kassai-bohumi vasútvonal mentén lévő 177 üzemből 136 szűnt meg, mivel elveszítette magyarországi piacát. Több vállalatot újra a magyar-cseh, illetve a nemzetközi banki összejátszás mentett meg a tönkremenéstől.

Az 1935. évi választásokon a magyar pártok 230 ezer szavazatot értek el, s ezzel Szlovákiában megelőzték mind a kommunistákat, mind a szociáldemokratákat. 1936-ban – budapesti sugalmazásra – a szlovákiai magyar nacionalista és klerikális pártok egyesültek, és a magyar politikai elit élére olyan irredenta személyiségek kerültek, mint Esterházy János (!) és Jaross Andor. (Esterházy rehabilitálásával kapcsolatos szlovákiai törekvéseket mindenesetre szigorú történelmi elemzés alá kell venni.)

Mivel a csehszlovák állam (benne az autonóm Szlovákia) túlságosan súlyosnak tartotta a bécsi döntést (1938. november 2.), a lengyelekkel nagysietve közvetlen egyezséget kötött.

Csehszlovákiát – még a szlovák autonómia körülményei közepette sem – a továbbiakban nem sikerült fenntartani. 1939. március 13-án Jozef Tiso Hitlerrel tárgyal, majd egy nappal később, 1939. március 14-én kikiáltják az önálló Szlovák Köztársaságot.

1939. március 23-án a magyar királyi honvédség Kelet-Szlovákiában agressziót követ el. S bár a szervezés alatt álló szlovák hadsereg már másnap megállítja előnyomulását, német támogatással sikerül a magyaroknak az 1939. április 4-i tárgyaláson további 386 km²-nyi területet (74 falu, 45 ezer lakos) nyerniük.

1941 szeptemberében megalakul Magyarországon a Szlovák Nemzeti Egség Pártja. Elnöke E. Böhm, a főtitkár J. Kelemen lett. Ez a párt "érdemeket szerzett a Magyarország megszállta szlovák területeken a szlovák identitás megőrzésében, és az 1939 és 1945 közötti magyar-szlovák kapcsolatok kevés pozitív eleme egyikének tekinthető. A másik oldalon azonosan pozitív jelenség volt a magyar antifasiszták részvétele a szlovák nemzeti felkelésben."

A magyar ideiglenes kormánnyal kötött fegyverszüneti egyezmény annullálta a bécsi döntést, s noha később a magyar kormány az USA kormányánál próbált meg kilincselni a határrevízió érdekében, ám Sztálinnak befolyási övezetében nem volt kedve határokat változtatni. Az 1946. július 29-én megnyílt párizsi békekonferencia lényegében a trianoni határokat állította vissza. "A csehszlovák delegáció a szövetséges hatalmak nyomására kénytelen volt eltekinteni eredeti javaslataitól." (Szerzőnk feltehetőleg a csehszlovák kormánynak arra a javaslatára céloz diszkréten, melynek nyomán – a kitelepítés révén – a magyarság megszűnt volna létezni Csehszlovákiában.)

A szlovák-magyar kapcsolatokban jelentősebb változások a negyvenes évek végétől következtek be. 1956-ban a szlovákiai magyar kisebbség túlnyomó része higgadtan figyelte a magyarországi eseményeket, a határmódosítással kapcsolatos felhívásoknak nem volt aktív támogatottsága.

"Magyarország részvétele Csehszlovákia 1968. évi augusztus 21-i megszállásában a magyarok és a szlovákok közötti kapcsolatokban bizonyos negatív szindrómákat keltett új életre. Ez az aspektus a következő évek kölcsönös bizalmatlanságának vált látenszen létező csírájává. Mindez igen károsan tükröződött a magyarországi szlovákok helyzetében is."

1880-ban a magyarországi Mezőberény lakosságának 37,59%-a volt szlovák nemzetiségű, 1980-ban viszont mindössze 0,24% vallotta magát szlováknak, miközben azért a 11 848 fős településen 1661 lakosnak voltak "szlovák kulturális igényei". "Az efféle statisztikák fényében az Együttélés, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom és a Magyar Polgári Párt vezetőinek a szlovákiai magyarok helyzetével kapcsolatos mindennemű politikai ekvilibrisztikája a Szlovák Köztársaság elleni felelőtlen uszításnak minősül. Nekik ui. már nem elegendő csupán a kulturális és politikai autonómia követelése, sokkal többre fáj a foguk." (!)

"Mivel a szlovákiai magyar front kulturális tevékenysége gyöngye a magyar nagyhatalmi (középeurópai) ambíciók (!) gazdasági köntöst kezdenek ölteni. Minthogy azonban a magyar tőke Szlovákiában ért el gyors és határozott sikereket, lefűjták a port az egyesült magyar-cseh tőke behatolásának immár bevált taktikájáról... Pl. a prágai székhelyű Interbank Rt. szlovákiai térnyeréséről van szó." E bank alaptőkéjének 81%-át a budapesti Magyar Hitelbank mondhatja a magáénak.

Meglehet: a magyar gazdasági alanyok érdekeinek szlovákiai megjelelése a 20. század végén a magyar és a szlovák etnikum minőségileg más kapcsolatait prognosztizálja. "Vagy csak a történelem ismétlődik meg?" – fejezi be Pástor sajátos eszme-futtatását.

Deák, Ladislav: Slováci a Mad'ari. (Trianonská mierová zmluva. Slovenská menšina v Mad'arsku od r. 1918 po súčasnosť. Viedenská arbitráž a jej dôsledky

pre Slovensko. Slovensko-madžarské vzťahy na juhu Slovenska.) = Slovenské pohľady, IV+110. roč. 1994. 11. no. 106-114. p.

Pástor, Zoltán: Slováci a Maďari po roku 1918. = Slovenské pohľady, IV+110. roč. 1994. 11. no. 115-121. p.

F.T.

Nemzeti kisebbségek a II. lengyel köztársaságban (1918-1939)

A Nationalities Papers tematikus számot szentelt az etnicitás szerepének egy jellegzetesen nemzeti, ám több nemzetiségű kommunista párt, a Lengyel KP megalakulásában és működésében. A kérdés a közép-európai politikátörténet izgalmas és kevésbé feltárt fejezete. A szám bevezetéseként olvasható tanulmány áttekinti az 1918-ban újjászületett lengyel köztársaság kisebbségi politikáját és etnikumait.

A II. köztársaság a polietnikus állam jellegzetes példája lett, noha nemzeti alapon jött létre, és a különféle etnikumok viszonyának kezelésében végül is kudarcot vallott. A nemzeti kisebbségek két típusát különböztethetjük meg a két világháború közötti Lengyelországban. A területhez kötődő (territoriális) kisebbségek bizonyos körzetekben többségben vagy jelentős koncentrációban éltek, s ez ösztönözte a körükben megjelenő önállósodási, szeparatista vagy irredenta igényeket (ukránok, fehéroroszkok, németek). A nem teritoriális kisebbségek közé tartozott a zsidóság (noha jónéhány településen többségben élt, ám nem kötődött egyetlen külföldi államhoz sem) és a részben nomadizáló életmódot folytató cigányság.

A lengyel állam kezdettől nemzeti politikát folytatott: ügyelt a lengyelség domináns, uralkodó pozíciójára, és bizalmatlansággal, sőt ellenségesen kezelte a kisebbségeket. Az egész időszakot a folyamatos jobbra tolódás jellemezte e téren is. Tény, hogy a heterogén részekből kialakult új állam belső területi integrációja évekig elhúzódott, és sem a lengyelek, sem szomszédaik nem tekintették véglegesnek a kialakult államhatárokat, amelyekkel egyik fél sem volt elégedett (más-más okokból). A kisebbségek igényeit könnyű volt feltüntetni a belső integráció akadályaként, a nemzetiségi ellentétek kiváltóiként és a területi integritás veszélyeztetőiként. Másrészt a kormányzatot erős nyomás alatt tartották a kisebbségek polonizálását szorgalmazó nacionalisták.

Lengyelország 1919-ben az antant nyomására aláírta a kisebbségvédelmi egyezményt, ám ez negatív visszhangot váltott ki, mert a közvélemény a szuverenitást csorbító külső beavatkozásként értékelte. Kisebbségi egyezmények születtek a SZU-val (rigai szerződés) és Németországgal is. Ugyanakkor a nacionalisták által kiharcolt ún. Lex Grabski korlátozó intézkedései a kisebbségek felháborodását vonták maguk után.

Pilsudski 1926-os hatalomátvétele után javult a kormányzat s a kisebbségek viszonya. Létrejött a keleti vajdaságok és a nemzeti kisebbségek szakértői kormánybizottsága. Eltörölték a felsőoktatásban a numerus clausus, és elismerték a zsidó közösségek önkormányzati szerveinek (kehilloth) autonómiáját. A kisebbségek az 1928-as választásokon azonban mégsem csatlakoztak a kormánypárti listákhoz, és külön listáikkal több mint 25%-ot értek el mind a szejmbe történt, mind a szenátusi választásokon. A kormányzatot megdöbbsentette az eredmény, amely centralizációs törekvéseinek kudarcát, az állam etnikai és politikai dezintegrálódásának rémképét idézte fel benne. Az új parlamentet feloszlatták, és 1930-ra tűzték ki az új választásokat. Ám a legkülönbözőbb korlátozó és megfélemlítő intézkedések ellenére a kisebbségi listák 15% feletti eredményt értek el, ami még mindig túl sok volt, figyelembe véve a korlátozásokat. A fokozódó feszültségben végleg ellehetetlenült a többség és a kisebbségek párbeszéde, véres incidensekre is sor került, majd mintegy az addigi kisebbségi politika kudarcát beismervé, a kormány egyoldalúan felmondta az 1919-es kisebbségvédelmi egyezményt. Az 1935-ös választásokon gyakorlatilag lehetetlenné tették a kisebbségek képviselőhöz jutását. A kormány számára elfogadható kisebbségi származású jelöltekből 24 mégis bekerült a szejmbe és 5 a szenátusba.

A II. köztársaság utolsó éveit az ukránok és a fehéroroszk körében a fokozódó, erőltetett kulturális asszimiláció és polonizáció jellemezte, továbbá a német kisebbség privilegizált helyzetének erősödése, illetve a zsidók elleni korlátozások és az antiszemizmus bátorítása. Ez utóbbiak már a hitleri Németország növekvő befolyását tükrözték. Az 1939-es német és szovjet támadás bekövetkeztekor végül is a lengyel kormányzat nem támaszkodhatott a lakosság kisebbségeihez tartozó egyharmadának aktív támogatására.

A két világháború közötti lengyel népszámlálásokat a kormány rendszeresen manipulálta, úgyhogy adataikat fenntartásokkal kell kezelni. A szükséges korrekciók alkalmazásával azonban valószínűsíthető, hogy az 1930-as évek elején így festett a lakosság nemzetiségi összetétele: lengyel 20 millió 640 ezer (65%), ukrán 5 millió 110 ezer (16%), zsidó 3 millió 110 ezer (10%), fehéroroszk 1 millió 900 ezer (6,1%), német 780 ezer (2,4%). A felsorolt nagyobb etnikumokon kívül litván (200–300 ezer között), orosz (139 ezer), cseh (38 ezer), szlovák (1–2 ezer), cigány (kb. 30 ezer), örmény (kb. 5200), tatár (kb. 5500) és karaita vagy karaim (zsidó vallású török etnikum, mintegy 900–1500 fő) élt Lengyelországban.

Simoncini, Gabriele: The Polyethnic State: National Minorities in Interbellum Poland. = Nationalities Papers, 22. vol. Summer 1994. Supplement 1. no. 5–28. p.

Ba. K.

Szibériába és Kazahsztánba hurcolt lengyelek vallási élete 1939 és 1944 között

1939 és 1941, illetve 1944 és 1945 között a szovjet önkény több száz-ezer lengyelt kényszerített Szibériába és Kazahsztánba. Voltak közöttük deportált civilek (általában kolhoz-munkára beosztva), láger- vagy börtönlakók és hadifoglyok (ők alkották az 1942. után Iránba vezényelt lengyel seregest magvát).

A deportált civilek a térség 56 megyéjének (oblaszty) 2 800 települése között oszlottak el. Noha a szovjet hatalom nevében eljáró NKVD – egy rövid időszak kivételével – hol egészen durván és áldozatokat is szedve, hol pedig valamivel szelidebben tiltotta vallási életük kibontakozását, ünnepeik megülését, a kereszteleket és az egyházi temetéseket, de törekvésük sem így, sem úgy nem járt teljes sikerrel. A jelentősebb lengyel koncentrációkban, esetenként ugyancsak deportált papok segítségével, legtöbbször azonban teljesen laikus alapon, valahogyan mindig sikerült megteremteni a vallásos érzület kielégítését szolgáló alkalmakat. Sok helyütt a helyi szervek is szemet hunytak a lengyelek vallási szervezkedései felett.

Az első deportálási időszak a szovjetek háborús kudarcai miatt következett be, és az ún. amnesztia szerződésben nyert kifejezést (1941. július 30.). Ez a Majszkij és Sikorski által aláírt szerződés tette lehetővé az ország számos ázsiai településén őrzött lengyel hadifoglyok katonai alakulatokká szervezését, illetve egész seregestté növelését. A lengyelek kikötötték, hogy mindebben a "maguk módján" járnak el.

Az eljárás integráns része volt a táborigyelmeztető szolgálattal életre hívása. Mindenütt, ahol lengyel alakulat volt, számos vallási megmozdulást szerveztek a lengyel katonák és civilek számára.

A deportált lengyelek vallási élete ezáltal mintegy kilépett az illegalitásból, a katakombák korára jellemző létezésből. A helyi keresztény és mohamedán lakosság számára is láthatóvá vált, körében nagy vallási felbuzdulást váltott ki. "Lám-lám, azok a száműzött, bebörtönzött és nehéz munkára kényszerített lengyelek, mivel nem szüntek meg imádkozni, az Istentől meghallgatást és szabadságot nyertek" – mondogatták sokan, megelégedve az amúgysem teljesített, ám célkitűzéseiben érvényes öt éves vallásellenes tervről, amely szerint "1937. május elsejéig a Szovjetunió területén nem lesz szükség egyetlen imaházra sem, az Isten fogalmát pedig a középkor csökevényeként és a tömegek megfélemezése eszközeként értelmezik".

A szovjetek, mi tagadás, nem is számítottak a lengyel alakulatok vallási ceremóniáinak ilyen heves hatására, s ezért az Iránba vezénylést követően az NKVD azonnal visszaállította a korábbi vallásellenes szigorot. Nem hiába jegyezte meg Grigorij Szergejevics Zsukov NKVD-tábornok: "Amit maguk

két hónap alatt csináltak (ti. vallási értelemben), nekünk húsz év kell ledolgozásához."

A nyitottabb szemű helybeliek már a rövid, mindössze egy fél évig tartó nyilvános vallásgyakorlás engedélye előtt észrevették a lengyelek vallási hűségét, és mind többen fordultak hozzájuk, hogy gyerekeiket kereszteljék meg, mondjanak áldást behívott fiaikra, lássák el őket vallási jelvényekkel, mégha – mondták – "mi nem is vagyunk katolikusok, imádjuk az Istent".

A hit, miközben segítette fenntartani a lengyelek reményét, hogy "lesz még visszatérés", egyszersmind könnyített is sanyarú sorsukon, ui. láttára a kezdetben ellenséges és bizalmatlan helyi lakosság lassan-lassan szolidáris lett irántuk, és igyekezett enyhíteni létfenntartással kapcsolatos nyomorukat.

Dzwonkowski, Roman: Życie religijne Polaków deportowanych do ZSRR (1939–1944). = Więź, 37. rok. 1994. 11. no. 97-117. p.

F. T.

Modernizáció a Balkánon az I. világháború előtt

A tanulmány a múlt század második felétől, a balkáni nemzeti államok török hódoltság utáni függetlenné válásától az I. világháborúig terjedő periódust alapvetően pozitívan, a nyugat-európai értelemben vett modern állam kialakításában nagy eredményeket felmutató időszakként értékeli. Némileg meglepő álláspontja természetesen ütközik a balkáni társadalomfejlődés említett szakaszáról kialakult közkeletű történelmi és gazdaságtörténelmi nézetekkel. Ez utóbbiak többségére jellemző, hogy a Nyugat-Kellet dichotómiából kiindulva a korszak balkáni államainak politikai rendszerét eleve másodlagosnak és felszínesnek, parlamentarizmusát díszlet jellegűnek és társadalmát lényegében autokratikus, nem demokratikus szerkezetűnek minősítik. A jellemző nézet szerint ezekben az országokban az új nemzeti elit az oszmán uralkodó réteg helyébe lépett, s eközben igen csekély változás zajlott le a társadalomban.

A szerző megkérdőjelezi a közkeletű és szerinte prekonceptiókra épült véleményeket. Egyrészt rámutat számos nyugat-európai, de periférikusabb helyzetű államnak (skandináv országok, Portugália) a balkánival rokon megkérdőjelettségére a társadalomfejlődésben. Másrészt pedig – s ez a dolgozat kifejtő része – az egyes balkáni államokat sorra véve konkrét példákkal bizonyítja általános tételét. Eszerint a balkáni államokban csekély létszámú és társadalmi bázisú, de országuk modernizálására elszánt elit került hatalomra. Fő törekvésük a modern európai államokra jellemző centralizált és hatékony intézményrendszer kialakítása volt, mégpedig éppen országuk nemzeti értelmű integrációja és stabilizációja, illetve a nép támogatásának elnyerése végett. A nemzeti integráció

alapvető célkitűzés volt mindegyik államban, a második cél pedig feltételezte a felemelkedést, az anyagi jólét megteremtését. Ezen célok elérésének a nyugati minták szerint a liberális állami intézményrendszer s vele az alkotmányosság, a felelős kormányzat, a polgári jogbiztonság és az általános közoktatás volt a legmegfelelőbb politikai eszköze.

Az ilyen programmal rendelkező, lényegében a középosztályt helyettesítő s annak értékeit képviselő nemzeti liberális elit domináns szerepre tett szert a politikában, noha a gazdasági életben gyengébb volt a hagyományos (földbirtokos, arisztokrata) vezető rétegeknél. A nemzeti liberálisok mindegyik balkáni államban (Románia, Szerbia, Bulgária, Görögország) sikerrel jártak a többpártrendszer és a parlamentarizmus bevezetésében, noha ezek nem folyamatosan és gyakran kifogásolható módon működtek.

Az egész folyamatban kulcsfontosságú tényező az idő. Az említett változások révén a balkáni országok korszerűsödése sokkal gyorsabb ütemben zajlott, mint a hasonló nyugat-európai fejlődés, ami azzal magyarázható, hogy az új balkáni államokban az erre létrehozott állami bürokrácia törvényhozói és szervezési módszerei gyorsították, helyenként "rövidre zárták" a célszerű fejlemények bekövetkeztét.

Ennek egyik folyománya lett az állami apparátus túlzott befolyása, az állam túlsúlya a társadalom- és gazdaságfejlődésben, az iparosodásban. A történelmi lépéskényszer miatt megfordult a sorrend: Nyugaton a fejlődés és az iparosodás segítette elő a modern államszervezet kiépülését, a Balkánon viszont az utóbbi ösztönözte tudatosan az előbbit. Az ilyen képlet általában jellemző a megkésett fejlődésű társadalmakra. Ha azonban a konkrét eredményeket nézzük, azok igazolják a balkáni nemzeti liberális politikusgeneráció elképzeléseinek helyességét.

Törekvéseik megvalósításában annyival voltak nehezebb helyzetben a nyugati mintaországoknál, hogy az állam- és a nemzetépítés feladatát, más szóval a modernizációt és a nemzeti integrációt, egyidejűleg, egyazon történelmi időszakban kellett elvégezni a Balkánon.

A reformok sikerét több adatsor szemlélteti, amelyeket a nyugat-európai adatokkal összevetve táblázatokba foglalt a szerző. Ilyen például a választási részvétel, amely Bulgáriában nem volt lényegesen rosszabb az általános (férfi) szavazati joggal bíró nyugati államok adatainál. A közvetlen helyhatósági választásokat pedig csak alig 10 évvel hamarabb vezették be Franciaországban (1877), mint Bulgáriában. A balkáni paraszti lakosság hamar felismerte, hogy a választási eredmények hatással vannak sorsára, mivel igen sok múlik a hatóságok összetételén. A 100 lakosra jutó iskolai tanulók számában, illetve az írni-olvasni tudó sorköteles fiatalok arányszámában Bulgária csak kevéssel marad el a fejlett országoktól. (A számos bolgár példát a szerző az ottani bőségesebb adatokkal indokolja.) Elmondható, hogy – Románia kivételével – a XX. század elején a balkáni országok

elemi és középfokú oktatási adatai magasabbak voltak, mint a nyugat-európai országoké 50–60 évvel korábban, és néhány esetben megközelítették a korabeli nyugat-európai értékeket is.

A helyenként apologetikus dolgozat egyik következtetése, hogy a hódoltság évszázadait követő balkáni modernizációt, noha kétségtelenül nyugati mintái voltak, helytelen volna pusztán bizonyos minták gyengébb utánzásának minősíteni. Sajátosnak nevezhető úton, az állam kivételes szerepét felhasználva, a nemzeti integrációval egyidejűleg a modern társadalomnak kulturális és politikai téren olyan fokára jutottak el ezek az országok 1914, illetve a balkáni háborúk előtt, ami jóval magasabb volt ugyanazon országok gazdasági fejlettségi fokánál.

Mishkova, Diana: Modernization and Political Elites in the Balkans before the First World War. = East European Politics and Societies, 9.vol. Winter 1995. 1. no. 63-89. p.

Ba. K

Bánáti autonómia-tervek 1918–20-ban

Trianon Románia, Jugoszlávia és (legkisebb részben) Magyarország között osztotta fel azt a Bánátot, melynek három történelmi magyar megyéjét (Temes, Krassó-Szörény, Torontál) a románság után a legnagyobb lélekszámban németajkúak, a "temesi svábok" lakták. (Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a megoszlás 37,4% román, 24,5% német, 18,0% szerb, 15,3% magyar és 4,8% egyéb volt.)

A Magyarországtól történő elszakítás előszele már 1918 végén érződött, amikor is a bevonuló szerbek nyomában francia antant-csapatok szállták meg a területet, amelyet a magyar hadvezetés előzőleg (a fegyverszünet feltételeként) kiürített. Valószínűleg a kiürítés belső kitérésével egyidejűleg (okt. 30.) egyeztették azt a lépést, melynek értelmében Roth Ottó szociáldemokrata pártvezető másnap kikiáltotta a "Temesvári Köztársaságot", illetve a magyar állami keretek között létrehívandó autonómiát. Ez volt az első bánáti autonómia-terv.

Még ugyanaznap megalakult a "Bánáti Néptanács" – a korábbi városi tanács 20 tagjából, 60 katonatanácstagból, 40 munkás- és 70 pártküldöttből. A magyar kormány is megadta hozzá a hivatalos elismerést. Egy hétre rá "bánáti kormánybiztosi" kinevezést kapott az a Bartha Albert, aki a kiürítést illető döntés pillanatában területi hadtestparancsnok volt. (Nemso-kára hadügyminiszter lett, ekkor Rothot nevezték ki a helyére, mindösszesen egy napra!)

Közben a kiürítés megtörtént, a fegyverszünetet november 13-án megkötötték, és bevonultak a szerbek, akik 20-án felszámolták a Néptanácsot.

Szerbia Bácska és Baranya mellett bejelentette igényét a Bánát nagy részére. Románia, miután a területre (még 1916-ban) ígéretet is kapott, tiltakozott és semlegesítést követelt. Ennek biztosítására vonultak be a franciák november végén. A szerbekkel még ők sem tudtak könnyen egyezkedni: pl. 1919 márciusában Krassó-Szörényre korlátozták a francia megszállást ("Lugos-megye"), Temes és Torontál pedig szerb kézre jutott.

Roth további erőfeszítéseket vállalt a Bánát felosztásának megakadályozására. Március második felében Franchet d'Esperey tábornokhoz fordult memorandummal. Indítványa egy francia védnökséggel létrehozandó független Bánátról szólt, annak teljes területével. A legitimitás kérdésében népszavazást javasolt. Roth nemzetközileg is propagálta a tervet, a politikai fórumok azonban nem reagáltak rá. A memorandumhoz kapcsolódva Homonnay Elemér a sajtónyilvánosság szintjén kantonizált rendszerű változót ajánlott (11 román, 8 német, 6 szerb és 5 magyar többségű kantonnal), és a "Bánátia Köztársaság" elnevezést javasolta.

Roth indítványát egyébként csak mint teljesen hiábavaló elképzelést ejtették el, hogy Bánát magyar állami keretek között maradjon, mégha a "népi" svábok sem kívánták egyöntetűen a kiválást. Népképviselőjük által 1918. december 8-án kibocsátott dekrétumban álltak ki Bánát (s vele Bácska) területi egysége és autonómiája, megfelelő szintű magyar parlamenti (!) képviselője, valamint az autonómia nemzetközi garانتálása mellett. Kisebb csoportjaik más variánsokkal is előálltak (a sajtóban), a nagy hirtelen elzász-lotaringiai gyökértudatúvá lett "francia" svábok pedig, természetesen francia védnökséggel, ismét önálló Bánátiát propagáltak.

Időközben elkezdődtek a béketárgyalások. A szerb-román határvitát rendező, 1919. július 3-i párizsi döntés tulajdonképpen elvégezte a mai állapotoknak is megfelelő felosztást. De az egyes csapatok visszavonása előtt még egyszer fölizgatta a kedélyeket egy sváb csoport föllépése Bánát egészének Romániához csatolása érdekében (október 10.). Az indítványt Párizsban is benyújtották, azonban határozott elutasításra találtak. Majd egy ellencsoport novemberben kopogtatott Párizsban, magyarpárti indítvánnyal, de még csak nem is fogadták őket, mert Magyarország egyelőre ki volt zárva a béketárgyalásokról.

A trianoni szerződés aláírása előtt a K. Kayser és M. Ackermann által aláírt iménti indítványt a "Bánáti-Bácskai Elzások és Svábok Bizottsága" nevében kiadott "emlékiratként" még egyszer eljuttatták a békekonferenciához, egyidejűleg a Népszövetséghez. A benne található minden eddiginél alaposabb és nyomatékosabb érveléssel, tulajdonképpen a korábbi elképzelések legjobb, legreálisabb elemeit dolgozta össze: a sváb regionális integritás fenntartását, a szuverenitás megadását (magyarországi autonómiaként vagy a teljes önállóság szintjén), a nemzetközi semlegesítést, a nemzetiségi viszonyoknak megfelelő, a svájci típusú kantonosítást. A francia

sajtó ugyan váratlan érdeklődéssel felkapta a témát, az illetékes fórumok azonban ezúttal sem foglalkoztak vele. Az új határokat a felek eredeti megállapodása szerint fogadták el. Románia természetesen "felbujtással" és "cselszövésessel" vádolta Magyarországot.

A szépreményű bánáti autonómia, illetve a független Bánátia gondolata elhamvadt. Mint "nem nemzeti" kiindulású terv, a párizsi békekonferencián egyszerűen nem kaphatott teret. Erre igazából előzetes esélye sem volt az adott nemzetközi helyzetben, s esetleges megvalósulása során sem élt volna sokáig.

A közlemény a Bánát első világháború utáni felosztásáról készülő disszertáció részlete.

Schmidt-Rösler, Andrea: Der Gedanke einer Banater Autonomie 1918–1920. = Südostdeutsche Vierteljahrsblätter, 44. Bd. 1995. 1. H. 55-62. p.

K. S.

Románia és a "jugoszláv" Bánság kérdése 1941 tavaszán

A trianoni békediktátum (1920. jún. 4.) az addig Magyarországhoz tartozó Bánságot három részre osztotta. Északi és keleti részét Romániához, a nyugatit és a délit Jugoszláviához csatolták. Csupán északnyugati kis része maradt Magyarországnak.

A két világháború közötti időben Románia és Jugoszlávia baráti viszonyban állt egymással. A kisantant tagországaként (1920–1921) és a Balkánpaktum (1934) aláíróiként mindketten a háború utáni békediktátum haszonélvezői voltak.

1940 nyarán Moszkva, Berlin és Róma egyaránt nyomást gyakorolt Bukarestre, hogy jelentős területeket adjon át a Szovjetuniónak, Magyarországnak, illetve Bulgáriának.

1940. június 26/27-nek éjszakáján Moszkva ultimátumot küldött Romániának, melyben követelte Besszarábia és Észak-Bukovina átadását. Néhány óra múlva Bukarest tájékoztatta Belgrádot az ultimátumról, tudatva azt is, hogy akár fegyverrel is kész megvédeni az említett területeket. Ugyanakkor szerette volna megtudni, hogy számíthat-e Jugoszlávia katonai támogatására, amennyiben Bulgária vagy Magyarország részéről is agresszió érné.

Annak ellenére, hogy ekkor még nem kötötték meg a magyar-jugoszláv örök barátsági szerződést (1940. dec. 12.), Belgrád válasza kitérő, kétértelmű volt. Nyilvánvaló lett, hogy Románia a korábbi "barátra" nem számíthat.

1941 áprilisától a két ország közötti viszony egyre inkább romlott. A románok a szerbek tudomására hozták, hogy amennyiben a magyarok bevonulnának Bácskába, akkor ők – az ősi román föld jogán – azonnal elfoglalnák a Bánság jugoszláviai részét, így akadályozva meg a magyarok további terjeszkedését. Erre a román szándéokra Antonescu is fölhívta a német vezetés figyelmét. Kifejtette, hogy a fentebb említett lépéseket akkor is megteszi, ha az nagyobb méretű konfliktushoz vezet.

1941. április 5-én Franklin Mott Günther amerikai miniszter találkozott Antonescuval, akit arról tájékoztatott, hogy értesülései szerint fennáll egy Románia elleni jugoszláv támadás lehetősége. Az amerikai küldött erre a magyar-jugoszláv titkos szerződésből (?) következtetett. Ennek alapján Bánság romániai részét Jugoszlávia, Dél-Erdélyt pedig Magyarország kapta volna meg. A fentiek ismeretében, Románia addigi tartózkodóbb magatartását a németekkel szemben teljesen megváltoztatta. Ugyanis meggyőződött arról, hogy érdekeinek egyetlen hathatós támogatója a térségben csak Németország lehet.

Görögország és Jugoszlávia megtámadása után (április 6.) Hitler parancsot adott Jugoszlávia földarabolására. Ennek értelmében Magyarország és Bulgária kapott területeket. Horvátország "független" lett, Németország pedig fönntartotta a jogot a jugoszláv Bánság, illetve a volt Szerbia fölötti "védnökségre".

Április 11 és 13 között a magyar csapatok bevonultak Bácskába és a Baranyai háromszögbe. Mivel Románia – korábbi fenyegetése ellenére – nem avatkozott be a területi kérdésbe, elnyerte az amerikai és egyes nyugati kormányok elismerését. Nem így értékelte a passzivitást a Bánság román lakossága és Románia politikai életének számos meghatározó személyisége sem. Ők katonai beavatkozást, illetve a Bánság megszállását követelték. Voltak, akik egy korridor létesítését is szükségesnek tartották. Ez átszelve Szerbiát, Macedóniát és Albániát, az Adriai-tengerig terjedt volna. Erre a tervre magyarázatot is találtak. Szerintük ebben a zónában ma is románok élnek, vagy pedig elszlávosított románok, akik vissza akarnak térni az anyaországhoz. Ezt a tervet ellenezte Iuliu Maniu, a Nemzeti Parasztpárt vezetője, aki pillanatnyilag a román-jugoszláv barátság megőrzését fontosabbnak tartotta a terjeszkedés e formájánál. Maniut támogatta a Liberális Párt vezetősége is. A román államvezetés még akkor is a két fél "barátsága" mellett kardoskodott, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy szerb repülőgépek bombázták Temesvárt, Aradot és Oravicát.

Romániát a német hadvezetés sem bátorította a beavatkozásra, mivel Németország akkor teljesen ura volt a jugoszláviai helyzetnek. Viszont nem szabad elfelejténünk, hogy az amerikai, görög, később pedig a szovjet diplomáciának szintén komoly szerepe volt Románia távolmaradását illetően.

Április 14-én a "jugoszláv" Bánságból nyolcvan román küldött érkezett Temesvárra. Ők a románság azon kérését tolmácsolták, hogy a terület Romániához való csatolása érdekében tegyen meg mindent a kormány. Tudatták, hogy ők már lépéseket is tettek ennek megvalósításáért. A falvakban kitűzték a nemzeti zászlót és román közigazgatást vezettek be. A küldöttek Bukarestbe utaztak, ahol április 16-án Antonescuval is találkoztak. Ezzel egyidőben Románia szerte kampány indult Bánság érdekében.

Április 28-án újabb "jugoszláviai" román küldöttség érkezett Temesvárra. Ők is az egyesülést sürgették, román templomok megnyitását és román nyelvű iskolák létesítését követelték, különösen a Timok-völgyében, ahol szerintük 300 ezer identitásától megfosztott román él.

Egyébként 1919 és 1941 között a román kormány többször fordult Jugoszláviához az ottani román kisebbség jogainak csorbítása miatt, de "barátság ide vagy oda", minden román fáradozás eredménytelen volt.

A Bánság ügyében a román és magyar diplomáciai csatározások is tovább tartottak. Mindkét fél Németországtól remélte a számára pozitív megoldást. A románok az ott élő 130 ezer román jogán, a magyarok pedig a terület történelmi hovatartozásáért tartottak igényt rá. Bárdossy magyar miniszterelnök kifejtette, hogy "Románia jogtalanul számít erre a területre, hiszen ez soha sem volt román. Jelenleg a jugoszláv, korábban pedig a magyar állam részét képezte." Berlin is kétségbe vonta a románság már jelzett túlzott számarányát, és azt az állítást is valótlannak tartotta, hogy a Bánságban alig élnek magyarok.

Hitler, hogy magyar szövetségesét megnyugtassa, kijelentette, hogy a Bánságot csak ideiglenesen tartja német megszállás alatt, de utána visszatér Magyarországhoz. A románoknak megígérte, hogy a magyar csapatok nem lépik át a Tisza vonalát, s így nem kerülhetnek összeütközésbe a románokkal. A német vezetés Antonescunak külön is tudomására hozta, hogy támogatja őt, és megerősíti a hatalomban.

Április 22-i keltezéssel Románia memorandumot terjesztett Németország elé a Balkán-félsziget újrendezéséről. Ebben továbbra is igényt tartott a "szerb" Bánságra, valamint Dél-Dobrudzsára, ahol szerinte 600 ezer román élt a nemzeti jogok érvényesítésének lehetősége nélkül. Az előterjesztés magába foglalja egy szabad Macedónia vagy "Timok tartomány" létrehozását német-román-olasz igazgatás alatt. Dél-Dobrudzsa helyett Bulgária "fájdalomdíjként" az Égei-tenger partjának egy széles sávját kapta volna meg. Végül Antonescu egy konferencia összehívását tartotta szükségesnek, melyen – lehetőleg Hitler jelenlétében – ismételte volna meg a román javaslatokat. A memorandumhoz csatolták a Bánságra vonatkozó földrajzi, etnikai, történelmi és gazdasági érvek mutatóit, melyek alapján már 1919-től az egész területnek Romániához kellett volna tartoznia. Míg

Antonescu Hitler pozitív válaszát várta a "Bánság ügyében", Németország a "szerb" Bánságot Magyarországnak ígérte.

Az események további alakulása az egész ügyet mellékvágányra terelte, mivel 1941. június 22-én a központi hatalmak megtámadták a Szovjetuniót.

Boia, B. Eugene: România și problema Banatului iugoslav în primavara anului 1941. = Revista Istorică, 5. tom. 1994. 9-10. no. 1013-1027. p.

Z.J.

Módszertani kérdések

Az önálló szlovák állam és nemzetiségei: a Der Donauraum című bécsi folyóirat tematikus számából

Az 1993 januárjában nemzetközi jogi szempontból is önállósult Szlovákia mint Ausztria új észak-keleti szomszédja, minden korábbinál nagyobb figyelmet élvez Bécsben. A Der Donauraum című folyóirat, mely az Institut für den Donauraum und Mitteleuropa kiadványa, dupla számában e kérdéskörből több közérdeklődésre számot tartót dolgoz fel. L. Lysák a szlovák ipar és gazdaság bemutatására vállalkozik, I. Tirpák szlovák megvilágításban foglalja össze a környezet és az energiapolitika összefüggéseit (a szerző ekkor környezetvédelmi miniszter a kormányban). Három írás szlovákiai történelmi-művelődéstörténeti témákat elemez. E. Hrabovec bécsi történész Szlovákia államjogi helyzetét tárgyalja az 1944–1968 közötti időszakban, az ugyancsak bécsi K. Schwarz a bécsi evangélikus teológiai fakultás szlovák kapcsolatait tekinti át Kollártól Kvacaláig, végül a pozsonyi J. Novák tanulmánya a Comeniusról elnevezett egyetem 75 éves fennállásáról számol be.

A mi érdeklődésünkre a szám közepén helyet foglaló tanulmánypáros tarthat igényt. Ján Podolák néprajzos professzor a szlovák nemzetiségi politika elkötelezettjeként beszél a szlovákiai nemzetiségiéik általa felhőtlennek vélt sorsáról, míg a magyar Bauer Edit, egyébként szlovákiai országgyűlési képviselő, a kisebbség szemszögéből igyekszik képet nyújtani ugyanerről. Mindkét tanulmány bővelkedik adatokban, közülük igyekszünk a legfontosabbakat szemlézni.

Előtte azonban hadd idézzük Podolák nyitó mondatát, mely a mai helyzet reményeit a múlt valóságának állítja be: "Szlovákia földrajzi helyzetének megfelelően jelentős szerepet játszott Közép-Európa politikai, gazdasági és kulturális történelmében". Ezután említi fel a középkori kereskedelmi útvonalakat s az évszázadok során ismételtelen jelentkező külső hatalmi érdek-

megnyilvánulásokat. Lábjegyzetéből megtudhatni, hogy Európa földrajzi központja az ősi Kremnica (Körmöcbánya) közelében található.

Első adatai az 1991. évi népszámlálást idézik, amely 5,3 millió állandó lakost regisztrált: 4,5 millió szlovákot és közel 760 ezer valamelyik nemzetiséghez tartozó állampolgárt. Legszámosabban a magyarok voltak: 567 ezren. Rajtuk kívül 81 ezer roma, 53 ezer cseh, 17 ezer ruszin, 14 ezer ukrán és 5629 német élt az országban.

Podolák a XIX. századi viszonyokat úgy értékeli, hogy akkor erőszakos asszimilációnak voltak a szlovákok kitéve. Ezt igazolja azon adattal, hogy míg 1880–1910 között a szlovákság száma a mai Szlovákia területén 1,49 millióról mindössze 1,68 millióra nőtt, addig a magyaroké 540 ezerről 885 ezerre. További igazolást lát abban is, hogy 1910 és 1930 között (mikor már nem volt erőszakos magyarosítás), a szlovákok száma 2, 25 millióra nőtt, s a magyaroké lecsökkent 585 ezerre. Bauer ezzel szemben a két világháború közötti Csehszlovák Köztársaság nemzetiségi összetételét így adja meg: 6,5 millió cseh, 3,9 millió német, 1,7 millió szlovák, 1,07 millió magyar, továbbá 0,4 millió ruszin és lengyel. Látható, hogy a szerzők számai felelnek egymással. A 90-es évekbeni helyzethez visszatérve, még említést érdemel Bauer azon adata, hogy Szlovákiában magyar anyanyelvűnek vallotta magát 608 ezer személy.

Podolák a II. világháborút követő év eseményeit úgy foglalja össze, hogy az akkori kormányzat keményen fellépett a német és magyar nemzetiségűek ellen, s ekkor a dél-szlovákiai térségből "sok magyar menekült Magyarországra a magyar fasisztákkal való kollaboráció következtében várható büntetés feletti félelmében". Egyébként pedig a "magyarok egy része nem önkéntesen (unfreiwillig) át lett telepítve a cseh határterületre (ahonnan kitelepítették a németeket)."

A világháború követő reszlovakizálást, amikor is 327 ezer ember engedett a kényszernek, és hajlandó volt magát szlováknak vallani, csak Bauer tárgyalja. A cseh határvidékre szerinte 44 ezer magyart kényszerítettek, s 68 ezer személy települt át Magyarországra. Csak Bauer említi meg a trianoni békeszerződésnek azon pontját is, amely előírta, hogy 30 év múltán a lakosság népszavazás formájában dönthet arról, hogy melyik országhoz kíván tartozni. Bauer szerint a 90-es évek elején 435 faluban haladta meg a magyar népesség aránya az 50%-ot, s további 523 faluban volt 10–50% között a magyarok aránya.

Az 1993. januári alaptörvény nemzetállamként határozza meg Szlovákiát, amiből a nemzetiségiek arra következtethetnek, hogy ők másodrendű állampolgárok.

Podolák a járások szintjén említi, hogy 13-ban haladja meg a magyar kisebbség aránya az 5%-ot, s közülök kettőben (a dunaszerdahelyiben és a komáromiban) az 50%-ot. A romák száma a népszámlálás szerint 81 ezer,

de a helyi közigazgatási adatok összesítéséből 254 ezer kerekedik ki, ám Podolák okfejtése alapján az európai normák szerint csak az tekinthető egy adott nemzetiséghez tartozónak, aki annak is vallja magát, tehát a 81 és a 254 ezer közötti különbség esetében csupán "roma származású személyekről" lehet beszélni.

A csehek száma a mai Szlovákia területén 1930-ban 122 ezer volt, de ezek többségének 1939 után "el kellett hagynia Szlovákiát" – állapítja meg Podolák az elhagyás okáról nem szólva. A háború után mindenestre meglehetősen sok cseh szakember érkezett az országba. A mai Csehországban 308 ezer szlovák él, míg Szlovákiában csak 53 ezer cseh. Ám mindkét népcsoport esetében még eldönthető, hogy melyik állampolgárságot választja.

A ruszin és ukrán csoportok közé a történelmi-vallási tradíciók vannak választóvonalat. Számuk folyamatosan fogy (1910: 97 ezer, 1950: 48 ezer, s ma együtt 31 ezer). 1989 után újraéledt a kettéválás, mikor a görögkatolikus egyház is elsimerést nyert.

A pár ezres németiség mellett még említést érdemelnek a morvák (közel 4 ezer), a sziléziaiak (közel 1200), továbbá a horvátok és a bolgárok. Végül pár ezer lengyelről is tudnak. A zsidók (szám nélkül) ekként aposztrofálódnak: "élnek zsidók (is) Szlovákiában. Ők ma már nem számítanak etnikumnak, de ennek ellenére zsidó vallási közösségnek tartják magukat".

Podolák az új szlovák alkotmány javára írja, hogy "olyan mértékben garantálja a nemzetiségi jogokat, amely nem gyakori a demokratikus szempontból fejlett nyugat-európai államokban (pl. a dán, német, francia, olasz államban stb.) sem". A nemzetiséghez tartozók közösen ápolhatják saját kultúrájukat anyanyelven terjeszthetnek információkat, s anyanyelvüket a hivatalos szervek előtt is használhatják, végül részt vehetnek a kisebbségek körülményeit befolyásoló döntésekben. Feltéve: ha mindezen jogaik gyakorlásával nem veszélyeztetik Szlovákia szuverenitását és területi egységét, s nem vezet joggyakorlásuk mások diszkriminálásához. Bauer viszont úgy látja, minthogy az állam egységét veszélyeztető tevékenységet a kormány állapítja meg, e "gumi"-szabályt veszélyes módon ki lehet terjeszteni. Arra pedig, hogy a kisebbségnek joga van a saját sorsát illető döntésekben részt venni, konkrét példával él: a magyar koalíció az alkotmány vitája során 30 változtatást javasolt, de a tíz szakbizottság kivétel nélkül elutasította mindegyiket. Podolák ezzel kapcsolatos lábjegyzete: "A magyar kisebbség képviselői törvényjavaslatot nyújtottak be a parlamentnek a nemzeti kisebbségekről és etnikai csoportokról, de ez még nem került plenáris tárgyalásra".

Az oktatásügy bemutatása közben Podolák megállapítja, hogy a nemzetiségek számára három típusú iskola működik (egynyelvű nemzetiségi oktatási nyelven, kétnyelvű, mikor bizonyos tárgyakat szlovákul, másokat a

nemzetiség nyelvén oktatják, s végül olyan, ahol a nemzetiség nyelve fakultatív tárgy).

1993/1994-ben 269 magyar nyelvű elemi iskola működött, s ehhez járult még 31 vegyes nyelvű iskola (a Bauer által közölt adatokból tudjuk, hogy 435 faluban él többségi magyar lakosság).

A felsőoktatásról Podolák oda nyilatkozik, hogy az "nem etnikai, hanem polgári (bürgerlich) elv szerint szerveződik, s itt államnyelven oktatnak". Bauer ennek tudja be, hogy a lakosság körében a szlovákok 6,1%-a rendelkezik főiskolai vagy egyetemi diplomával, míg a magyar kisebbségnek csupán 2,9%-a. Nagy gond szerinte az is, hogy a magyar iskolák számára elégtelen a magyar pedagógusok képzése. Egyben elfogadhatatlannak tartja, hogy egy közel 600 ezres lélekszámú kisebbségnek nem lehet saját anyanyelvű felsőoktatási intézménye. Sérelmes, hogy a szlovák oktatási minisztérium olyan tervezeteken dolgozik, hogy miként kell 1995-től az elemi iskolákban is több tárgyat szlovákul tanítani, miközben jó pár szakmát csak szlovák nyelven lehet majd a jövőben elsajátítani (üvegező, fényképész, órák stb.).

Podolák szlovák oldalról azzal véli a nemzetiségi oktatás előnyben részesítését igazolni, hogy 113 etnikailag vegyes településen nincs szlovák iskola, de még szlovák tannyelvű osztály sem. Ezért itt a szlovák gyerekeknek magyar tannyelvű iskolába kell járniuk, ami a szlovák lakosság asszimilálódásához vezet.

Podolák szerint helytelenül kritizálják egyes magyar képviselők a szlovák vezetést amiatt, hogy túlfent alacsony a kulturális tevékenység állami támogatása. Ezt a támogatást ráadásnak kell felfogni, hiszen a nemzetiségiek is részesednek azon általános kulturális javakból és támogatásokból, amelyek minden állampolgár részére rendelkezésre állnak. Ily módon tehát a nemzetiségi kulturálódást igénylőket kifejezetten preferálja a szlovák politika. A nemzetiségi csoportoknak úgy illik viselkedniük, hogy egyéni igényeikkel ne okozzanak hátrányt a többi lakos számára: ilyen esetben az "állam számára a nemzetiség léte nem lesz terhes" (sic!).

Bauer adatai szerint a 11%-os magyar kisebbség számára csupán heti 36 óra anyanyelvű rádióműsor és mindösszesen 25 perc tévéműsor készül. Nincs a szlovákiai magyarságnak egyetlen levéltára, múzeuma, könyvtára sem. Féltő, hogy az 1960-ban megállapított előnytelen járásszerkezetet (amikor arra törekedtek a határok megvonásánál, hogy a magyar részarány 50% alatt maradjon) most még előnytelenebbre fogják változtatni – észak-déli tagolással –, hogy a magyar részarány a 20%-ot se érje el, akkor ugyanis a nyelvtörvény nyújtotta kedvező lehetőségektől a magyarok automatikusan elesnek.

Podolák, Ján: *Nationale Minderheiten in der Slowakei.* = *Der Donauraum*, 34. Jg. 1994. 3-4. H. 36-48. p.

Bauer, Edit: *Die ungarische Minderheit in in der Slowakei.* = *uott*, 50-57. p.

S. P.

Ukrán tematikus szám a Der Donauraum című folyóiratban

A függetlenségében mind előbbre jutó 50 millió felüli ország igencsak érdemes az elemzésre, hisz meglehetősen keveset lehet tudni történelméről és mai valóságáról. A *Der Donauraum* vállalkozása így valóban hiánypótlónak minősíthető a német ajkú olvasók számára. A tematikus szám tizenöt írást tartalmaz. Szó esik benne az ukrán történelemtől a mai hadseregig, az egyházaktól a nemzetiségekig, az inflációtól a világűr kutatásában való ukrán részvételig sok mindenről.

A mai Ukrajna fővárosa volt az első keleti szláv állam, a 988-ban krisztianizált kijevi állam központja. A mai orosz, ukrán és belorusz nemzet kialakulása csak a XIII-XIV. században vette kezdetét, összefüggésben a mongol-tatár hódítással. Egyedül a gácsországi-volhíniai területek menekültek meg az Aranyhorda hosszantartó gyámságától. A mai Ukrajna név a tatár uralom elleni harc idején keletkezhetett, voltaképpen jelentése: határvidék, határőrvidék (kraj=széle valaminek). A határőrvidéki szolgálat termelte ki a harcos kozákságot, amely hol a lengyel királyért, hol – a későbbiekben – a moszkvai cárért csatázott, védvén a kereszténységet.

Az ukrán régió első neves politikai személyisége Bohdan Hmelnickij volt, aki hatalmi központját a Dnyeper egyik szigetén alakította ki. A lengyel elnyomás elleni ellenhatásként kért támogatást az orosz cártól, s ezért vált a későbbi ideologikus történetírásban az ukrán-orosz újraegyesítés bajnokává. Az 1667-es andrusovói fegyverszüneti egyezmény értelmében Kijev a Dnyepertől keletre lévő ukrán vidékekkel együtt Oroszországé lett, a nyugati területek Lengyelország fennhatósága alatt maradtak. Az utóbbiakon hódított tért a lublini egyházi egyesülés nyomán a görög-katolikusnak nevezett egyház. Halics például inkább görög-katolikus lett, míg Bukovina maradt görög-keleti. 1772-ben Ausztria szerzi meg Halicsot központjában Lemberggel, majd 1775-től Bukovinát is bekebelezte. Ettől az időszaktól datálódhatnak a ma is lényeges belső különbségek az ukrán nép körében: az orosz és a nyugati orientáció más és más preferenciákat helyez előtérbe. A XIX. században a nyugati területeken viszonylag szabadon fejlődhetett az ukrán nemzeti öntudat, míg a keleti viszonyokra tipikus a zseniális költő, Sevcsenko esete, akit Szibériába száműzött a cár, s ráadásul az is meg volt tiltva neki, hogy egyáltalán írjon. 1863-ban az orosz belügyminiszter

minden ukrán nyelvű vallási és tudományos kiadványt betiltott, majd 1876-tól kezdve az ukrán nyelvű beszédet és írást egyaránt büntették.

Az első világháború végén ismétlődő fegyveres összecsapások következtében Ukrajna hol vörös, hol nemzeti uralom alá került, míg végül a bolsevikok véglegesen a szovjet birodalomhoz csatolták. A második világháború idején az elkeseredettség vezetett sok ukránt a hitleri táborba. Mások viszont a partizánhadsereget erősítették. Sztálin 1944 után betiltotta a görög-katolikus egyházat (újjáélesztése csak 1989-ben következhetett el). 1954-ben, a Hmelnickij-féle egyesülés évfordulóján Hruscsov Ukrajnának "ajándékozta" a Krímet, elvetve ezzel a jelenlegi orosz-ukrán ellenségeskedések magvát.

A mai 52 millió lakosság 22%-a nemzetiségi, s ez lényegesen befolyásolja az ország helyzetét. Annál is inkább, mert a kisebbségek meghatározó része orosz. A görög-katolikus egyházzal szövege meg kell említeni, hogy az ukrán egyházi hierarchia nem ért egyet a Szentszék azon álláspontjával, miszerint az ő hatásköre csak az egykori leMBERGI metropolita egyházi területére terjedjen ki, s azt szeretné, ha a kijevi metropolita hatáskörét is megkapná.

A görög-katolikus szinóduson résztvett a három kárpátaljai püspök is, abban a reményben, hogy a korábbi évszázadokban Magyarországhoz kapcsolódó hagyományokat itt majd akceptálni fogják. A Kárpátalján élő népesség egy része mindenképpen a hajdúdorogi püspökséghez kíván tartozni (érdemes itt a szerzőt kiegészíteni, hogy nyilván a Kárpátalján élő magyarokra gondol!).

Az ukrán ortodox egyház a görög-katolikusnál is nagyobb problémával, a politikai indítékoktól sem mentes megosztottságtól szenved. Ma Ukrajnában három ortodox egyház létezik. Az egyik moszkvai fennhatóságot ismer el, ennek élén V. Sabodan áll. Az ukrán autokefál egyházat V. Romanyuk patriarcha irányítja. S végül ez utóbbinak van egy önállósulni igyekvő frakciója, D. Jarema vezetésével. A három egyházszervezet közti feszültségek összefüggenek az Oroszországhoz való viszonyt illető nézetkülönbségekkel, valamint a határon túl (tengeren túl) élő jelentős ukrán diaszpóra létevel is.

A nemzetiségi térkép tekintetében már szó esett a legnagyobb kisebbségről, az oroszokról, akiknek száma meghaladja a 11 millió lelket. A tipikus orosz vidékek Harkov, Luganszk, Herszon, Odessza városokhoz kapcsolódnak. 1919–1991 közt az orosz lakosság száma megháromszorozódott az országban.

A beloruszok – fehéroroszok – száma megközelíti a félmilliót. Ők elsősorban a két ország határövezetében élnek, Rovno központtal. Különösen sok belorusz költözött az ukrainai nagyvárosokba a második világháború utáni iparosítási hullámok idején.

A lengyel kisebbség is régóta megtalálható a mai Ukrajna területén, hisz az ország egy része sokáig a lengyel királyság részét képezte. Ma a lengyelek száma csupán 300 ezer, a magyaroké 160 ezer, a románoké (külön számítva a moldavánoktól) 130 ezer. A görögök közel 100 ezren vannak, az örmények pedig 60 ezren.

A magyarok a XI. századtól történelmileg folyamatosan jelen vannak a mai Ukrajna területén, betelepülésük újabb hullámát a török hódítás indította el. Az első román telepések a XIII. században jelentek meg e vidéken.

A görögök ősei a VI. század óta élnek főként a tengerparti sávban. Az örmények megjelenése a X–XI. századhoz kapcsolódik, amikor is az arabok elfoglalták Örményországot.

Mély nyomokat hagytak maguk után a zsidók Ukrajnában. A kijevi állam időszakában szláv nyelvű zsidóság élt a térségben, őket kanaanimoknak nevezték. A XVI–XVII. század óta lengyel területekről települtek be az ún. askenáziak, akik jiddisül beszéltek. Lengyelország ismételt felosztásakor különösen sok zsidó vetette meg a lábát a déli részeken, továbbá a Dnyepertől nyugatra eső vidékeken. Ennek oka volt az is, hogy az orosz cár 1796-ban kizárólag e nyugati területre való letelepedésüket engedélyezte. Csak a múlt század második felétől volt szabad a Dnyepertől keletre is lakniuk. A századfordulóra az lett a tipikus, hogy a zsidók a nagyvárosokba koncentráltak. Számuk a XX. század húszas éveiben elérte a 2,5 millió főt, ám 1989-ben a népszámlálás már csak 486 ezret talált. Nagy pusztítást jelentett a hitleri holocaust, majd az életben maradtak közül igen számszerűen emigráltak Amerikába, a nyugat-európai országokba és újabban Izraelbe.

A függetlenné válás óta is számottevő migrációs folyamatok mennek végbe az országban. Hazaköltöznek az addig másutt élt ukránok, újra a Krimbe költözhetnek a Sztálin idején elűzött tatárok, s pár ezer német is visszatelepült Közép-Ázsiából Ukrajnába. A legnagyobb aránylagos veszteség a zsidóságot érte, hiszen ebből a közösségből kb. 200 ezer személy emigrált. A megmaradtaknak is több mint 10%-a még a kitelepülést fontolgatja, aminek fő okaként a rossz gazdasági viszonyokat említik, hozzáátéve, hogy nem remélhetnek belátható időn belül javulást.

A kisebbségek nyelvén működő iskolákról szólva 88 iskola oktatási nyelve magyar, 105-é román, míg az orosz iskolák száma 4000 körül van. A nemzetiségi kulturális egyesületek száma megközelíti a 200-at. A nemzetiségek létének jogi kereteit az 1992-ben elfogadott törvény foglalja össze (Törvény Ukrajna nemzeti kisebbségeiről). Jelenleg a krími helyzet a legdestabilizálóbb.

Bihl, W.: Die Ukraine. Eine historische Einführung. = Der Donauraum, 34. Jg. 1994. 1-2. H. 5-11. p.

Horbatsch, Anna Halja: Die griechisch-katholische und orthodoxe Kirche in der Ukraine. = Uott, 72-80. p.

Jevtuch, V.: Die gegenwärtige ethnopolitische Situation in der Ukraine. = Uott, 60-65. p.

S. P.

A mai Japán nemzetközi kapcsolatai: a The Journal of International Studies ismertetése

A The Journal of International Studies a tokiói Sophia Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének gondozásában jelenik meg. 1969 óta évente kétszer: januárban és júliusban kerül ki új lapszám a szerkesztői műhelyből. A szerkesztőség elsősorban a fiatal, nemzetközi érdeklődésű kutatók figyelmébe ajánlja a kiadványt. Kéziratot a japánon kívül európai nyelveken is elfogadnak. Az egyes számok tartalmi kivonata, illetve indexe megjelenik az International Political Science Abstracts, az International Development Abstracts, a Geographical Abstracts: Human Geography, a GEOBASE és a Gakujutsu Zasshi Sôgô Mokuroku Wabun referáló lapokban.

A Könyvismertetés és Kutatói jegyzet rovatokon kívül 20–30 oldalas tanulmányok teszik ki a Journal of International Studies ezévi januári számát. Az angol nyelvű tartalmi kivonatok tanúsága szerint a három japán és egy hispán szerző Japán, a Távol-Kelet, illetve az e régióhoz csatlakozó témaörökben mozog.

M. Matsumoto tanulmánya az Amerikai Egyesült Államok szellemi jogvédelmi stratégiáival foglalkozik, ahol már a század harmincas éveitől kezdve szorgalmazzák e jogok bel- és külföldi érvényesítését. Kettős stratégiát alkalmaznak az eredményesség érdekében: kétoldalú egyezményeket kötnek az újonnan iparosult országokkal, s ezek a megállapodások az "agresszív kölcsönösség" jegyében megtorló intézkedéseket is tartalmaznak. Másrészt az USA ténylegesen igénybe veszi a a GATT-országokon belül létező többoldalú intézményrendszert. Számára ez látszik a leginkább járható útnak, hiszen nem akarja a mindenkitől független hegemon szerepét vállalni. A tanulmány a nemzetközi megoldásokban látja a kívánatos megoldást.

J. Edo tanulmánya a Fidzsi-szigetek többetnikumú társadalmában működő integráció változásairól szól. A döntően bennszülött, illetve indiai bevándorlók által alkotott társadalmon belül az ún. "integrációs szisztéma" az etnikumok szétválását eredményezte, a lehetséges konfliktusok kikerülésével. Az időközben végrehajtott két katonai államcsínyt (1987) követően azonban az "etnikum-domináns" modell megvalósítását támogatják, ami

főleg a bennszülötteknek kedvez. A tanulmány a várható következményeket taglalja az etnikumok és osztályok szemszögéből.

T. Nagano Nagy-Britanniáról, az Amerikai Egyesült Államokról és az 1954-es indokínai háború rendezéséről ír. Fölveti, hogy a két angolszász hatalom között a II. világháború során kialakult jóviszony mennyire megromlott akkorra, amikor a Szovjetunió is jelentős befolyást szerzett a térségben. A kommunizmus távol-keleti expanziójának megfékezésére különböző elképzelések alakultak ki. Az 1954-es indokínai háború kérdésében az USA a tárgyalásos megoldást erőltette. Anthony Eden viszont meg is tett minden erőfeszítést arra nézve, hogy elkerülje a kínai intervenciót. Az eltérő megközelítés gyökerei valószínűleg még az első indokínai háború idejére nyúlnak vissza, amikor is az angol várakozások még igen nagyszabásúak voltak e térségben.

A. L. Lamia írása a japán iparosítás távlati céljairól szól a két világháború közötti időszakot vizsgálva. A japán kormány s néhány vezető ipari konzern, így pl. a Zaibatsu célja nem egyszerűen a háborús előkészületekhez való felzárkózás, hanem a II. világháború utáni időszakban bekövetkező kiugrás volt. Alapos gazdaságtörténeti vizsgálódás előzi meg e következtetést.

Világunknak egy földrajzilag tőlünk távoleső hatalmas régiójának kérdéseit, a Távol-Kelet vezető ipari nagyhatalmának, Japánnak mai történelmét alaposabban megérteni segítő, tudományos igényű feldolgozásokat kap kézhez az *Journal of International Studies* 35. számának olvasója.

A The Journal of International Studies 1995. évi 35. számának alapján

K. J.

A referátumokat készítették:

- Ba.K. – Balla Kálmán
- Ch.Gy. – Cholnoky Győző
- F.T. – Futala Tibor
- K.J. – Kakasy Judit
- K.O. – Kovács Olga
- K.S. – Komáromi Sándor
- N.E. – Niederhauser Emil
- S.B.A. – S. Benedek András
- S.P. – Sonnevend Péter
- Z.J. – Zágoni Jenő

Válogatásunk forráskiadányai

- The Age of Migration (USA)
- Aussenpolitik (Németország)
- Der Donauraum (Ausztria)
- East European Politics and Societies (USA)
- Ellenpróbák (Szlovákia)
- Erdélyi Múzeum (Románia)
- Ethnic and Racial Studies (Anglia)
- Europäische Rundschau (Ausztria)
- Foreign Affairs (USA)
- Halbasien (Németország)
- Helsinki Monitor (Finnország)
- Híd (Jugoszlávia)
- Jorunal of American Ethnic History (USA)
- Jorunal of International Affairs (USA)
- The Journal of International Studies (Japán)
- The Journal of Modern African Studies (Anglia)
- Journal of Palestine Studies (USA)
- Korunk (Románia)
- Misztériumjáték (Magyarország)
- Nationalities Papers (USA)
- Die Neue Gesellschaft – Frankfurter Hefte (Németország)
- La Nouvelle Alternative (Franciaország)
- Osteuropa (Németország)
- Prágai Tükör (Csehország)
- Regio (Magyarország)
- Revista Istorică (Románia)
- Revue Européenne des Migrations Internationales (Franciaország)
- Slovenské pohľady (Szlovákia)
- Südest-Europa Mitteilungen (Németország)
- Századok (Magyarország)
- Transitions (Belgium)
- Ukrains'kij Istoričnij Žurnal (Ukrajna)
- Üzenet (Jugoszlávia)
- Wież (Lengyelország)

A KÓDEX Könyváruház

nemcsak a könyvtárosok áruháza

Régi helyen, az új könyvek széles választékával
készséggel állunk a vásárlók és a könyvtárak rendelkezésére

Címünk :

1054 Budapest, Honvéd u. 5. (Báthori u. sarok)

Telefon/fax : 132-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvatartási idő :

Hétfőtől - Szerdái	9 - 17	
Csütörtökön	9 - 18	órái
Pénteken	9 - 16	

ÚJ SZOLGÁLTATÁSUNK KÖNYVTÁRAK, INTÉZMÉNYEK, ISKOLÁK RÉSZÉRE:

Kívánságukra tájékoztatást adunk az Önöket érdeklő
magyar és idegen nyelvű könyvjáradásokról
hanglemezekről, video- és hangkassettákról, oktatási programokról.
A megrendeléseket faxon is elfogadjuk,
a megrendeléseket postai utánvétellel, átutalással azonnal szállítjuk
- a szerződött könyvtáraknak a kért fizetési mód szerint -

ENGEDMÉNYEINK :

Könyvtárak, könyvtárosok, iskolák, pedagógusok részére
készpénzes vásárlás esetén

magyar nyelvű könyveknél	20%	
idegen nyelvű könyv, szótár, lexikon, hangzó anyagok, stb.	10%	
diákok, nyugdíjasok minden vásárlás után	10 %	engedmény

A KÖDEK KÖNYVTÁRÁBÁZ

benne az

könyvtárosok számára

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

1957. évi október 1. napján

Kisebbségek kultúrája

A csíksomlyói passió és búcsú katarzisa (Venczel József, Tánczos Vilmos, Székely András Bertalan)	297
A századforduló nőképe a magyar és cseh művészetben (Sármány-Parsons Ilona – Prahl, Roman)	301

Kelet-közép-európai népek és országok kapcsolatai

A szlovák-magyar viszony vizsgálata szociológiai és etnopszichológiai módszerekkel Szlovákiában (Ellenpróbák)	302
A szlovákiai magyar kisebbség a Mečiar-kormány 1994. évi márciusi bukásáig (Wade, J-M. – Radiguès, L.)	308
A csehek és a szlovákok viszonya: egy szlovák író, Vladimír Minác nézetei	311

Kisebbségi politika

A jugoszláviai dráma új megvilágításban: a polgári ellenállás esélyei és a nyugati médiák politikaformáló hatása (Oschlies, W., Spasovska, V.)	313
Ukrajna problémái (Drweski, B., Lazareva, A., Litwin, M. etc.)	318

Kisebbségi jog

A kisebbségi keretegyezmény és a budapesti csúcsértekezlet (Rönquist, A.)	324
A palesztin autonómia jogi buktatói (Shehadeh, R.)	326
Többségi uralom és kisebbségi jogok Amerikában és Afrikában (Thomas-Woolley, B.)	328

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Népek különválása a briedalmak felbomlása nyomán (Brubaker, R.)	330
Gróf Bethlen Miklós politikai pályája (R. Várkonyi Ágnes)	332
Adalékok az emancipáció magyarországi történetéhez (Sándor Pál)	335
Szlovákok és magyarok – 2. közlemény (Deák, L., Pástor, Z.)	338
Nemzeti kisebbségek a II. lengyel köztársaságban: 1918-1939 (Simoncini, G.)	343
Szibériába és Kazahsztánba hurcolt lengyelek vallási élete 1939 és 1944 között (Dzwonkowski, R.)	345
Modernizáció a Balkánon az I. világháború előtt (Mishkova, D.)	346
Bánati autonómia-tervek 1918-20-ban (Schmidt-Rösler, A.)	348
Románia és a "jugoszláv" Bánság kérdése 1941 tavaszán (Boia, B.E.)	350

Módszertani kérdések

A Der Donauraum tematikus száma 1.: A szlovák állam és nemzetiségei (Podolák, J., Bauer Edit)	353
A Der Donauraum tematikus száma 2.: Ukrajna nemzetiségi viszonyai (Bihl, W., Horbatsch, A.H., Jevtuch, V.)	357
Egy japán folyóirat, a The Journal of International Studies bemutatása	360

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Állampolgárság, nemzetiség és más identitások (Alonso, W.)

* * *

Etnonacionalizmus, iparosítás és a modern állam (Riggs, F.)

* * *

A viágpolitika etnikai dimenziói (Carmant, D.)

* * *

Nacionalizmus és instabilitás a volt Szovjetunióban (Snyder, J.)

* * *

A kulturális különbségek kezelése (Kurthen, H. – Losey, K.M.)

* * *

Népesség és népesedés Erdélyben a XIX. század második felében és a XX. század elején (Egyed Ákos)

* * *

Egy bácskai magyar közösség élő nyelvhasználata (Penavin Olga)

* * *

Új oktatási törvény Romániában

